

T.C
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

GÖKÇEN OĞAN

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ: BÖLGESEL GÜÇ DENGELERİ AÇISINDAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ:
YRD. DOÇ. DR. ŞENOL KANTARCI

KIRIKKALE-2009

ÖZET

Bu çalışma, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) şemsiyesi altında örgütlenen Rusya Federasyonu (RF), Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki ilişkileri ve örgütün geleceğine ilişkin beklentileri tartışmaktadır.

Başlangıçta bölgesel güvenlik kaygıları nedeniyle bir araya gelen devletlerin inisiyatifi ile vücut bulan ŞİÖ, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında oluşan yeni uluslararası durumla bir gelişim ve değişim süreci geçirmiştir.

ŞİÖ'yü bir araya getiren sorunların büyük bölümünü çözüme kavuşturan örgüt, bugünkü varlığını çok kutuplu dünya düzeni temeline dayandırmaktadır. Örgüt'ün iki lokomotif gücü RF ve ÇHC, ŞİÖ'yü ABD ve küresel politikalarına karşı bir dengeleme aracı olarak kullanmak istemektedir. RF ve ÇHC'nin bu kapsamda en önemli oyun alanını Orta Asya coğrafyası oluşturmaktadır. Orta Asya coğrafyasında her türlü işbirliği fırsatını değerlendiren ŞİÖ, bölgede ABD açısından kırılması gereken bir direnç merkezi oluşturmayı da başarmıştır. Bu durum Orta Asya Cumhuriyetleri açısından da memnuniyetle karşılanmaktadır. Zira Orta Asya Cumhuriyetleri demokratikleşme ve insan hakları konularında kendilerine yöneltilen eleştirilerden fazlasıyla rahatsızlık duymaktadırlar. Dış politikalarında denge unsuru büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Örgüt'ün tehdit ve çıkar tanımlamaları söz konusu cumhuriyetlerin tanımlamaları ile uygunluk göstermektedir.

Ancak uzun vadede ŞİÖ'nün RF ve ÇHC arasındaki muhtemel rekabet ve çatışma nedeniyle bugünkü başarısını sürdürmeyeceği ifade edilebilir. Zira iki ülke açısından Orta Asya'da ekonomik ve stratejik çıkar çatışması kaçınılmaz görünürken, birbirleri açısından tehdit unsuru olmayı sürdürmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Şanghay İşbirliği Örgütü, bölgeselleşme, bölgeselcilik, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya Cumhuriyetleri, Rus- Çin ilişkileri

ABSTRACT

This study analyzes the relationship between Russian Federation, People's Republic of China, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan as member states of Shanghai Cooperation Organization (SCO) and discusses the possible developments about the organization. The structure of the organization and expectations about future were also examined.

The SCO is primarily centered on its member nations' Central Asian security-related concerns. After 9/11 SCO have beginning to transform itself to another stage. The most important problems between member states were solved under SCO umbrella and now the main slogan of the organization is "multi polar world order". So Russian Federation and People's Republic of China aims to use this Organization as an instrument for compensate global policies of United States. But despite official rhetoric it should be noted that there are many skeptics about relations between Russian Federation and People's Republic of China. Critical problems may occur between these two locomotive states in the long term. These issues will directly affect future of SCO. As its geopolitical and geo-economic position Central Asia plays a key role on this matter.

Key Words: Shanghai Cooperation Organization, regionalism, regionalization, Russian Federation, People's Republic of China, Central Asia Republics, Sino-Russian Relations.

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Şanghay İşbirliği Örgütü: Bölgesel Güç Dengeleri Açısından**” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.”

15.08.2009

Gökçen Oğan

ÖZSÖZ

11 Eylül terör saldırıları sonrasında düzenlenen Afganistan operasyonu kamuoyunun gözlerini yeniden Orta Asya coğrafyasına çevirmiştir. ABD'nin küresel düzeyde yürüttüğü "uluslararası terörizmle" mücadele kampanyası en önemli hamlelerini söz konusu bölgede atmış ve bölgede Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kurulan "dengeyi" değiştirmiştir. Bu denge Rusya açısından jeopolitik etki alanı olarak algıladığı Orta Asya'da çıkarlarını korumak, bölge devletlerini siyasi etki dairesi içinde tutabilmek, Sovyetler Birliği geleneğinden gelen yönlendirme gücünü muhafaza edebilmek ve alternatif güçlerin bölgeye girişini engellemektir. ÇHC açısından bakıldığında aslında "denge" konusunda Rusya ile benzer algılamalara sahip olduğu görülmektedir. Geleneksel olarak Orta Asya bölgesini görünürde Rus etki olarak algılayan Çin açısından bölgede kendisi açısından sorun yaratabilecek tehditlere karşı tedbirler alabilmek, ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumak birincil niteliktedir. Pekin'de Moskova gibi Orta Asya bölgesinde ABD başta olmak üzere diğer aktörlerin var olmasını kendisini çevreleme politikasının bir parçası olarak algılamaktadır.

Orta Asya Cumhuriyetleri ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kendilerine miras kalan ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlarla mücadele ederken, dış politikalarını mevcut seçenekler arasında bir dengeye oturtmaya çalışmaktadırlar. Bu denge arayışlarında en önemli faktörler, egemenlik sınırlarını zorlamayacak, ekonomik kalkınmalarına destek olabilecek ve hepsinden önemlisi iç işlerine mücadele etmeyecek partnerleri tercih etmektedirler.

11 Eylül saldırıları korunmak istenen mevcut durumu değiştirme fırsatı tanımıştır. RF ve ÇHC'nin Orta Asya'da değişen dengeleri yerine oturtmak ve muhtemel işbirliği fırsatlarını değerlendirmek için aktif hale getirdiği Örgüt olan ŞİÖ tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır.

Bu alışmada, ŞİÖ'yü üyeleri ve gözlemcilerinin nasıl değerlendirdiği üzerinde durulmuştur. Örgüt'ün yapısı, faaliyetleri ve amaçları incelenmiş, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle odak noktamızı tarafların Orta Asya politikaları oluşturmuştur.

Son olarak, tez çalışmamın her aşamasında ilgi ve desteğini esirgemeyen başta eşim Sinan Oğan ve oğlum Göktürk Oğan olmak üzere aileme ve çalışmamın her aşamasını titizlikle takip ederek büyük emek harcayan, çalışmaya yön ve şekil veren danışmanım Yrd. Doç. Dr. şenol Kantarcı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gökçen Oğan
Ağustos, 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
KİŞİSEL KABUL.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Bölge, Bölgeselcilik ve Bölgeselleşme.....	4
1.2. Orta Asya'da Bölgesel İşbirliği Arayışları.....	15
1.2.1. Bağımsız Devletler Topluluğu.....	18
1.2.2. Orta Asya Ekonomik Birliği.....	22
1.2.3. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü.....	23
1.2.4. Orta Asya Birliği.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ: YAPISAL BİR DEĞERLENDİRME

2.1. Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü'ne.....	30
2.2. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kurumsal Yapısı.....	32
2.3. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Faaliyet Alanları.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜYE DEVLETLER AÇISINDAN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

3.1. Rusya Federasyonu.....	41
3.2. Çin Halk Cumhuriyeti.....	44
3.3. Orta Asya Cumhuriyetleri.....	51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÖZLEMCİ ÜYELER VE TÜRKİYE AÇISINDAN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

4.1. Moğolistan, Pakistan, Hindistan.....	78
4.2. İran İslam Cumhuriyeti.....	83
4.3. Türkiye'nin Durumu.....	89

BEŞİNCİ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ ARASINDAKİ MUHTEMEL ÇATIŞMA VE ÖRGÜTÜN GELECEĞİ

5.1. Demografik ve Ekonomik Tehdit.....	110
5.2. Orta Asya ve Kaynak Mücadelesi	113
SONUÇ	118
BİBLİOGRAFYA.....	123

KISALTMALAR

AB.....	Avrupa Birliği
ABD.....	Amerika Birleşik Devletleri
BDT.....	Bağımsız Devletler Topluluğu
ŞİÖ.....	Şanghay İşbirliği Örgütü
RF.....	Rusya Federasyonu
ÇHC.....	Çin Halk Cumhuriyeti
NATO.....	North Atlantic Treaty Organization

GİRİŞ

11 Eylül terör saldırıları, küresel sistemin her parçasını etkilemiş ve her anlamda bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu süreçte devletler, uluslararası örgütler, çok taraflı şirketler ve sivil toplum kuruluşlarının da aralarında olduğu uluslararası sistemin oyuncularını yeni durumun yarattığı koşullara uyumlu hale gelebilmek için pozisyonlarında bir takım değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır.

ABD'nin uluslararası terörizmle mücadele sloganı ile başlattığı dönem, yeni bir takım gruplaşmaları doğurduğu gibi mevcut yapıların da dönüşmesine neden olmuştur. Bu yapılardan biri de Avrasya coğrafyasının yükselen gücü olan ŞİÖ'dür. Bugün RF, ÇHC, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu Örgüt, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ABD'nin uluslararası terörizmle mücadele kampanyasının etkisi ile ciddi bir dönüşüm süreci yaşamıştır. 1996 yılında kurulan Şanghay Beşlisi'ne Özbekistan'ın da katılması ile ŞİÖ haline gelen bu yapının 11 Eylül öncesi ve 11 Eylül sonrası dönemde ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. ÇHC'nin ulusal güvenliğine yönelik tehdit algılamalarını özellikle de sınır sorunlarını en aza indirmek amacıyla hizmet etmesi için tasarladığı Şanghay fikri, bugün özellikle Orta Asya coğrafyasında ABD'nin politikalarına karşı bir direnç merkezi haline gelmiştir. Bu yolda en önemli dönüm noktasının Afganistan operasyonu olduğunun altı çizilmelidir. Bu sayede Örgüt, ABD'nin Orta Asya coğrafyasında etkinliğini artırma yolunda olduğunu açık şekilde görmüş, sonrasında yaşanan gelişmeler Örgüt'ün bugünkü duruma gelmesine zemin hazırlamıştır.

ŞİÖ için Orta Asya coğrafyası hem üyelerinin Orta Asyalı olması hem de RF ve ÇHC'nin çıkar ve tehdit algılamalarının büyük bölümünü ile bağlantısı olması itibarıyla önemli bir işbirliği zemini haline gelmiştir. Enerji, savunma ve ekonomik ilişkiler ve sınır sorunları başta olmak üzere örgüt hemen hemen her alanda üyeler arasında işbirliğini teşvik etmekte ve bu alanlarda ciddi ilerlemeler sağlamaktadır.

ŞİÖ, işbirliği zemini olmasının ötesinde bölgede ABD'nin politikalarına karşı ortak bir tavır ortaya çıkarabilmesi açısından da dikkatle takip edilmelidir. ABD, Afganistan operasyonunun sağladığı avantajlarla Orta Asya coğrafyasında etkin politikalar geliştirme şansına erişmiştir. ABD'nin Sonsuz Özgürlük Operasyonuna tam destek veren Orta Asya Cumhuriyetleri bu kapsamda Washington'la her anlamda ilişkilerin geliştirilmesi için hayli yoğun bir sürecin içine girmiştir. Bu durum en fazla RF ve ÇHC'yi etkilemiştir. ABD'nin uluslararası terörizmle mücadele gibi meşru bir temele dayanarak Avrasya coğrafyasında faal hale gelmesi ilk etapta RF ve ÇHC'nin sessiz kalmasını sağlamıştır. Ancak ABD'nin bölgede askeri üsler edinmesi başta olmak üzere Moskova ve Pekin'in temel çıkar alanında attığı adımlar ŞİÖ şemsiyesi altında ortak bir tavrın geliştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte Orta Asya Cumhuriyetleri'nin de kendilerine karşı demokratikleşme ve insan hakları konularında yöneltilen eleştiriler nedeniyle istekli oldukları görülmüştür.

ŞİÖ, RF'nin ve ÇHC'nin özellikle bölgelerinde ortak hareket etme zorunluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin dış politikalarında denge arayışları itibariyle bugün Avrasya coğrafyasındaki en etkili örgüttür. Ancak örgütün geleceği hakkında aynı iyimser yargıyı taşımak mümkün görünmemektedir. Bu tezin amacı, ŞİÖ'nün mevcut durumunu ele almak, gelecek dönemde RF ve ÇHC arasındaki güç dengesi ve çıkar çatışmaları itibariyle etkisinin sürdürülemez olduğunu ortaya koymaktır. Zira bu durumu yaratan iki önemli unsur olduğu görülmüştür. Birincisi RF'nin ve ÇHC'nin mevcut durum itibariyle işbirliğini tercih ettiği Orta Asya bölgesindeki çıkar mücadelesi kaçınılmaz görülmektedir. İkincisi ise, RF ve ÇHC birbirleri için milli güvenlik tehdidi olmayı sürdürmektedirler. Bu kapsamda tez beş bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde bölge, bölgeselcilik ve bölgeselleşme kavramları açıklanarak, devletlerarası işbirliği sürecine etkileri tartışılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca Orta Asya bölgesinde işbirliği kavramının ve bölgesel işbirliği örgütlerinin genel durumu ortaya konulmuştur.

İkinci bölüm ŞİÖ'nün mevcut durumunu ele almıştır. ŞİÖ'nün tarihçesine ek olarak bu bölümde Örgüt'ün çeşitli alanlarda aldığı mesafe ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Örgüt'ün işleyişi, organları, zirveleri, bu zirvelerde alınan kararalar üzerinde durmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm, üye devletler açısından ŞİÖ'nün nasıl algılandığına ayrılmıştır. Bu bölüm üç alt başlıktan oluşmaktadır. RF ve Çin Halk Cumhuriyetleri'nin Orta Asya politikalarına yer verilerek mevcut ve muhtemel çıkar çatışmaları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün en önemli parçalarından birisi ise Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ŞİÖ'ye bakış açılarının ortaya konulmasıdır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından şekillendirdikleri dış politika ve Örgüt'e yaklaşımları arasındaki bağ ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölüm ŞİÖ'nün genişleme potansiyeli ve gözlemci üyeler açısından Örgüt'ün durumuna ayrılmıştır. Bu bölümde İran bölgedeki potansiyeli nedeniyle ayrıntılı olarak işlenmiş diğer gözlemci üyeler Pakistan, Moğolistan ve Hindistan'ın Örgüt'ten beklentileri ortaya konulmuştur. Bu bölümün en önemli alt başlığı Türkiye'nin durumudur. Zira Türk dış politikasının öncelikli alanlarından biri olan Orta Asya'da faaliyet gösteren Örgüt'e Ankara'nın bakış açısı yine bu bölümde Orta Asya politikası merkeze alınarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde RF ve ÇHC arasındaki ilişkilerin Örgüt'ün geleceğine etkisi tartışılmıştır. RF ile ÇHC'nin dondurulmuş sorunları ve birbirleri açısından tehdit unsuru konuları bu bölümde irdelenmiştir.

Son olarak ortaya konulan verilerin genel değerlendirilmesine yer verilmiştir. Örgüt'ün gelecekte kendi içinde yaşayabileceği sıkıntılar üzerinde durulmuş ve bölge açısından bazı öngörüler ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Bölge, Bölgeselcilik, Bölgeselleşme

Küreselleşme söyleminin bugün için dünyasında hâkim durumuna rağmen, özellikle küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunmak için güvenlik ve ekonomi gibi ulus devletler için temel konularda tersi bir anlayışın hâkim olduğu iddiaları dikkate değer boyutlara ulaşmıştır. Mevcut uluslararası sistemde, Birleşmiş Milletler (BM) gibi yekpare yapılara ek olarak ulus devletlerin bölgelerinde inşa ettikleri güvenlik, ekonomi, ulaştırma konularında söz haklarını giderek genişleten bölgesel yapıların sayısı artmaktadır. Bu kapsamda ŞİÖ'nün yapısını, işlevini ve örgüte ilişkin gelecek beklentilerini ortaya koymadan önce güçlenerek devam eden bölgeselleşme ve bölgeselcilik eğilimini tartışmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Zira böylelikle Örgüte üye devletlerin hangi güdülerle ŞİÖ'ne dâhil oldukları ve üyeliklerine hangi çerçeveden baktıkları hususu daha net anlaşılacaktır.

Öncelikle iç içe geçmiş kavramlar olan “bölge” (region), “bölgeselcilik” (regionalism) ve “bölgeselleşme” (regionalisation) kavramlarını açıklamak, özellikle çoğu yerde aynı anlamda kullanılan bölgeselcilik ve bölgeselleşme kavramları arasındaki farkları net olarak ortaya koymak gerekmektedir.

Üzerinde uzlaşılan tek bir tanımı olmamakla birlikte en genel ifade ile bölge “aynı coğrafi alanda yer alan ülkeler grubu” olarak tanımlanabilir. Bu ülkeler grubunun aralarındaki işbirliği alanları, özel olarak belirlenmiş dar alanlardan, geniş ve çeşitli amaçlara kadar yayılan bir yelpazede ele alınabilir. Bu tanım bölgeyi yalnızca coğrafi bir gerçeklik olarak ele almaktadır. Fakat içinde “ortak özellikleri”, “etkileşimi” ve “işbirliği ihtimallerini” kapsayan unsurları barındırmadığı için doyurucu bir tanım olmaktan hayli uzaktır. Bu açıklama bölgeyi, içindeki devlet ve toprakların başkalarından ayırt edilebilir bazı ortak

davranış şekillendiği birimler ya da alanlar olarak betimleyerek zenginleştirilebilir.¹ Tanımlama yaparken kullanılan bir diğer yaklaşım, bölgeyi hayali “bir cemaat olarak ulus” kavramına benzetmektedir. Zira bölge tanımlaması yaparken ortak tecrübeler, kimlik, gelenek ve ortak uygulamalar dikkate alınmalıdır. Bölgeye ilişkin yapılan en kapsayıcı tanımlardan biri de Josep Nye’a aittir.² Nye, bölgeyi “hem coğrafi olarak bir ilişki hem de belirli bir ölçüde karşılıklı bağımlılıkla birbirine bağlanmış devletler grubu” olarak tanımlamaktadır.³ Nye’a göre bölge sınırlarının devlet sınırları ile uyuma zorunluluğu yoktur. Çünkü bölgeler devlet altı, devlet üstü ya da devlet ötesi birimlere sahip olarak, farklı işbirliği ve örgütlenme fırsatları sunabilirler.⁴

Yine Noralv Veggeland’ın 3 gruba ayırdığı bölge tanımı terimin daha iyi anlaşılabilmesi açısından açıklayıcı bir yaklaşımdır.⁵ Veggeland bölgeleri fonksiyonel, kültürel ve yönetsel olmak üzere 3 gruba ayırmaktadır. “Fonksiyonel bölgeler” amaç odaklıdır. Dar ve özel amaçlar için bir araya gelmiş topluluklardır. “Kültürel bölgeler” ise kimlik merkezlidir. Kültürel bölgeler fonksiyonel bölgeye geçiş için uygun bir zemin olarak değerlendirilmektedir. Dil, soy, ortak tarih gibi paydalara kültürel bölgenin varlığına hizmet edebilir. “Yönetsel bölge” ise, yerel yönetimler, ülkeler ve merkezi yönetim arasında hiyerarşik bir düzen kuran yapıları doğuran bölgelerdir.

Orta Asya bölgesi coğrafi açıdan değişken bir kavram olarak adlandırılır. Sovyetler Birliği tarafından, Orta Asya Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan

---

¹ Evrim Görmüş, “Klasik ve Yeni Asyacılık: Bölgesel Bir Örgütlenme Modeli”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 8, Sayı.30, Ağustos- Ekim 2006, s.1.

² Joseph Nye’in bölge ve bölgeselleşme ile ilgili yaklaşımı için bkz, Joseph Nye, *International Regionalism*, Little Brown, Boston,1968.

³ Louise Fawcett, “Exploring Regional Domains: A comparative History of Regionalism”, *International Affairs*, Cilt. 80, Sayı. 3, 2004, s. 429.

⁴ Louise Fawcett, a.g.m., s. 508.

⁵ Malin Gunnarsson, “Regionalism and Security- Two Concepts in the Wind of Change”, http://www.cerum.umu.se/publikationer/pdfs/NSB_1_00_6_1.pdf, Erişim Tarihi: 23.06.2008, s.186.

ve Tacikistan Cumhuriyetleri olarak tanımlamaktadırlar⁶. Orta Asya, Türk ve Fas uygarlığından oluşmaktadır. Türklerin ilk yaşadıkları yer, Ural-Altay dağları bölgesi olmuştur. Orhun Kitabeleri bu bölgede yazılmıştır. Türkler 6. yy.dan itibaren bugünkü Orta Asya bölgesine gelmişlerdir. Orta Asya teriminin yerine de kullanılan Türkistan, 1925 yılından bu yana Sovyet terminolojisinde 'Orta Asya' olarak geçmekte, Türkistan Orta Asya'yı meydana getirmemekte; Orta Asya toprakları içinde bulunmaktadır⁷.

Dar anlamıyla Orta Asya, eskiden Çin Türkistan'ı olarak adlandırılan resmi olarak Sin-kiang (Xinjiang) adını ya da eski ve dar kapsamlı bir kullanımla Serinde (Doğu Türkistan) adını taşıyan yer⁸ olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş ve daha açıklayıcı anlamıyla, bugünkü Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan toprakları ve Afganistan'ın kuzeyini kapsayan bölgedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisine Afganistan ve Tacikistan dahil edilmemektedir. Orta Asya büyük bir uygarlık merkezidir. Türk ve Siyasi tarihinin temelini oluşturan düşünce akımları, bilim ve sanat bu bölgede doğmuştur.

Orta Asya'yı oluşturan bu ülkelerin ortak özellikleri açık denizlere kıyıları olmaması ve Avrasya toprakları içinde kapalı kalmış olmasıdır. Toprakların büyük bir bölümü bozkırdır. Rene Grousset'nin adlandırdığı gibi 'Bozkır İmparatorlukları'nı kuran fatihler Cengiz Han, Timur ve Babür gözlerini bu topraklarda açmışlar ve burada kapamışlardır⁹. Bölge, dünya tarihinde ya da Orta Asya coğrafyasının kendi içerisinde problemlili bir yer olmamıştır. Orta

---

⁶ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların İmal Edilişi*, (Çev.) Mehmet Moralı, Metiş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 29.

⁷ Alaeddin Yalçınkaya, "Türkistan Terimi, Coğrafi ve Siyasi Sınırları", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği Muzaffer Özdağ'a Armağan*, Cilt.1, (Der.) Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, Mehmet Erol, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 170.

⁸ Jean Paul Roux, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, (Çev.) Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 14.

⁹ Jean Paul Roux, a.g.e., s. 19-20.

Asya; Türkistan, Rusya, Çin ve Afganistan'ın ekolojik, dilsel, etnik çeşitliliklerinden ve çoğulculuğundan oluşmaktadır¹⁰.

Bölgeselleşme kavramı, küreselleşme kavramı ile aynı platformda sık sık karşılanılabilecek bir süreç ifadesidir. Bir bölge içinde yakın ekonomik bağlara neden olan doğal durum olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Bölgeselleşmenin itici gücü hükümet dışı faktörlerdir.¹²

Bölgeselcilik ise bölge içerisinde yer alan hükümetler tarafından oluşturulan kurumsal yapıdır.¹³ Ulus devletlerin tek tek ya da bir grup olarak "sorunlarına" çözüm bulmak için bölgesel yapılara başvurma gelenekleri 20. yüzyılda dikkat çekmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgesellik adına iki önemli dalga yaşanmıştır.¹⁴ Bölgeselcilik fikrinin Avrupa'da sorumluluğu dağıtmak sureti ile refah seviyesinin yükseltilmesi fikrinden kaynaklandığı ifade edilebilir.¹⁵ Bu dönem 1952 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğundan 1957 yılında Avrupa Topluluğunun kurulması ile taçlanmıştır. Bu dönem bölgeselciliğin ilk dalgası olarak tanımlanmaktadır.

1970'lerdeki petrol krizi sonrasında ortaya çıkan yeni fikirler ve küreselleşme olgularının ortaya çıkışı ile aslında bölgesel tutarlılık ve işbirliği fikirlerinin bölgesel dağılıma ve mücadeleye dönüşmeye başlamıştır.¹⁶ Zira bölgeselciliğin

---

¹⁰ Samuel Adshead, *Central Asia in World History*, The Macmillan Press, Londra, 1993, s. 3.

¹¹ David Lorenz, "Economic Geography and the political economy of Regionalisation: The Example of Eastern Europe, *American Economic Review*, Sayı.82, 1992, s.2.

¹² Bölgeselleşme küreselleşme gibi bir süreci işaret etmektedir. Tezimizin konusu Şanghay İşbirliği Örgütü, bölgeselcilik kavramı ile açıklanabilecek bir yapı olduğu için bölgeselleşmeye ilişkin tartışmalar yüzeysel olarak ele alınmış daha çok bölgeselcilik açıklanmaya çalışılmıştır.

¹³ Naoko Munakata, "Regionalisation and Regionalism: The Process of Mutual Interaction", *Reserach Institute of Economy, Trade and Industry, Discussion Paper*, Tokyo, 2004,s. 45.

¹⁴ Bu iki dalganın da Avrupa kıtasında yaşanan Avrupa Denir Çelik Topluluğu, Avrupa Topluluğu ve sonrasında tek Pazar ve para birimi gibi başarılı girişimlerinden alınan dersler üzerine inşa edildiği ifade edilebilir.

¹⁵ Malin Gunnarsson, a.g.m., s.187.

¹⁶ Malin Gunnarsson, a.g.m., s.188.

ilk dalgasının merkezi olarak görülen Avrupa'da 1965 yılında yaşanan krizler¹⁷ ve Charles De Gaulle'ün birincil derecede önemli alanları (high politics)¹⁸ nedeniyle durdurulan ulusüstücülük (supranasyonalizm)¹⁹ fikirleri bölgeselcilik adına süreci durma noktasına getirmiştir.

1980'lerin ortalarından başlayarak Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte bölgeselleşme fikirlerinin yeniden doğduğu ifade edilebilir. Böylelikle kimi uzmanların "Yeni Bölgeselcilik" olarak tanımladıkları dönem başlamıştır. Bu dönemde bölgeselleşmenin aşağıdan yukarı bir yönelim olduğu görülmektedir.²⁰ Zira bu dönemde iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş, ABD'nin göreceli zayıflama süreci başlamış ve neo liberal yaklaşım özellikle yeni devletlerin uluslararası sisteme dahil olması ile geri plana itilmiştir. Tüm bu unsurlar bölgeselcilik fikirlerinin yeniden yeşermesi için uygun bir zemin hazırlamıştır.

Özellikle Avrupa'da bölgeselcilik adına atılan adımların durma noktasına gelmesi ile ilk dönemini kapatan bölgeselcilik anlayışının ikinci dönemine girişinde onun yeni tanımlamasını hak etmesine neden olan faktörleri Björn Hettne şu şekilde sıralamıştır²¹:

"1. Avrupa'da filizlenmeye başlayan ilk bölgeselcilik hareketleri iki kutuplu sistem içerisinde yeşermiştir. Ancak yeni bölgeselcilik olarak tanımlanan süreç çok kutuplu dünya süzeninin bir sonucudur.

---

¹⁷ Avrupa'da 1965 krizi olarak adlandırılan dönem topluluk üyelerinin özellikle Fransa'nın bağımsız hareket etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Avrupa'da Sovyet tehdidinin azaldığı iddiası Fransa Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkelerine yakınlaşmak için NATO'nun askeri kanadından çekilmiştir.

¹⁸ Dış politika, güvenlik ve savunma gibi devletler açısından kritik öneme sahip alanları ifade eder.

¹⁹ Ulusüstücülük, AB'nin kendine ait bağımsız bir otorite yaratarak, üye ülkelerin ulusal egemenliklerinin bu otoriteye devredilmesidir.

²⁰ Peter Robson, "The New Regionalism and Developing Countries", *Journal of Common Market Studies*, Cilt. 31, Sayı. 3, Eylül 1993, s. 336.

²¹ Björn Hettne, "Globalisation, Regionalism and Security: The Asian Experience", *The Journal of Development Research*, Cilt.14, Sayı.1, Haziran 2002, s.34.

“2. İlk bölgeselcilik hareketleri yukarıdan dayatılan bir hareket olarak nitelendirilebilir. Çoğunlukla süper gücün müdahalesi ile ortaya çıkmıştır. Ancak yeni bölgeselcilikte gönüllü bir yönelim olduğu ifade edilebilir. Zira devletler yeni küresel zorluklara karşı diğer devletler ve aktörlerle gönüllü bir işbirliği süreci başlatırlar.

“3. Ekonomik anlamda ilk bölgeselcilik hareketleri içeriye dönük ve korumacı olarak tanımlanabilir. Ancak yeni bölgeselcilikte kapalılığın artık bir seçenek olmaktan çıktığı da göz önünde bulundurulursa karşılıklı bağımlılığın esas alındığı dünya ekonomisine uygun olarak açık bir yapı olduğu görülmektedir.

“4 .Bölgeselciliğin ilk döneminin amaca yönelik yani “özel” olduğu görülmektedir. Zira bazıları sadece güvenlik alanında faaliyet gösterirken, ekonomik amaçlara ulaşmak isteyenler yalnızca bu alanla ilgilenmişlerdir. Ancak yeni bölgeselcilikte durumun daha karışık bir hal aldığı çok boyutlu arayışların hakim olduğu ifade edilebilir.

“5. İlk dönem yalnızca devletlerarasındaki ilişkilere odaklanmış olmasına rağmen yeni bölgeselcilik anlayışı küresel sistemin çeşitli seviyelerinde faaliyet gösteren parçalar oluşturmaktadır.”

Bölgeselcilik, genel eğilimin aksine yalnızca ekonomik aktivitelerin yoğunlaştığı alanları ifade etmez. Bölgeselciliği tanımlayan en doğru ifadelerden birisi politik işbirliği, koordinasyon ve olası kurumsallaşmayı içeren politik süreçtir.²² Bölgeselcilik uluslararası bir pazarlık sonucunda ortaya çıkar.²³

---

²² Kathleen Collins, “ Economic and Security Regionalism among Patrimonial Authoritarian Regimes: The Case of Central Asia”, *Europe Asia Studies*, Cilt.61, Sayı.2, Mart 2009, s.251.

²³ Alexander Libman, “Regionalisation and Regionalism in the Post- Soviet Space: Current Status and Implications for Institutional Development, *Europe- Asia Studies*, Cilt.59, Sayı.3, Mayıs 2007, s. 402.

Bugün bölgeselleşmenin çok kutuplu dünya düzenine geçiş için yapısal bir fenomen olarak algılandığının da altını çizmek gerekmektedir.²⁴

Bölgeselcilik kaçınılmaz olarak aynı bölge içinde yer alan devletler arasında çeşitli konularda işbirliğini ifade etmektedir. Bölgesel işbirliği arayışlarına olan ilginin artışı Robert E. Kelly “*Security Theory in The “New Regionalism”*” isimli makalesinde 3 nedenle açıklamaktadır.²⁵ Öncelikle bölgeler yapısal olarak dışarıdan katılıma açıktırlar. Bir başka ifade ile küresel sistem gibi kapalı yapılar değildir. İkincisi bölgesel yoğunluk güvenlik sorununu hafifletmektedir. Aynı coğrafyayı paylaşmaları başta olmak üzere pek çok ortaklığa sahip olan devletler için tehditlerin benzerliği de kaçınılmazdır. Son olarak bölgesel örgütlenmeler bütünleşmeden çok ortak tepki yaratmayı kolaylaştırmaktadır ki, bu da özellikle “zayıf” devletler açısından bulunmaz bir fırsat olarak algılanmaktadır.

Bölgeselcilik belirli bir bölgede devlet ve devlet olmayan aktörlerin işbirliği ve stratejilerin koordinasyonunu sağlama gibi politikalar çağrıştırmaktadır. Bir ya da birkaç alanda ortak amaçlar doğrultusunda çalışmak amacını taşımaktadır.

Görüldüğü üzere bölgeselcilik ve bölgeselleşme kavramları birbirinden ayrılmaktadır. Bu iki kavramı birbirinden ayıran en temel unsur hükümetler arası işbirliğidir. Bölgeselcilik çeşitli problemleri çözmek için hükümetler arası işbirliğini öngörürken, bölgeselleşme pazarlar, ticaret ve çokuluslu şirket yatırımlarının etkisi ile oluşan ve yönlendirilen bir bütünleşme sürecini ifade etmektedir.²⁶

---

²⁴ Malin Gunarsson, a.g.m., s.186.

²⁵ Robert E. Kelly, “Security Theory in the “New Regionalism”, *International Studies Review*, Sayı.9, 2007, s. 198.

²⁶ Samuel S. Kim, “Regionalization and Regionalism in East Asia”, *Journal of East Asian Studies*, Sayı.4, 2004, s. 40.

Küresel rekabet nedeniyle aynı bölgede yaşayan ülkelerin bir araya gelme ve güçlerini birleştirme arayışında oldukları konuların çeşitliliği sınır tanımamaktadır. Bu nedenle bölgeselciliğin etkili olduğu alanlar da geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Öncelikle ekonomik olmak üzere siyasi, sosyal, çevre ve güvenlik, bölgeselcilik arayışlarının temel dinamikleri olabilirler. Bölgeselciliğin olmazsa olmazı işbirliği ise söz konusu yapı içinde çeşitli şekillerde tezahür edebilir. Samuel S. Kim "*Regionalization and Regionalism in East Asia*" isimli makalesinde devletlerin küreselleşmeye bazen en iyi cevabın diğer devletlerle işbirliği yapmak olduğunu fark ettikleri için bu yola başvurduklarını ortaya koymaktadır.²⁷

Bölgeselciliğin kaçınılmaz bir sonucu olan "*işbirliği*" ise geleneksel olarak politika koordinasyonu yolu ile aktörlerin davranışlarını diğer aktörlerin tahmin edilen ya da mevcut tercihleri ile uyumlaştırılmasıdır.²⁸ Ernst Haas'ın tanımlamasının bu anlamda oldukça açıklayıcı olduğu ifade edilebilir. Zira Haas, devletlerarası işbirliğini "işbirliği ihtiyacının ulusal özgüvenin maliyetinden nadiren fazla olduğunun fark edilmesine bağlamaktadır.²⁹ Haas'ın yaptığı genişletilmiş tanıma göre işbirliği, tekrarlanan süreçleri kapsamaktadır. Bu süreçler mevcut anlaşmaların ve hükümet kurallarının da ötesinde psikolojik ve zorlayıcı bir anlam ifade etmektedir.³⁰

---

²⁷ Samuel S. Kim, a.g.m., s.39.

²⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz, Milner HV, "International Theories of Cooperation Among Nations: Strengths and Weaknesses", *World Politics*, Cilt.44, Sayı.3, ss. 466-496; Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Economy*, Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 2005.

²⁹ Ernst B. Haas, "Why Collaborate? Issue- Linkage and International Regimes", *World Politics*, Sayı. 32, 1980, s. 357.

³⁰ Ernst B. Haas, *Constructing Multilateral Environmental Governance: The Evolution of Multilateral Environmental Governance Since 1972*, Cambridge'den aktaran Kate O. Neill, Jörg Balsiger, Stacy D. Vandever, "Actors, Norms and Impact: Recent International Cooperation Theory and the Influence of The Agent- Structure Debate", *Annual Review of Political Science*, Sayı.7, 2004, s.150.

İşbirliği terminolojisinde genellikle referans kaynağı Avrupa Birliği (AB) ve onun geçtiği süreçlerdir. Bu anlamda liberal demokrasinin işbirliği sürecini hızlandırdığı, işbirliği mekanizmalarını sağlamaştırdığı AB gibi üyeleri olan bölgesel işbirliği platformlarından rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ancak bizim için önemli olan ortak demokratik ve ekonomik değerler sistemine sahip böyle bir yapıdan çok Orta Asya coğrafyası özelinde işbirliği konusunun nasıl anlaşıldığı ve şekillendiğidir. Bu noktada Doğu Asya ülkeleri arasındaki işbirliğine ilişkin yapılan tanımın dikkat alınması gerekmektedir. Zira Narin'e göre bu tip bölgelerde çok taraflı işbirliği örgütlerinin kurulması için üyelerinin devlet egemenliklerini destekleyerek ulus inşa süreçlerine yardım edilmesi gerekmektedir.³¹ Bir başka ifade ile özellikle Avrupa'daki işbirliği arayışlarında ve örgüt yapılanmalarında görülen devletlerin egemenliklerini örgüte devrettiği oranda başarı şansının artması durumu söz konusu alanlarda geçerli değildir. Bu tezin konusu olan ŞİÖ'nün bu tanımlamaya uygunluk gösteren en önemli örnek olduğu iddia edilebilir.

Devletlerin çok taraflı işbirliği ihtiyaçlarını karşılayan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok örneği görülen uluslararası örgütler için burada bir parantez açmak yararlı olacaktır. Küresel ya da bölgesel düzlemde oluşturulan bu örgütler ekonomik, kültürel, askeri fonksiyonlara sahip olabilirler. Söz konusu yapılar, kurucusu olan devletler adına, fakat teorik olarak onlardan bağımsız bir prosedür izleyerek uluslararası karar alan ve uygulayan kurumlardır.³² Kendileri için belirlenen alanlarda kararlar alabilir, normlar belirleyebilir ve uygulayabilirler. Özellikle bölgesel örgütlerin, pek çok devleti ilgilendiren ve uzun bir süreci kapsayan siyasi, ekonomik ve güvenlik politikalarına dair bir sorunun çözümü

---

³¹ Shaun Narine, 'State Sovereignty, Political Legitimacy and Regional Institutionalism in the Asia-Pacific', *The Pacific Review*, Cilt. 17, No. 3, 2005, ss. 423-50'den aktaran Stephen Aris, "The Shanghai Cooperation Organisation: 'Tackling the Three Evils': A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?", *Europe-Asia Studies*, Cilt. 6, Sayı. 3, s. 463.

³² Alaeddin Yalçınkaya, "Değişen Dünyada Uyum Açısından Türkiye Merkezli Uluslararası Örgütler: KEİ, EİT ve D-8 Örnekleri", içinde İdris Bal (ed.), *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s. 357.

gerektiğinde oluştuğu da varsayılabilir. Sorun ne kadar karakteristik, acil ve aynı zamanda seçilen örgütlenme şekli ne kadar uygun düşerse, başarı da o kadar yüksek olur.³³ Bir örgütün, özellikle bölgesel bir yapılanmanın başarı şansını doğrudan etkileyen bir başka unsur tarafların çıkar ve tehdit algılamalarının ne derece uygunluk gösterdiğidir. Çıkar tanımlamalarının paralellik arz ettiği ya da ortak tehdit algılamasının aynı şekilde tezahür ettiği yapılar işbirliği sürecinde daha da istekli olabilmektedir. Bu durum işbirliği zemini olan örgütün kısa zamanda önemli mesafeler kaydetmesine neden olmaktadır.

Devletlerin bir araya gelerek çeşitli konularda işbirliği arayışlarına özellikle Orta Asya coğrafyası için bir çerçeve çizmek gerekir. İşbirliğini açıklayan 3 temel yaklaşımın bu konuda aydınlatıcı olduğu düşünülmektedir: Anayasallık (*constitutionalism*), fonksiyonalizm (*functionalism*) ve hiyerarşi aracılığı ile koordinasyon (*hegemony*)³⁴

Anayasalcılık anlayışında işbirliği normlarının meşruiyetini oluşturan bir anlaşma ile karşılıklı çıkarlar belirginleştirilebilir. Anayasalcılık bu anlaşmayı kurumsallaştırarak kısa dönemli kazanç anlayışını işbirliği yapan taraflar arasında uzun dönemli karşılıklı kazanımlara dönüştürmeyi başarabilir. Anayasalcılık köklü tek hamlede sonuca ulaşmayı amaçlayan bir yaklaşımdır.³⁵

Fonksiyonalizm ise, adım adım sonuca ulaşmak gerektiğini ifade eder. Fonksiyonalist teorinin kökleri David Mitrany'ye dayanmaktadır.

Ülkeler arasında giderek artan oranda işbirliği, çatışmaları minimuma indirecek, savaşları imkânsızlaştıracaktır. Ulusüstü yapıların oluşmasına karşı

---

³³ Helga Haftendorn, "Doğu-Batı Çatışmasının Sonunda Uluslararası Düzene Bölgesel Girişimlerin Katkısı" içinde Karl Kaiser, Hans-Peter Schwarz, *Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası*, Sinemis, Ankara, 2005, s. 476.

³⁴ Gregory Gleason, "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum", *Europe-Asia Studies*, Cilt. 53, Sayı. 7, 2001, s. 179.

³⁵ En tekin ekonomik ve siyasi bütünleşme örneği olarak gösterilen Avrupa Birliği'nin bile bu konuda adım atmakta ciddi problemlerle karşılaşmaktadır.

çıkan Mitrany'ye göre, artan işbirliğinin devletlerin bazı yetkilerini uluslararası yürütme organlarına, sadece sınırlı amaçlar için devretmesi mümkün olabilecektir; böylece “*işleyen bir barış düzeni*” sağlanacaktır.³⁶ Mitrany, fonksiyonalizmin siyasî boyutun dışında kalması gerektiğini, başarısının ise, elitlerin performansına ve halk desteğine bağlı olacağını savunmuştur.³⁷ Fonksiyonalizmde önemli olan teknik ve ekonomik işbirliğidir. Başta siyasi olmak üzere hiçbir anlamda bütünleşmeden söz etmemektedir. Fonksiyonalist yaklaşımda ülkelerin bazı fonksiyonları vardır. Devlet arasında işbirliğinin temeli bazı fonksiyonların birbirleri ile uyumlu hale getirilmesidir.³⁸ Fonksiyonalistlere göre bu süreç bir kez başladığı zaman diğer alanlarda işbirliği için kaçınılmaz bir zorlama ortaya çıkacaktır.³⁹

Fonksiyonalistlerin işbirliği konusundaki temel iddiaları işbirliği yapacak olan aktörlerin kendi sınırları içine her ne şekilde olursa olsun başka bir gücü almak konusunda isteksiz olmalarıdır.. Bu nedenle işbirliği dikkatle değerlendirilmiş konular üzerinde ince hesaplanmış çıkar hesaplarını göz önüne alarak adım adım planlanmalıdır. Burada karşılıklı çıkarlar esas meseledir.

Son olarak hiyerarşi aracılığıyla işbirliği yani hegemonya işbirliği normlarının tek ve dominant taraf tarafından oluşturulması ve dikte edilmesidir.⁴⁰

---

³⁶ David Mitrany, “Functional Co-operation As The Road To Peace”, içinde (ed.) Evan Luard, *Basic Texts In International Relations: The Evolution Of Ideas About International Society*, Macmillan, Houndmills, 1992, ss. 498 -504.

³⁷ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Üçüncü Baskı, Prentice Hall, New Jersey, 1988, ss. 222- 225.

³⁸ Fonksiyonalizm konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Ernst B. Haas: *Beyond The Nation – State: Functionalism And International Organization*, Stanford University Press, Stanford, 1964.

³⁹ John McCormick, *Understanding The European Union*, Macmillan Press Ltd., Londra, 1999, s.10.

⁴⁰ Hegemonik yaklaşımı özellikle Orta Asya coğrafyasında değerlendirdiğimizde Rusya'nın baskın durumunun altının çizilmesi gerekmektedir. Zira Rusya'nın eski Sovyet alanındaki en

Orta Asya coğrafyasında daha ortaya çıkan bölgesel işbirliği çabalarının bu üç tür içinde açıklanması mümkün görünmektedir. Bu kapsamda Orta Asya bölgesinde bölgeselcilik, işbirliği ve bölgesel örgüt kavramlarının ne ifade ettiğinin açıklanması gerekmektedir.

1.2. Orta Asya'da Bölgesel İşbirliği Arayışları

Orta Asya bölgesinde bölgeselleşme ve bölgesel işbirliği konularında neo-realizmin, sistem teorisinde ifade edilen bölgesel gruplaşmaların dış zorluklara karşı tepki olarak oluşturulduğu savına uygunluk göstermektedir.⁴¹ Ulus devletlerin başrol oyuncusu olduğu ve uluslararası sistemin tamamen anarşik olduğunu savunan realistler, devletlerin sürekli rekabet ve çatışma halinde olduklarını düşünürler. Realistler devletlerin ancak çıkarları için bir araya gelebileceklerini savunurken neo-realist teorisyenlerden Mearsheimer, realist dünyada bir işbirliğinin sağlanmasının, ya da en azından devam ettirilebilmesinin pek muhtemel olmadığını, çünkü tarafların çıkarları doğrultusunda hareket ederek, mutlaka aldatmalara başvuracağını savunmaktadır.⁴² Bunun nedenini de uluslararası sistemin anarşik yapısına bağlayan Mearsheimer, devletlerarasında güven olmadığı için, her devletin birbirinin düşmanı olduğunu ve uluslararası hiçbir organizasyonun düzeni sağlayabilecek ya da saldırgan ülkeleri cezalandırabilecek kapasitede olmadığını savunmaktadır.⁴³ Bu anlamda bölgede oluşturulan işbirliği örgütlerinin dışarıdan gelen zorluklara karşı oluşturulmuş, içinde rekabet ve çatışmanın devam ettiği ve çıkar tanımlamalarının ön planda tutulduğu yapılar olduğunun altı öncelikle çizilmelidir.

---

geniş devlet olduğu, ekonomik ve politik gücü, nüfusu bu durumun gerekçelerini oluşturmaktadır.

⁴¹ Annette Bohr, "Regionalism in Central Asia: New geopolitics, Old Regional Order", *International Affairs*, Cilt. 80, Sayı. 3, 2004, s. 494.

⁴² John J. Mearsheimer: "The False Promise Of International Institutions", *International Security*, Cilt. 19, Sayı. 3, Kış 1994/1995, ss. 5-49.

⁴³ John J. Mearsheimer, "Back To The Future: Instability In Europe After The Cold War", *International Security*, Cilt.15, Sayı. 4, Yaz 1990, s.12.

Orta Asya bölgesinde inşa edilen bölgesel yapıların odaklandığı en önemli konulardan biri ekonomik alanla ilgilidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından planlı ekonomiden Pazar ekonomisine geçiş Orta Asya Devletleri açısından son derece sancılı bir sürece işaret etmektedir. Orta Asya devletleri bağımsızlıklarının ilk yıllarında ortak ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlar ve bu sorunlara ortak çözümler bulmak için bir araya gelmişlerdir. Sovyet sisteminde merkez konumunda olan Rusya'nın, çevre ve hammadde kaynağı ülkelerle ortak hareket etmeye çalıştığı görülmüştür. Avrasya bölgesinde ekonomik alanda olduğu gibi pek çok güvenlik konusunun da bölgesel düzlemde ele alınması gerekmektedir.⁴⁴ 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bölgede oluşan durum göstermiştir ki, söz konusu alanda neredeyse tüm güvenlik problemleri devletlerarası çözüme ihtiyaç duymaktadır. Bölge devletleri açısından tehdit olarak tanımlanan radikal İslamcı akımlarla mücadele, aşırıcılık, terörizm uyuşturucu ticareti ve insan kaçakçılığına ilişkin suçlarla savaş bunlardan yalnızca birkaçıdır. Konun bir başka önemli yanı bölgenin Tacik iç savaşı ya da Afganistan operasyonu örneklerinde olduğu gibi kolektif tavır almak gerekliliğini ortaya çıkaran yanlarının olmasıdır.⁴⁵

Bu somut vakalardan öte, söz konusu coğrafyada güvenlik tehditlerinin rejimlerin yapısına yönelik etkileri son dönemde aynı fikre sahip komşularla işbirliği yapma güdüsünü tetiklemiştir. Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan sivil devrimler, ABD öncülüde Batı'nın demokrasi ve insan hakları hususlarında sergiledikleri tavır bölge devletleri açısından yukarıda ifade edilen somut tehditlerin de ötesine geçebilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bölgede yaşanan "karmaşa" nedeniyle güvenlik alanında bölgeselleşme eğilimleri yavaş yavaş ortaya çıkmış

---

⁴⁴ Allison Roy , "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia", *International Affairs*, Cilt.80, Sayı. 3, s. 464.

⁴⁵ Martin S. Spechler, "Regional Cooperation in Central Asia: Promises and Reality", *Anthropology of East Europe Review*, Cilt. 17, Sayı.2, 1999, ss.29-30.

ve 1990lar boyunca çok ufak bir mesafe kaydetmiştir.⁴⁶ RF'nin yönetimi ve yönlendirmesi ile oluşturulan yapılar daha çok kağıt üzerinde kalmış ve uygulamada hayata geçirilememiştir.⁴⁷

Diğer taraftan yeni dönemde Orta Asya bölgesinin yeni tehditler olarak tanımlanan insan kaçakçılığı ve silah ticareti, göç ve çevre kirliliği gibi ortak mücadele gereken sorunlarda da aynı masanın etrafında toplanma zorunlulukları ortaya çıkmıştır.

Orta Asya bölgesinde ortaya çıkan bölgesel örgütlenmeleri temel özellikleri açısından üç grupta değerlendirmek mümkün görünmektedir. Bu anlamda ilk olarak göze çarpan grubun temel özelliği RF'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerine Sovyet tarzı eski ilişki şeklini meşru bir zeminde yürütme çabasından hareketle oluşturmuş olmasıdır. Bu grup içinde Rusya'nın eski Sovyet nüfus alanlarındaki istikrarsızlığı önlemek ve başka güçlerin bu bölgeye yönelik angajmanlarını sınırlamayı hedeflediği görülmüştür.⁴⁸ Bu kapsamda Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGA) değerlendirilebilir.

İkinci grupta yer alan bölgesel örgütlenmeler Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında oluşturmaya çalıştıkları veya Rusya'nın gücünü ve etkisini sınırlandırma amacını taşımaktadır. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in Orta Asya Birliği fikri veya GUAM bu kapsamda değerlendirilebilir.

Son grubun temel özelliği ise, Rusya ile beraber diğer bölgesel güçlerin de sürece dâhil olmasıdır. Bu tezin konusu olan ŞİÖ bu grubun en önemli üyesidir. Aslında bu grup işbirliği arayışlarını diğerlerinden ayıran ve beklide

---

⁴⁶ Kathleen Collins, a.g.m., s.260.

⁴⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Menon, "In the Shadow of the Bear: Security in Post- Soviet Central Asia", *International Security*, Cilt. 20, Sayı. 1, Yaz 1995, ss. 149-181.

⁴⁸ Tayyar Arı, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri", içinde *Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU'na Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayını*, Ankara, 2008, s. 437.

ulaştığı başarıda etkili olan en önemli özelliği 11 Eylül sonrasında ABD'nin Avrasya coğrafyasına girişine tepki niteliği taşıması ve ABD'nin bölgedeki politikalarını dengelemeye yönelik tepkiler geliştirmesidir.⁴⁹

Orta Asya bölgesinde bölgesel örgütlere ve işbirliği arayışlarına dair bu tezde varılan sonuçları ortaya koymadan evvel bölgede öne çıkan örgütlere dair özet değerlendirmeler yapmak genel durum hakkında bilgi vermesi bakımından gerekli görülmektedir.

1.2.1. Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth of Independent States)

Sovyetler Birliği'nin beklenmedik bir hızla çözülmesi uluslararası kamuoyu tarafından olduğu kadar Sovyet Cumhuriyetleri ve özellikle Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri arasında panik yaratmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Gorbaçov'un ekonomik meseleler ve yerel yöneticilerin atanmasında daha fazla yetki içeren "perestroika politikasını" uygulaması için baskı yapmalarına rağmen, Baltık ve Kafkasya Cumhuriyetleri gibi hiçbir Orta Asya Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'nden tam bağımsızlık talep eden güçlü politik akımlara sahip değillerdi.⁵⁰ Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin üç Slav Cumhuriyeti RF, Ukrayna ve Beyaz Rusya liderleri, Beyaz Rusya'da "Belojevskaya Puşa"da⁵¹ bir araya gelerek Sovyetler Birliği'nin resmen dağıldığını ve bunun yerini alacak yeni bir birliğin "Bağımsız Devletler Topluluğu"nun (BDT) kurulduğunu açıklamışlardır. Anlaşma ile SSCB hukuki bir suje olarak ortadan kalkmıştır. Ancak Sovyetleri kuran Slav unsurlar imparatorluğu yıkan bu adımı attıklarında diğer eski Sovyet ülkelerinin bu birliğe katılacaklarından emindirler. Nitekim çok geçmeden yanılmadıklarını

---

⁴⁹ Tayyar Arı, a.g.m., s.440.

⁵⁰ William E. Odom ve Robert Dujarric, *Commonwealth or Empire, Russia, Central Asia and Caucasus*, Hudson Institute, Indianapolis, Indiana, Eylül 1997, s. 8.

⁵¹ Bu anlaşma imzalandığı yerin adı dolayısıyla "Minsk Anlaşması" olarak da bilinmektedir.

görmüşlerdir.⁵² Zira, Orta Asya Cumhuriyetleri liderleri 12 Aralık 1991'de Aşkabat'ta bir araya gelerek "bu birliğin etnik ve dini temellere dayanmaması gerektiğini belirtmiş ve bu topluluğu destekleyeceklerini" bildirmişlerdir. Böylece Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla gönülsüz de olsa kendilerini bir anda bağımsız olarak bulan Orta Asya ülkeleri kurulan Slav birliğine katılma kararı almıştır.⁵³ 15 Aralıkta SSCB'nin son Devlet Başkanı Gorbaçov'un istifa etmesinin ardından Baltıklar ve Gürcistan dışındaki eski Sovyet Cumhuriyetleri 21 Aralık'ta Kazakistan'ın o zamanki Başkenti Almatı'da toplanarak BDT'nin kuruluş bildirgesi olan "Almatı Deklarasyonu"nu imzalamış ve BDT'yi kurduklarını ilan etmiştir. 11 eski Sovyet devletinden oluşan topluluğa son olarak Aralık 1993'te Gürcistan da katılarak topluluk üye sayısı 12'ye yükselmiş ve Baltıklar dışındaki tüm cumhuriyetler yeni birliğin içerisinde yer almıştır. Kurucu üyeler bu anlaşma ile resmen Sovyetler Birliği'nin iç ve dış sorumluluklarını kabul ettiklerini ve eski imparatorluğun mirasçısı olduklarını tasdik etmiştir. Böylece eski Sovyet imparatorluğu yerine 12 bağımsız devletten oluşan yeni bir uluslararası kuruluş ortaya çıkmıştır. Bu beklenmedik, hatta arzu edilmeyen, hiçbir çaba sarf etmeden elde edilen bağımsızlık Orta Asya devletleri için Sovyet döneminde yaşanan sorunlarda çok daha karmaşık ve derin sorunları beraberinde getirmiştir.⁵⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetleri şemsiyesi altına toplamayı planlayan ilk girişim bölgeyi kendi etki alanı olarak kabul eden RF'nin öncülüğünde oluşturulan BDT olmuştur. RF, Sovyetler Birliği'nin kendisine mirası olarak değerlendirdiği güney

---

⁵² Sinan Oğan, "Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 10 Yılında Orta Asya'ya 11 Eylül'le Gelen Amerikan Miladı", *Stratejik Analiz*, Cilt. 2, Sayı. 22, Şubat 2002.

⁵³ Orta Asya ülkelerinin BDT'ye girmelerinde Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in öncü rolü inkâr edilemez. Darbeye karşı Gorbaçov'u destekleyerek Sovyetlerin yıkılmasına direnen ve karşılığı olarak da SSCB Başbakanlık koltuğunu hayal eden Nazarbayev, bu hülyasının kısa sürede neticesiz kaldığını görünce BDT'ye girmekte gecikmemiştir.

⁵⁴ Nadir Devlet, "Bağımsızlığının 10. Yılında Türk Dünyasında Rusya Faktörü", Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (der.), *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Hollanda, 2002, s. 178.

komşuları üzerinde ‘özel haklara ve önceliklere’⁵⁵ sahip olduğu düşüncesi ile, eski Sovyet cumhuriyetlerinin özellikle güvenlik politikalarına bu Topluluk aracılığı ile yön vermeye çalışmıştır. Bu kapsamda BDT’nin kısa geçmişine göz atıldığında, 1992 tarihli Ortak Güvenlik Anlaşması en önemli girişim olarak ortaya çıkmaktadır. Orta Asya devletlerinden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan⁵⁶ ve Tacikistan’la beraber Ermenistan’ın da imzaladığı anlaşmaya daha sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Beyaz Rusya da katılmıştır. Üye devletlerin birbirine karşı kurulmuş askerî blok ve birliklere katılmaması ilkesini ve üye devletlerden biri veya birkaçının toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı veya uluslararası barışı bozmaya yönelik tehditlerin ortaya çıkması durumunda askerî yardımı da öngören anlaşma, imzalandığı dönemin koşullarında bölgenin güvenlik anlamında egemen gücü RF’ye bu üstünlüğünü sürdürme olanağı vermiştir.⁵⁷ Ortak Güvenlik Anlaşması’nın ardından Moskova, bu anlaşmaya dayanarak bölgede önemli adımlar atmıştır. 1993 yılında Tacikistan’da BDT Barış Gücü oluşturulmuştur.⁵⁸ 1995 yılında oluşturulan BDT Ortak Hava Savunma Sistemi ise, bu kapsamda ele alabilecek bir başka önemli gelişmedir.⁵⁹ Moskova, bölge devletleri ile güvenlik ilişkilerini 2000 yılında oluşturulan BDT Terörle Mücadele Merkezi ile bir adım daha ileriye taşımıştır.

BDT faaliyetleri 22 Ocak 1993’te Devlet Başkanları Konseyi tarafından kabul edilen ve “topluluğun amaç ve ilkeleri ile üye ülkelerin hak ve sorumluluklarını” düzenleyen *Tüzük* ile yürütülmektedir. BDT kurucuları⁶⁰, üye

---

⁵⁵ Hooman Peimani, *Regional Security and the Future of Central Asia, The Competition of Iran, Turkey and Russia*, Praeger Publishing Co, Londra, 1998, s. 72.

⁵⁶ Türkmenistan, Ortak Güvenlik Anlaşmasını imzalamamıştır. Özbekistan ise 1994’de 5 yıl için yürürlüğe giren anlaşmaya katılmış, ancak 1999’da anlaşmanın uzatılmasında yer almamıştır.

⁵⁷ Richard Sakwa ve Mark Webber, “The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival”, *Europe-Asia Studies*, Cilt.51, Sayı.3, 1999, s. 379.

⁵⁸ Zamira Eshanova, ‘Central Asia: Diplomatic Visits Highlight US-Russian Competition’, *RFERL*, 5 Aralık 2003.

⁵⁹ Rustam Bunashev, ‘Regional Security in Central Asia: Military Aspects’, içinde Boris Rumer (der.), *Central Asia: A Gathering Storm?*, Armonk, New York, 2002, ss.134-136.

⁶⁰ Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya.

devletlerarasında ekonomik, sosyal, mali, kültürel ve askeri alanlarda işbirliğini geliştirmek amacı etrafında toplanmıştır. Kuruluşunun ardından ekonomik, askeri, serbest dolaşım ve diğer birçok konuyu içeren çok sayıda anlaşmalar imzalanmıştır. BDT içerisinde askeri, ekonomik, sosyal, kültürel v.s. konularda koordinasyonu sağlayan 70 civarında birim bulunmaktadır.

Kâğıt üzerindeki bu yapıya rağmen BDT pratikte başarısız bir örgüt olarak tanımlanabilir. Zira Doç Dr. Fırat Purtaş “Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu” isimli eserinde BDT’yi “başarısız bir uluslararası örgüt nasıl olunur” a en güzel örnek olarak tanımlamakta ve bu başarısızlığın sebeplerini şu şekilde sıralamaktadır.⁶¹

-
1. Üye ülkelerin farklı yaklaşımları,
  2. Örgüt’ün güzüyle orantılı somut hedeflerinin olmaması,
  3. Egemenliklerinin sınırlandırılması konusunda üye ülkelerin isteksiz olması,
  4. İkili sorunların çözümünde ve krizle mücadelede belirgin bir prosederün olmayışı,
  5. Etkili bir karar alma mekanizması kurulamaması ve alınan kararların uygulanamaması,
  6. Üye ülkeler arasında ilişkilerde topluluk belgelerinden çok ikili anlaşmalara önem verilmesi,
  7. Siyasi iradenin zayıf olması”.

Gürcistan ile RF arasında uzun süredir Abhazya ve Güney Osetya sebebiyle devam eden soğuk savaşın sıcak savaşa dönüşmesi, Ukrayna ile tırmanan doğalgaz savaşları, Moldova’nın Trans-Dnyester Sorunu sebebiyle Rusya’yı sık sık Batı’ya şikayet etmesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, Türkmenistan ile Rusya arasındaki bu ülkedeki Rus azınlığı sorunu ve Türkmenistan’ın “sürekli tarafsızlık statüsü” gereği BDT’deki üyelik

---

⁶¹ Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Platin, Ankara, 2005, s. 128.

statüsünü sıfıra indirmesi ve daha çoğaltabileceğimiz bir çok örnek BDT'nin aslında bir "birlik" olmaktan ne kadar uzak olduğunu göstermeye yetmektedir.⁶²

1.2.2. Orta Asya Ekonomik Birliği

Ekonomik temelli olarak 1994 yılında Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında kurulmuştur. Birliğe 1998 yılında Tacikistan da dâhil olmuştur. Amacı ortak bir ekonomik alan oluşturmaktır. 2002 yılında Orta Asya İşbirliği Örgütü'ne dönüşmüştür. Orta Asya Ekonomik Birliği daha derin bir entegrasyonla birlikte mal, hizmet, emek ve sermaye akımlarının serbestçe hareketini hedeflemiştir. 1998 yılında Orta Asya Ekonomik Birliği ismini almıştır. Bu Birliğin de 2001 yılında Orta Asya İşbirliği Örgütü'nün temelini oluşturmuştur. Örgüt 2004 yılında Rusya'nın da dahil olması ile RF'nun baskın olduğu bir yapı haline dönüşmüştür. Orta Asya İşbirliği Örgütü'nün üye devletler arasında bölgesel çözüm arayışlarında etkili bir yapı olamadığı ifade edilebilir. Bunun en temel iki nedeni bağımsızlıklarını yeni kazanmış ve ayakta durabilen ekonomiler yaratma çabasında olan Orta Asya ülkelerinin korumacı ekonomi politikaları uygulamaları ve aralarındaki ticaret hacminin hayli düşük olmasıdır.⁶³

Diğer taraftan yine BDT'nin alt oluşumlarından biri olarak tanımlanabilecek olan 2000 yılının Ekim ayında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan tarafından kurulan ve Gümrük Birliği'ne dayanan Avrasya Ekonomik Topluluğu ise Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu model almıştır. Ancak bu hedefe ulaşmadan üye devletler topluluğun Avrasya İşbirliği Örgütü ile bileştirilmesi kararını vermişlerdir.⁶⁴ Bu nedenle Avrasya Ekonomik Topluluğu, Orta Asya İşbirliği Örgütü ile aynı kaderi paylaşmıştır.

---

⁶² Sinan Oğan, "Sovyetler Birliği'nin Mirası BDT'de Dağılıyor", Turksam Web Sayfası, 29 Aralık 2005.

⁶³ Anette Bohr, "Regionalism in Central Asia: New geopolitics, Old Regional Order", *International Affairs*, Cilt. 80, Sayı.3, 2004, s. 487.

⁶⁴ Özbekistan alınan bu karar üzerine Ekim 2005 tarihinde üyelik için başvuruda bulunmuş ve üyeliğe Ocak 2006'da kabul edilmiştir.

1.2.3. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

Taşkent Anlaşması olarak da bilinen Kolektif Güvenlik Anlaşması ilk olarak BDT çatısı altında 15 Mayıs 1992 yılında imzalanmıştır. İmzacı devletler Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, RF, Tacikistan ve Özbekistan'dır. Azerbaycan anlaşmayı 24 Eylül 1994 yılında, Gürcistan 9 Aralık 1993 yılında, Beyaz Rusya 31 Aralık 1993 yılında imzalanmıştır. Anlaşma 20 Nisan 1994 tarihinde devreye girmiştir.

1999 yılında anlaşmanın yenilenmesi sürecinde Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan anlaşmadan çekildiklerini ilan etmişlerdir. 7 Kasım 2002 yılında Kolektif Güvenlik Anlaşmasının bir Örgüte dönüştürülmesi karara bağlanmıştır. Taşkent Antlaşması'nın, bilinen askeri ittifak türlerinin bir karışımı olduğu iddia edilebilir. Zira "*casus belli*⁶⁵" durumu üye ülkelerin bir tanesine yönelik bir saldırıda ortaya çıkması söz konusudur. Ayrıca anlaşma bölgede kolektif güvenlik sistemi öngörmektedir. Zira Sovyet dönemi sonrası bölgedeki sorunların çözümünde taraflara yetki tanımaktadır. Ayrıca üyelerin birbirlerine güç ve güç kullanma tehdidinde bulunmayacakları ve diğer devletlerle askeri ittifaklara girmeyecekleri de karara bağlanmıştır.⁶⁶

Bu Örgüt'ün Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan türeyen bir yapı olduğu ifade edilebilir. ABD'nin Irak'ı ikinci işgalinin başlamasından çok kısa bir süre sonra Kolektif Güvenlik Anlaşmasına taraf olan devletlerin temsilcileri Moskova'da bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerde iki konu üzerinde durulmuştur: Irak operasyonunun değerlendirilmesi ve Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın bir adım daha ileriye taşınması, yani daha sıkı bir askerî-politik blok öngören

---

⁶⁵ Casus Belli (okunuşu "ka:zusbelli") Türkçe'ye "savaş nedeni" olarak çevrilebilecek olan Latince bir ifade olup, bir ülkenin savaşa girme nedenini belirtmek için kullanılır.

⁶⁶ Dimirti Trenin, "Southern Watch: Russia's Policy in Central Asia", *Journal of International Affairs*, Cilt. 56, Sayı. 2, İlkbahar 2003, s. 125.

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne dönüştürülmesidir.⁶⁷ Nitekim 28 Nisan 2003'de Duşanbe'de gerçekleştirilen BDT zirvesinde RF, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan resmi olarak, terörizm ve uyuşturucu ticareti gibi stratejik problemlerine etkili çözümler üretmesi beklenen Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü oluşturmuştur. 1992 tarihli Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın gelişmiş hali olarak nitelendirebileceğimiz örgüt, katılımcı devletlerarasındaki işbirliğini geliştirmeyi hedeflemektedir. Örgütün tüm kaynak ve dikkati Orta Asya üzerinde yoğunlaşacak ve Kırgızistan'ın Kant Havaalanında ortak bir harekât gücü oluşturulacaktır.⁶⁸

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün bugüne kadar beklenen tarzda bir oluşum olamadığı ifade edilebilir. Zira Örgüt'ün en önemli başarısı Ermenistan'da gerçekleştirilen "Rubezh 2008" askeri tatbikatıdır.

1.2.4. Orta Asya Birliği

Kazakistan'ı, Orta Asya bölgesinde işbirliği arayışlarının bayraktarlığını yapan bir ülke olarak adlandırmak mümkün görünmektedir. Zira Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in bölgede ekonomik entegrasyon konusunda yaptığı açıklamalar, akıllara bölgede bu tür bir yakınlaşmanın gelecekte mümkün olma ihtimali sorusunu getirmektedir. Nazarbayev sık sık Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan arasında oluşturulan bir birliğin Orta Asya'nın parlak geleceği olabileceğini ifade etmektedir. Nazarbayev'e göre bu birlik Orta Doğu ve Çin, Rusya ve Hindistan gibi büyüyen ekonomilerin arasında sıkışan bir bölge için tek seçenektir. Daha çok ekonomik bir birliğin yanı sıra olduğu bilinen Nazarbayev, bu teklifle Orta Asya Cumhuriyetleri için kendi kendine yetebilen ve sınırların ortadan kalktığı bir pazar arzuladığını ortaya koymaktadır.

---

⁶⁷ Igor Torbakov, "Moscow Seeks to Take Advantage of Iraq Conflict to Reassert its Leadership in CIS", *EurasiaNet*, 9 Nisan 2003.

⁶⁸ Ibragim Alibekov ve Sergei Blagov, "New Security Organization Could Help Expand Russia's Reach in Central Asia", *Eurasia Insight*, 29 Nisan 2003.

Orta Asya coğrafyasında bağımsızlık sonrasında gündeme gelen entegrasyon girişimleri için hayli önemli olan bu yaklaşım bir idealin fikri altyapısının oluşturulması bakımından önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Nazarbayev'in teklifinde dile getirdiği birlik, sonrasında siyasal bir takım entegrasyon girişimlerini de doğal olarak beraberinde getirmesi muhtemel bir ekonomik entegrasyondur. Kazakistan, malların, insanların ve sermayenin serbest hareket edebildiği 5 Orta Asya Cumhuriyeti'nin oluşturduğu bir birlik görmek istemektedir. Bu birliğin ekonomik büyüme ile beraber güvenlik ve siyasal istikrara da katkı sağlayacağına inanmaktadır.

Ancak bu fikirleri politik tercihlere yansıtmak bugüne kadar mümkün olamamıştır.

Yukarıda belli başlıları hakkında bilgi sağlanan bölgesel işbirliği denemeleri Avrasya coğrafyasında bölgeselleşme girişimlerine dair bu genel sonuçlara ulaşılmasına imkân sağlamaktadır:

1. Her şeyden önce Orta Asya Cumhuriyetleri'nin coğrafi, tarihi, sosyolojik ve kültürel bağların ve ortaklıkların etkisi ile RF'yi hariçte bırakan bölgesel oluşumlardan kaçtıkları ifade edilebilir. Orta Asya Cumhuriyetleri Moskova'yı bu tür bölgesel oluşumların haricinde düşünmemektedirler. Başarıları tartışılrsa dahi RF'nin bu tür girişimlerde önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Zira eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında belki de AB ülkelerinden bile daha etkileyici bir sosyal entegrasyon olduğu iddia edilmektedir.⁶⁹ Orta Asya Cumhuriyetlerinin kendi aralarında (RF'yi dışarıda bırakarak) gerçekleştirmeye çalıştıkları bölgeselleşme fikirlerinin halen düşünce düzeyinden öteye gidemediği görülmektedir.

---

⁶⁹ M. Sterzhneva, "Evropeiskii soyuz İsnng: Stravnitel'nyi analiz İstitutov" Monf Moskova, 1999'dan aktaran Alexander Libman, Alexander Libman, "Regionalisation and Regionalism in the Post- Soviet Space: Current Status and Implications for Institutional Developoment, *Europe-Asia Studies*, Cilt.59, Sayı.3, Mayıs 2007, s. 405.

2. Avrasya bölgesinde bugüne kadar denenen bölgeselleşme hamlelerinde en başarısız olanlar ekonomik bölgeselleşme eğilimleridir. Orta Asya devletlerinin sahip oldukları rejimlerin özellikleri ekonomik bölgeselleşmenin önündeki en önemli engeldir. Zira lider merkezli katı yapılar ekonomik bölgeselleşmenin başarıya ulaşmasının ön şartı olan liberizasyonun önünü tamamen kapatmaktadır.⁷⁰
3. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin özellikleri dikkate alındığında bölgeselleşmenin ekonomiden çok güvenlik alanında başarılı olabildiği ifade edilebilir. Zira bölgesel güvenlik arayışları, Orta Asya rejimlerinin bağımsızlık tarihlerinden bugüne kadar sağladıkları rejim yapılarını tehdit etmez, aksine sıkı kontrol mekanizmasını destekler. Ekonomik ya da liberal liberizasyonuna ihtiyaç duymaz.⁷¹ Bu nedenle bu tür yapılar Orta Asya liderleri tarafından desteklenmektedirler. Bölgeselleşme çabaları güvenlik kaygısı ve ekonomik işbirliği destekleri ile pekiştirilmiş ise, pratikte başarı şansı artmaktadır.
4. Orta Asya coğrafyasında devletler arasındaki işbirliği geleneksel dış savunma normlarından çok iç güvenlik kaygılarına dayanmaktadır. Bir diğer ifade ile Orta Asya liderleri için öncelikli husus rejimin güvenliğidir.⁷² Bölgesel yapılara dahil olmak, bu yapılar içinde aktif olmak ve buna benzer kararlarda iç güvenliğe sağlanacak faydanın, ön planda tutulduğu mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.
5. Aslında yukarıda devletlerarası işbirliği için çizilen teorik çerçevesine uygun örneklerin Orta Asya'da yaşanan durumu nispeten yansıttığı düşünülmektedir. Zira bütün eski Sovyet Cumhuriyetleri'ni BDT çatısı

---

⁷⁰ Kathleen Collins, a.g.m., s.259.

⁷¹ Anara Tabyshalieva, *The Challenge of Regional Cooperation in Central Asia: Preventing Ethnic Conflict in the Ferghana Valey*, United States Institute for Peace, Washington, 1999, s. 35.

⁷² Allison Roy, a.g.m., s. 482.

altında birleştirmeyi amaçlamak Anayasalcılığın en iyi örneklerinden biri olabilir. Bu noktada BDT ve benzeri işbirliği arayışlarının dolayısıyla anayasacılık yaklaşımının Orta Asya'da başarı sağlayamadığı ifade edilebilir.

RF'nin eski Sovyet alanında devletlerarası işbirliğini her anlamda yönetme ve yönlendirme ve tasnif etme arayışları hegemonik yaklaşıma bir örnek teşkil etmektedir. Ancak bu yaklaşımında özellikle Orta Asya devletlerinin ekonomik ve siyasi istikrarlarını pekiştirmeleri ile başarı şansının iyiden iyiye azaldığı ifade edilebilir. Zira Rusya'nın emperyal geçmişi ve Orta Asya devletlerinin Rus kolonizmine dair anıları bu tarz yaklaşımların ölü doğmasına neden olmaktadır.

Son olarak fonksiyonalist yaklaşıma özellikle Orta Asya Cumhuriyetlerinin kendi aralarında oluşturmaya çalıştıkları işbirliği kurumları gösterilebilir. Ancak bölge devletlerinin karşılıklı çıkar tanımlarını doğru şekilde ortaya koymanın önüne geçen yapısal farklılıkları ve çoğunluğu Sovyet döneminden miras kalan sorunlara taraf olmaları söz konusu süreçleri başarısızlığa götürmektedir.

Orta Asya'da ekonomik entegrasyon fikrinin temelleri aslında Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde atılmıştır. Artan ekonomik baskının neticesinde Orta Asya liderleri imkânlarının birleştirilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, bağımsız cumhuriyetler olarak bu girişimleri devam ettiren Orta Asya liderleri, önemli yapısal sorunlar ve farklı siyasal tercihlerin yarattığı anlaşmazlıklarla karşı karşıya kalmışlardır. Sanayileşmenin olmadığı ve Sovyetler Birliği döneminde hammadde deposu olarak kullanılan bölgede bu tür bir fikri hayata geçirebilecek sanayi altyapı da mevcut değildir. Söz konusu girişimlerden sonuç alınamamasının diğer iki önemli sebebi de Tacikistan'da baş gösteren iç savaş ve Türkmenistan'ın uygulamaya soktuğu daimi tarafsızlık statüsüdür.

Bugün bağımsızlık sonrasında entegrasyonun önüne çıkan engellerin ortadan kalkmaya başladığı ve Orta Asya'nın gelişen ekonomilerinin aynı çatı altında toplanma potansiyelini artıran sinyallerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Tacikistan'da siyasal istikrarın sağlanmış olması, Türkmenistan'ın yeni devlet başkanı ile bir değişim dalgasına girebilme ihtimali, bu fikrin önünü açan gelişmelerdir. Bu tarz bir entegrasyon girişimi Orta Asya ekonomileri açısından bazı tehditleri durduramasa bile en azından yavaşlatabilecek yeteneğe sahip olacaktır. Bugün büyük adımlarla büyüyen komşu ekonomiler için pazar haline gelen bölge, çoğunlukla sahip olduğu doğal kaynakların ihracatı ile ayakta kalabilmektedir. Bu kapsamda Orta Asya Cumhuriyetleri, birbirleri ile olan bölgesel liderlik çekişmesini bir tarafa bırakarak bu tür bir birlikteliğe doğru hareket etmemeleri halinde, zbek Araştırmacı Colibay Elazarov'un da belirttiği gibi "hammadde ihracatçısı ve Çin, Rus ve İnan mallarının tüketicisi" olarak kalmaya devam edeceklerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

şANGHAY İşBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ: YAPISAL BİR DEĞERLENDİRME

ŞİÖ hakkında kurulduğu tarihten bu yana pek çok değerlendirme yapılmış, Örgüt'ün geleceğine ilişkin öngörülerde bulunulmuştur. Örgüt'ün Avrasya coğrafyasında güçlü bir blok oluşturmayı amaçladığı ve bu sürecin iki kutuplu dünya düzenine geri dönüş olabileceği şeklindeki değerlendirmeler, yapılan yorumlar arasında en iddialı olanlarıdır. Örgüt, bugüne kadar üye devletler arasındaki sorunların çözümü konusunda önemli bir mesafe kaydetmiştir. Afganistan operasyonu ile birlikte ABD'nin Orta Asya bölgesine girmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler ise, Örgütü bir arada tutan ortak tehdit algılamasını canlı tutmuştur. Sivil devrimler, demokratikleşme ve insan hakları alanlarındaki eleştiriler ise, Avrasya coğrafyasında ortak tehdit algılamasını körüklemiştir. Ancak Örgüt'e ilişkin yapılan değerlendirmeler temel yapıyı incelemeyi çoğunlukla ihmal etmiştir. ŞİÖ'nün nasıl işlediği, mekanizmaları, temel dokümanları, üyelik süreci güncel gelişmelerin yarattığı heyecanlar nedeniyle geri plana itilmiştir. Örgüt'ün zihinlerdeki görüntüsü ve algılanan tehdidin boyutları, yapısal sorunların varlığının tartışılmasını çoğu kez engellemiştir. Oysa belki de algılanan tehdidin gerçeği yansıtmadığına dair delillerin bu yapılarda gizli olduğu ifade edilebilir. Zira gözlerden kaçan en önemli yapısal sorun başta RF ve ÇHC olmak üzere örgüt üyeleri arasındaki güven sorunudur. Diğerleri ise Örgüt'ün geleceği noktasında ortak bir görüşün söz konusu olmamasıdır.⁷³

Bu bölümde, ŞİÖ'nün tarihini, kurumsal yapısını ve faaliyetlerini ele almak suretiyle Örgüt'ün algılamaların ötesinde gerçek durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda bu bölüm üç başlıktan oluşmuştur. Öncelikle 1996 yılında kurulan Şanghay Beşlisi'nden ŞİÖ'ne giden yoldan başlamak üzere Örgüt'ün gelişim aşaması ortaya konulmuş ve kurumsal yapısı incelenmiştir. İkinci başlıkta Örgüt'ün temel işbirliği alanları irdelenmiş ve başarı hanesi değerlendirilmiştir.

---

⁷³ Flemming Splidsboel Hansen, "The Shanghai Co-operation Organisation", *Asian Affairs*, Cilt. 39, Sayı. 11, Temmuz 2008, s. 217.

2.1. Şanghay Beşlisinden Şanghay İşbirliği Örgütü'ne

ÇHC, RF, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ilk kez Nisan 1996 yılında Çin'in Şanghay kentinde bir araya gelmiş ve Şanghay Beşlisi'ni kurmuşlardır. Şanghay Beşlisi'nin bir araya gelmesi için ÇHC'in yoğun bir çaba içine girdiği ifade edilebilir. ÇHC'nin bu beşliyi bir araya getirmesinin en önemli güdüsü ÇHC'nin, BDT'nin dört üyesi ile arasında güven artırıcı önlemleri devreye sokmaktı.⁷⁴ Pekin'in Şanghay Beşlisi'ni bir araya getirmek konusundaki azminin, tehdit algılamalarına dayandığı görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile yeni komşuları ile ilişkilerin düzenlenmesi, öncelikle sınır sorunlarının çözümü ve Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygur Türklerine muhtemel desteğin önüne geçilmesi açısından Şanghay zemini ÇHC'nin bölgesel politikalarına hizmet etmiştir.

ÇHC'nin bu kapsamda öncelikleri arasında:⁷⁵

- Çin'in kuzey ve kuzeybatı sınırlarında 100 km'lik bir askersiz alan oluşturulması,
- Birbirlerine karşı askeri operasyonlar düzenlememeye yönelik bir anlaşma imzalanması,
- Eski Sovyet- Çin sınırında sorunlu alanlara ilişkin görüşmelerin tekrar başlatılması da mevcuttur.

ÇHC, taraflar arasında yapılan görüşmeler sonrasında Kazakistan ve Tacikistan ile 2002 yılında, Kırgızistan'la 2004 yılında, RF ile 2005 yılında son sınır anlaşmalarını imzalamayı başarmıştır. Bir diğer ifade ile ÇHC, Şanghay Beşlisi'ni bir araya toplarken amaçladığı sınır sorunlarının çözümü konusunda kesin sonuç almıştır.

Şanghay Beşlisi, 1999 yılında Bişkek'te yapılan 4. zirveye kadar genellikle iç hesaplaşmasını tamamlamaya çalışan bir topluluk niteliği taşımakta idi. Bu ara

⁷⁴ Flemming Splidsboel Hansen, a.g.m., s. 217

⁷⁵ Şanghay Beşlisi Deklarasyonu, www.sectsco.org, 26 Nisan 1996.

dönemde grup içinde yaşanan sınır sorunları, askersiz alanlar oluşturma, azınlıklarının sınır geçişleri gibi sorunlar ele alındı. 1999 yılının Ağustos ayında yapılan Bişkek Zirvesi'nde ise, gerçek anlamda işbirliği konusunda önemli bir başlangıç yapılmıştır. Bişkek Zirvesi'nde üye devletler ortak bir deklarasyon yayınlayarak terörizm, ayrılıkçılık ve dini aşırıcılıkla mücadele konusunda işbirliği yapacaklarını duyurdular. Böylece bu deklarasyon ile ÇHC, Uygur Türklerine bağımsız akrabalarından gelebilecek desteğin de önüne geçmiş oldu. Bu kararı 2000 yılında üye devletlerin ortak bir Anti Terörizm Merkezi kurma kararı izlemiştir.⁷⁶ 2001 Haziran ayında örgüt üyeleri Özbekistan'ın da aralarına katılması ile ŞİÖ'yü kurarak işbirliklerini kurumsallaştırma kararı aldılar.

Bölgesel bir yapı olmasına karşı ŞİÖ küresel kamuoyu tarafından da dikkatle takip edilmektedir. Bunun en temel nedeni hem üye devletlerin başlı başına hem de bir bütün olarak arz ettikleri özelliklerdir. Bu ilginin nedenini Vladimir Portyakov iki maddede ortaya koymaktadır.⁷⁷ Portyakov'a göre,

- *ŞİÖ, Bölgede barış, istikrar ve güvenliği oluşturulmasının temel hedefi olduğunu açıklamasına rağmen, Orta Asya bölgesinde uzun dönemli istikrarı sağlayacak güçlü bir jeopolitik unsur olmayı hedeflemektedir. Örgüt Zbigniew Brzezinski'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki "istikrarsız kemer" konseptinin Avrasya'da "istikrar kemeri" prototipi olmak istemektedir.*

- *RF ve ÇHC arasındaki güven sorununun çözümü ve sınırlarda silah ve asker kısıtlamasına gidilmesi konuları başta olmak üzere ŞİÖ, Rusya ve Çin stratejik işbirliğinin derinleşmesine ve çeşitlenmesine sebep olmaktadır. Zira bu iki ülke de dünyanın çok kutuplu olması gerektiğine inanmaktadır.*

---

⁷⁶ Flemming Splidsboel Hansen, a.g.m., s. 220.

⁷⁷ Vladimir Portyakov, "The Shanghai Cooperation Organization: Achievements, Problems, Porspects", *Far Eastern Affairs*, Cilt.34, Sayı. 2, 2007, s. 38.

Ayrıca ŞİÖ zemini kullanılarak RF ve ÇHC, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuşlardır. Bu durum aynı zamanda Orta Asya Cumhuriyetlerinin bölge dışı aktörlerle bağlarını da zayıflatır niteliktedir.

Yukarıda belirtilen temel noktalara ek olarak iki unsurun daha altının çizilmesi faydalı olacaktır. Öncelikle ŞİÖ, üye devletleri ve gözlemci üyeleri ile Asya'da yeni bir direnç merkezi olma potansiyeline sahiptir. RF ve ÇHC'nin Bileşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyesi olmaları, üye ve gözlemci üyelerin nükleer potansiyelleri de bu ilgiyi artırmaktadır. Diğer taraftan ŞİÖ'nün etki alanlarının petrol ve doğalgaz başta olmak üzere ciddi potansiyele sahip olması, bu kaynakların Batı pazarlarına ulaştırılması için kullanılacak rotalar üzerindeki etkinlik mücadelesi de Örgüt'ün dikkatle takip edilmesine neden olmaktadır.

Örgüt'ün en çok dile getirdiği “Şanghay Ruhu” terimi aslında ŞİÖ çatısı altında yapılamak istenenleri açık şekilde ortaya koymaktadır. Bir Çinli akademisyenin 5-C⁷⁸ şeklinde formüle ettiği bu ilkeler “güven”, “iletişim”, “işbirliği”, “bir arada varoluş” ve “ortak çıkarlardır”.⁷⁹

2.2. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kurumsal Yapısı

Şanghay Beşlisi'nin, ŞİÖ'ye dönüşmesi sonrasında kurumsal olarak sağlam bir yapının oluşturulması konusunda çalışmalar hız kazanmıştır. 15 Haziran 2001 tarihinde imzalanan Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırıcılıkla Mücadeleye İlişkin Şanghay Anlaşması, aynı zamanda 26 maddeden oluşan Şanghay Anlaşması organizasyonun amaçları, prensipleri yapısı ve

---

⁷⁸ 5-C terimi “confidence”, “communication”, “cooperation”, “co-existence” ve “common interest” kelimelerinin baş harflerinden esinlenilerek oluşturulmuştur.

⁷⁹ Xu Tao, “On The SCO Under New Situation”, *Contemporary International Relations*, Cilt.12, Sayı.6, Haziran 2002, s.23.

operasyonel kurallarını ortaya koymaktadır.⁸⁰ ŞİÖ Devlet Başkanları bu anlaşmayı 2002 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen St.Petersburg Zirvesi'nde onaylamışlardır. Anlaşmanın 16. maddesi uyarında ŞİÖ üyeleri kararları çekimser oyları göz ardı ederek oybirliği ile alır. Örgüt üyeliğinin askıya alınması ya da üyelikte ihraç yolunda farklılık vardır. Zira bu tür kararlarda “*consensus minus*”⁸¹ aranmakta yani tek bir üyenin oyu bile dikkate alınmaktadır.⁸²

Örgüt'ün karar alma organı Devlet Başkanları Konseyi'dir. Üye devletlerin devlet başkanlarını bir araya getiren Konsey yıllık toplantılarında Örgüt'ü ilgilendiren temel konularda istişarelerde bulunarak kararlar alır.⁸³ Örgütsel şemada Devlet Başkanları Konseyi'nin altında Hükümet Başkanları Konseyi yer almaktadır. Eylül 2001 tarihinden bu yana düzenli olarak bir araya

---

⁸⁰ Wang Jianwei, “China’s Multilateral Diplomacy in The New Millenium” içinde Yong Deng ve Fei-ling (der.), *China Rising: Power and Motivation in Chinese Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2005, s. 188.

⁸¹ En azla sağlanan anlaşma, uzlaşma.

⁸² Chien-peng Chung, “China and the Institutionlization of the Shanghai Cooperation Organization”, *Problems of Post- Communism*, Cilt. 53, Sayı. 5, Eylül- Kasım 2006, s. 5.

⁸³ Şanghay Beşlisi'ne Özbekistan'ın katılması ile ŞİÖ ilk Devlet Başkanları Zirvesini Kazakistan, Almatı'da gerçekleştirmiştir. 7 Haziran 2002'de ev sahipliğini Rusya Federasyonu'nun yaptığı zirve St. Petersburg'da toplanmıştır. Liderler bu zirvede ŞİÖ tüzüğü imzalanmış ve Örgüt'ün gelişme hedefleri ve kurumsallaşma süreci belirlenmiştir. Üçüncü zirve 29 Mayıs 2003 tarihinde Moskova'da bir araya gelmiş, kurumsallaşma gündeme ağırlığını koymuştur. 17 Haziran 2004 tarihindeki dördüncü zirve Özbekistan'ın Başkenti Taşkent'te toplanmıştır. Moğolistan gözlemci üyeliğe bu zirvede kabul edilmiştir. Üye devletler resmi olarak terörizm ve diğer tehditlerle mücadelede işbirliği yapacakları konusunda anlaşmışlardır. Beşinci zirvenin adresi Astana, tarihi 5 Haziran 2005'dir. Bu zirvede daha çok ekonomik işbirliği üzerinde durulmuştur. Hindistan, İran ve Pakistan gözlemci üyeliğe kabul edilmiştir. Altıncı zirve 15 Haziran 2006 tarihinde Çin'in Şanghay kentinde gerçekleştirilmiştir. Uzun dönemli bir program üzerinde anlaşan üyeler ayrıca beşinci yıl münasebeti ile temel prensiplerin gözden geçirilmiştir. 16 Ağustos 2007 tarihli Bişkek Zirvesi'nde ŞİÖ çok kutupluluk ve genişleme gündemleri ile toplanmıştır. Son zirve ise 2008 yılının Ağustos ayında Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de toplanmıştır. Gürcistan ve Rusya arasındaki savaşın hemen sonrasına denk gelen zirvede gündem Batı- Rusya gerginliği olmuştur.

gelen Örgüt'e üye devletlerin hükümet başkanları çok taraflı işbirliği stratejileri ve örgütün öncelikleri gibi konuları ele almaktadır.⁸⁴

ŞİÖ çatısı altında yine üye devletlerin dış işleri, ekonomi, kültür, savunma, adalet bakanları, savcılar ve sağlık kuruluşları da yıllık periodlarda bir araya gelmekte ve görüş alışverişinde bulunmaktadır. Örgüt'ün bu tür faaliyetlerini yılda üç kez bir araya gelen ŞİÖ Uluslararası Koordinasyon Konseyi organize etmektedir.

Örgüt'ün iki daimi organı vardır. Bunlardan birincisi ŞİÖ Sekretaryası diğeri ise Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi'dir. Sekretarya, üye devletlerin bütçeye katkıları oranında temsilci gönderdiği bir organdır. Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yerleşik Bölgesel Anti Terörizm Merkezi, ŞİÖ üye ülkelerinde faaliyet gösteren terör örgütlerine ilişkin izleme ve istihbarat paylaşımını sağlamaktadır.

ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi, hem Daimi Sekretarya hem de Bölgesel Anti Terörizm Merkezi Genel Kurulu'nu üç yıllık dönem için atama yetkisine sahiptir. ŞİÖ'nün ilk genel sekreteri ÇHC'den, Bölgesel Anti Terörizm Merkezi'nin ilk başkanı ise Özbekistan'dan atanmıştır. Üye ülkeler arasında bu görevler için alfabetik sıra ile rotasyon esası uygulanması kabul edilmiştir. Daimi sekreterin politik- güvenlik, ekonomik- sosyal, yönetim-yasal ve bütçe konularında üç yardımcısı bulunmaktadır. Bu yardımcılara ek olarak Genel Sekretere dış ilişkiler ve medya konusunda yardımcı olan daimi bir personel mevcuttur.

2004 yılında alınan karar uyarınca üye ülkelere katılım ile oluşturulan Daimi Temsilciler Konseyi ise, Bölgesel Anti Terörizm Merkezi'ni doğrudan denetleme yetkisine sahiptir.

---

⁸⁴ Chien-peng Chung, a.g.m.,s. 5.

ŞİÖ'nün kurumsallaşma süreci değerlendirildiğinde üç tespitin yapılması mümkün görünmektedir.⁸⁵ Öncelikle Şanghay Beşlisi'nden ŞİÖ'ye geçiş sonrasında, Örgüt'ün kademeli olarak kurumsallaşmaya ağırlık verdiği ifade edilebilir. Örgüt, devletlerin egemenlik haklarının devredildiği supranasyonel-uluslarüstü bir yapıya dönüşmek yerine hükümetlerarası bir yapı olarak kalmıştır.⁸⁶ İkincisi, Çin'in bölgeye ilişkin kendi kaygılarının ortadan kalkmasının ile çok taraflı ekonomik forumları kurumsallaştırma hevesi başarı sağlayamamış, daha çok başta terörizm olmak üzere bölgesel güvenlikle alakalı kurumlar çok taraflı bir yapı ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum ekonomik kaygıların, güvenlik kaygıları üzerinde ağırlık kurduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Örgüt'ün kurumsal şeması için de RF ve ÇHC'nin ağırlığı net olarak hissedilmektedir. RF ve ÇHC'nin mevcut güçleri itibariyle örgüt'ün yapı taşı olmalarının etkisinin yanı sıra, kurumsal yapıya katılımın bütçeye olan katılım ile doğru orantılı olmasının etkisi vardır.

ŞİÖ'nün kurumsallaşma açısından başarılı bir grafik sergilediği görülmektedir. Üye devletler açısından Örgüt'ün bir devletler kulübü olmaktan öte kurumsal bir kimlik taşıması saygınlık meselesi olarak algılanmaktadır.

2.3. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Faaliyet Alanlarının Değerlendirilmesi

ŞİÖ, üye devletlerini ya da buldukları coğrafyayı ilgilendiren her alanda etkin şekilde faaliyet göstermektedir. Bölgenin iki önemli gücü RF ve ÇHC'nin Örgüt çatısı altında mevcut koşullar altında uyum içinde bir arada olması ŞİÖ açısından süreci kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır. Örgüt'ün temel faaliyet alanları siyasi, askeri ve ekonomik olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Üye ülkeler arasında sosyal konularda da işbirliği yapılmasına

---

⁸⁵ Chien-peng Chung, a.g.m.,s. 13.

⁸⁶ Zamir Chargynov, "Revolution, Repression and Re-election in 2005: China's Response to Political Developments in Central Asia", *China and Eurasian Quarterly*, Cilt. 4, Sayı. 1, 2006, s. 168.

yönelik adımlar atılmaya başlanmış olmakla birlikte bu faaliyetler henüz izleme gerektirecek boyutlara ulaşmamıştır.

RF, ÇHC ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasi işbirliğinin temel dinamiğini, Avrasya coğrafyasında mevcut durumun muhafaza edilmesi gerektiğine duyulan inanç yatmaktadır. Bu kapsamda ŞİÖ üyelerinin siyasi faaliyetlerinin temel noktasını da bölgede statükoyu korumaya yönelik adımlar oluşturmaktadır. Mevcudu koruma arzusu, 11 Eylül terör saldırıları öncesinde de mevcuttur ancak farklı sebeplere dayanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında, bölgede ortaya çıkan yeni duruma karşı mevcut düzenin sürdürülme isteği Şanghay Beşlisi'ni bir araya getirmiştir. Bugün böyle bir algının ortaya çıkmasının temel nedeni ise, başta ABD olmak üzere Batı dünyasının Avrasya güç dengesinde daha aktif olmaya başlamasıdır. Başta insan hakları ve demokratikleşme olmak üzere üye devletlere yöneltilen eleştirilere karşı omuz omuza mücadele edebilmek gerektiğine olan inanç, ŞİÖ üyelerini bir arada tutmaktadır. ŞİÖ, Orta Asya Cumhuriyetleri açısından mevcut rejimlere dokunmadan, söz konusu cumhuriyetleri dönüştürme kaygısı taşımadan, siyasi, ekonomik ve askeri işbirliği yapma fırsatını sunmaktadır. RF ve ÇHC için de durumun çok farklı olmadığı görülmektedir. Örgüt'ün iki lokomotif gücü, Moskova ve Pekin de demokratikleşme ve insan hakları konusunda zayıf bir sicile sahiptir. Hem kendi çıkar alanları olarak tanımladıkları Orta Asya coğrafyasında bu tip bir dönüşümün kendileri açısından taşıdığı risklerin farkındadırlar hem de doğrudan kendilerine yöneltilen eleştiriler için ŞİÖ koruyucu bir şemsiye olarak kullanılabilirlerdir.

Ekonomik işbirliğine bakılacak olursa karşımıza enerji ve enerji haricindeki konular olmak üzere iki grup işbirliği alanı çıkmaktadır. Bölgede ekonomik işbirliği ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi fikrinin temeli aslında Şanghay Beşlisi döneminde atılmıştır. Fakat bu fikirlerin hayata geçirilmesi ŞİÖ Sekreterya'sının kurulması ile hız kazanmıştır. 2001 yılında üye devletler bölgesel ekonomik işbirliğine ilişkin bir memoranduma imza atmışlar, 2003 yılında ise Çok Taraflı Ticaret ve Gelişme Programı'nı kabul etmişlerdir. Bu program 2004 Taşkent Zirvesi'nde özel bir bölgesel planı da içeren 127 proje

ile detaylandırılmıştır. Bunlardan 19 tanesi enerji alanı ile ilgili, 20 tanesi ulaştırma projeleri ve üçte biri de bilim, eğitim ve teknolojik işbirliğine yönelik projelerden oluşmaktadır.⁸⁷ Bu açıdan üye devletlerin katılımı ile kurulan ŞİÖ Inter-Bank ve ŞİÖ iş konseyi gün geçtikçe daha aktif hale gelmektedir.

Enerji işbirliği noktasında beklendiği gibi ÇHC'nin ağırlığı hissedilmektedir. Giderek büyüyen Çin ekonomisinin ayakta durabilmesi için enerji kaynaklarına ulaşmak bir önkoşuldur. 10 yıl öncesine kadar enerji ihracatçısı olan ÇHC bugün ABD'den sonra en çok enerji tüketen ülke konumuna gelmiştir. Avrasya coğrafyasının enerji kaynaklarına ulaşım, Çin için kritik niteliktedir. Zira Çin'in hızla büyüyen ekonomisi için artan enerji ihtiyacını istikrarsız bir görünüm sergileyen Orta Doğu'dan karşılamasının giderek daha büyük riskler taşıması, Çin'i daha güvenli alanlara yöneltmiştir. Şanghay coğrafyası Pekin açısından bu tanıma uygunluk göstermektedir. Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına sunulması konusunda en etkin rota olan RF'nin de aynı hassasiyeti taşıdığı ifade edilebilir. Rus topraklarını bypass etmek suretiyle Batı pazarlarına ulaşacak boru hattı projelerinin artması Moskova tarafından tedirginlikle karşılanmaktadır. 2006 yılının Eylül ayında yapılan Duşanbe Zirvesi'nde Rusya'nın enerji projelerine ağırlık verme ısrarından öte Rusya'nın koordinatörlüğünde nükleer, elektrik, petrol ve doğalgaz kapsayan bir enerji kulübü kurma teklifi dikkat çekicidir.⁸⁸

Enerji konusunun dışında kalan konuların başında altyapı çalışmaları gelmektedir. Çoğunluk itibarıyla Orta Asya'yı demir ve karayolu ile Çin'e bağlayan projelerin gerçekleştirildiği ifade edilebilir.⁸⁹ Diğer taraftan ticaret kotalarının kaldırılması, yabancı doğrudan yatırım projeleri de başarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu noktada temel amaç, tarihi İpek Yolu güzergahının canlandırılması, güzergah üzerinde bulunan ekonomilerin birbirlerine entegre

---

⁸⁷ Nicklas Norling ve Niklas Swanström, "The Shanghai Cooperation Organization, Trade and The Roles of Iran, India And Pakistan", *Central Asian Survey*, Eylül 2007, s. 432.

⁸⁸ Gennady Chufirin, "The SCO: Changing Priorities", *International Affairs*, İkbahar 2003, s.60.

⁸⁹ Flemming Splidsboel Hansen, a.g.m., s. 223.

edilmesidir. Hızla büyüyen Çin ekonomisi açısından Orta Asya coğrafyası önemli bir pazar niteliği taşımaktadır. Bu özelliğinin yanı sıra Orta Asya'dan Afganistan üzerinden Hint Okyanusu'na ulaşım koridorlarının onarılması ya da yeni yolların inşa edilmesi Çin'in Orta Asya, Kafkasya ve Avrupa'ya ticaret kollarının uzanması açısından önem taşımaktadır. Yalnızca 2001 ve 2004 yılları arasında ÇHC ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ticaret yüzde 290 büyüme kaydetmiştir. 2006 yılları arasında SİÖ üye devletleri arasındaki ticaret 66 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir ki, bu rakam üye devletlerin dış ticaretlerinin yüzde 2,7'sine tekabül etmektedir.⁹⁰

Ekonomik işbirliğinin artarak devam etmesi doğal bir süreçtir. ŞİÖ coğrafyasında yer alan ülkeler hızlı bir büyüme trendi göstermektedirler. Özellikle petrol ve doğalgaz girdileri dolayısıyla artan gelir, muhtemel ekonomik işbirliğinin kapsamını geliştirecek ve boyutunu büyütecektir.

Örgüt üyeleri arasındaki askeri işbirliği, bütün dünya tarafından yakından takip edilmesine rağmen aslında örgütün en zayıf halkasını oluşturmaktadır. Örgüt üyeleri arasında askeri işbirliği daha çok ABD'nin Avrasya coğrafyasındaki askeri varlığına bir tepki mekanizması olarak işlemektedir. İlginç olan, aslında RF ve ÇHC'nin ABD'ye uyarı mesajı verme ve ABD'yi karşısına almaktan çekinme arasında gidip gelmesidir. ŞİÖ'nün bu anlamda en dikkat çekici kararı Afganistan operasyonuna destek kapsamında ABD'ye tahsis edilen Özbekistan'ın Hanabad Şehrindeki üssün kapatılmasıdır.⁹¹

Örgüt'ün en aktif olduğu alan terörle mücadeledir. Bişkek Zirvesi'nde Örgüt üyelerinin açıkladıkları deklarasyon, sonrasında üye devletler terörle mücadele konusunda yoğun bir işbirliği sürecine girmişlerdir. 2003 yılında Kazakistan'da, 2006 yılında Özbekistan'da 2007 yılında Kırgızistan ve Rusya'da olmak üzere bugüne kadar dört terörle mücadele tatbikatı

---

⁹⁰ Flemming Splidsboel Hansen, a.g.m.,s. 225.

⁹¹ Marc Lanteigne, "The Development of the Shanghai Co-operation Organization as a Security Community", *Pacific Affairs*, Cilt. 79, Sayı. 4, Kış 2006-2007, s. 609.

gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar bu tatbikatlarda terörle mücadeleyi aşan bazı donanımlar kullanılmış olsa da Örgüt üyelerinin büyük çoğunluğunun Örgüt'ü Batı ile doğrudan karşı karşıya getirebilecek bir askeri bloğa dönüştürmek konusunda isteksiz olduğu bilinmektedir.

Bu bölümü noktalarken ŞİÖ'nün en temel yapısal sorununun içinde bulunduğu kimlik krizi olduğu ifade edilebilir. Örgüt, Moskova ve Pekin'in başını çektiği iki farklı görüş arasında sıkışmıştır. Başlangıçta tüm üyeler Şanghay ruhunun bölgesel sorunların çözümünde etkili olan, üye devletler arasında uygun bir diyalog zemini sağlayan iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği platformu olarak algılanması ve bu doğrultuda hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Söz konusu alanlarda kaydedilen ilerleme ile birlikte bazı üyelerin Kırgızistan⁹² ve Özbekistan'da⁹³ yaşanan olaylar sonrasında Örgüt'ten daha fazlasını beklediği anlaşılmaktadır. Başını Moskova'nın çektiği bir grup üye devlet ŞİÖ'nü stratejik istikrarı sağlamaya yönelik olarak daha sıkı bir savunma ve güvenlik işbirliğine girmesi gerektiğini savunmaktadır.⁹⁴ Daha açıkça, ŞİÖ içinde Örgüt'ün kuruluş amaçlarına sadık kalarak, üye devletler arasındaki sorunların çözülmesi, sonrasında ise ekonomik bir işbirliği modeli benimsemek isteyenler ve Örgüt'ü daha sıkı bir askeri yapıya dönüştürmeyi hedefleyenler arasında örtülü bir mücadele sürmektedir. Bugüne kadar Avrasya coğrafyasında başarılı bir birliktelik görüntüsü veren ŞİÖ'nün önümüzdeki dönem etkinliğini sürdürebilmesinin temel şartı bu kimlik bunalımından sıyrılabilmektir. Örgüt'ün Orta Asyalı üyeleri Çin'i ekonomik ortak, Rusya'yı ise

---

⁹² Kırgızistan Orta Asya bölgesinde sivil devrim rüzgârından etkilenen tek ülkedir. Aksar Akayev'in devlet başkanlığı görevinden ayrılması ile sonuçlanan devrim, ŞİÖ üyeleri tarafından tedirginlikle takip edilmiştir.

⁹³ Özbekistan'ın Andican Kenti'nde yaşanan ayaklanma Devlet Başkanı İslam Kerimov'un sert önlemleri ile bastırılmıştır. Başta ABD olmak üzere Batı Dünyası Taşkent yönetiminin orantısız güç kullandığı gerekçesiyle ülkeye yönelik bir takım önlemler almış ve Batı- Özbekistan ilişkileri ağır darbe almıştır. ŞİÖ ise Batı'nın bu tavrını içişleri müdahale olarak algılamıştır.

⁹⁴ Vladimir Bolyatko, "Problems of Further Development of SCO in the Security Sphere" içinde Shanghai Cooperation Organization: Interaction For The Sake of Development, RAS IFES, Moskova, ss. 59-66.

güvenliklerinin garantörü olarak algılamaktadırlar.⁹⁵ ŞİÖ için temel sorun iki devin güvenliğe ve ekonomiye ilişkin çıkarlarının nerede ve ne zaman çatışacağıdır.

ŞİÖ'nün geleceği konusunda etkili olacak faktörlerden biri de Batı'nın Örgüt üyelerine, özellikle de Orta Asya Cumhuriyetleri'ne karşı nasıl bir tavır takınacağıdır. Özellikle demokrasi ve insan hakları alanında Orta Asya Cumhuriyetleri'ne baskının artması, bu devletleri ŞİÖ ile daha sıkı bir işbirliğine yöneltecektir.

---

⁹⁵ Chien-peng Chung, "The Shanghai Co-operation Organization: China's Changing Influence in Central Asia", *The China Quarterly*, Sayı.180, Cambridge University Press, 2004, s. 989-1009.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜYE DEVLETLER PERSPEKTİFİNDEN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

3.1. Rusya Federasyonu

Sovyetler Birliği döneminde dünyanın yedide birini Moskova çıkışlı talimatlarla yönetmiş olan RF, 1985 ve 1991 yılları arasında bu geniş “etki alanını” kaybetmesi neticesinde adeta stratejik olarak yalnız ve deyim yerinde ise “çıplak” kalmıştır.⁹⁶ Ekonomik, sosyal ve askeri sorunlar ile yüzleşme zorunda kalan Moskova’nın yeni dünya düzenine uyum sağlama ve hatta kaybettiği etkinliğini tesis teme girişimleri Vladimir Putin’in iktidarı döneminde belirginleşmiştir. İktidarı döneminde RF’nun ulusal çıkarlarının korunması noktasında pek çok başarıya imza atan Putin, bu amaca yönelik Moskova açısından sorun olarak değerlendirilebilecek pek çok gelişmeye rağmen en başarılı hamlelerini Avrasya coğrafyasında yapmıştır.

Putin, kariyerinin ilk günlerinde dahi uluslararası bir oyuncu olarak “Asya Kartı”nı etkin kullanacağını sinyallerini vermiştir. Bu kapsamda ikili ilişkileri ve çoğunluğu Rusya’nın liderliğinde oluşturulan bölgesel örgütlenmeleri harekete geçirmeyi amaçlayan Putin’in stratejisi 11 Eylül terör saldırılarının ardından Afganistan’a yapılan operasyon ile birlikte ivme kazanmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından eski Sovyet Cumhuriyetlerini bir arada tutmayı amaçlayan bölgesel örgütlerden farklı olarak ÇHC ile işbirliği zemini olarak ortaya çıkan ŞİÖ yeni stratejinin temel saç ayaklarından birini oluşturmuştur. Genel hatlarıyla Rusya’nın ŞİÖ’ne yaklaşımının üç unsur etrafında olduğu görülmektedir.⁹⁷ Bu unsurların başında Orta Asya coğrafyasında Rusya’nın etkinlik mücadelesi gelmektedir. ABD’nin Rusya’nın etki alanı olarak

⁹⁶ “Russia’s Drive To The East”, *Commentary*, Sayı.90, Ocak 2007.

⁹⁷ Alyson J.K. Bailas, Pal Dunay, Pan Guang, Mikhail Troitskiy, “The Shanghai Cooperation Organization”, *SIPRI Policy Paper*, Sayı.17, Mayıs 2007.

tanımladığı ve benimsediği coğrafyada Özbekistan ve Kırgızistan topraklarında iki askeri üs elde etmesi, dahası Orta Asta ülkelerinin Washington yönetimi ile doğrudan ilişki kurma kabiliyetine erişmiş olması Moskova açısından birincil nitelikte tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim söz konusu bölge bağımsızlık sonrasında dahi hem Moskova hem de uluslararası kamuoyu tarafından Rusya'nın öncelikli etki alanı olarak benimsenmişti. Bu yaklaşımın haklı sebepleri olduğu bilinmektedir. Rusya'nın bağımsızlık sonrası Orta Asya politikası konusunda gelgitler yaşadığı dönem 1993'den itibaren "yakın çevre doktrini" ile formüle edilmiştir.⁹⁸ Bu yaklaşım Rusya'nın Orta Asya ile ilişkilerini ayrıcalıklı bir şekilde değerlendirmekte, tam emperyal olmamakla birlikte Orta Asya devletlerine özel bir ilişki tasvir etmektedir. 1994 yılından itibaren ise Rus dış politikası giderek daha da katılaştırmıştır.⁹⁹ Uygulamaya konulan Rus dış politikasının temel parametrelerini Orta Asya'yı da yakından ilgilendiren konular oluşturmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar Rusya'nın tüm eski Sovyet mekânında istikrarın garantisini olduğu, Rusya'nın öncelikli dış politika amacının BDT olduğu ve Rusya'nın yakın çevrede yaşayan Rusların haklarını savunması gerektiğidir. Rusya'nın söz konusu güvenlik ve dış politika doktrini aslında egemen hiçbir devlet tarafından olumlu karşılanamayacak müdahale sinyalleri vermesine rağmen, Orta Asya devletleri içinde buldukları durumun etkisiyle bu yaklaşımı en iyimser değerlendirme ile tepkisiz karşılamıştır.¹⁰⁰

---

⁹⁸ Oktay F. Tanrısever, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya- Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrininin İflası", Mustafa Aydın (der.), *Küresel Politikada Orta Asya- Avrasya Üçlemesi 1*, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2005, s. 46.

⁹⁹ Esra Hatipoğlu, "Yeltsin (1990-1999) ve Putin (2000-) Döneminde Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası", Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (der.), *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, 2002, Hollanda, s.187.

¹⁰⁰ Orta Asya Cumhuriyetleri için Sovyetler Birliği Cumhuriyeti olmaktan, bağımsız birer devlet olmaya geçiş bağımsızlık taleplerinden çok "merkezin intiharı" şeklinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Orta Asya Cumhuriyetlerinde büyük çoğunluğu eski komünist yöneticiler yukarıdan gelen bir devrime ayak uydurmaya çalışmışlardır. Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlığın ilanı ile birlikte merkezi planlamanın ve yönetim şemsiyesinin ortadan kalkması ile birlikte Sovyetler döneminde yaratılan veya uykuya bırakılan sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Egemen birer devlet olarak bu sorunların başında iç ve dış güvenliğin sağlanması gelmektedir. Sovyetler Birliği ile özdeşleşen milletler politikasının yarattığı sorunlar Orta Asya Cumhuriyetlerini

Rusya'nın ABD'nin uluslararası terörizmle mücadele gibi meşru bir dayanak ile gerçekleştirdiği Afganistan operasyonuna en azından sessiz kalarak destek vermesi, bölgede ABD'nin elini kolaylaştıran sebepler arasında olmuştur.

Bölge devletlerinin Rusya'nın zaman zaman egemenlik sınırlarını zorlayacak biçimde müdahalelerini dengelemek açısından Washington'la ilişkilere hız vermesi Moskova açısından yeni girişimleri kaçınılmaz kılmıştır. Bu süreç içerisinde Gürcistan ve Ukrayna'dan sonra sivil devrim rüzgârından Kırgızistan'ın da etkilenmesi önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Moskova için ülkelerinde tüm olumlu koşulların sağlanması noktasında bugüne kadar çaba sarf etmiş Orta Asya liderlerinin koltuklarını sallama potansiyeline sahip böyle bir hareket, elbette ilk olarak Rusya'yı tedirgin etmiştir. Yukarıda ifade edilen nedenlerle Rusya ŞİÖ'nü Orta Asya ile ilişkiler noktasında önemli bir araç olarak görmektedir. Moskova'nın Orta Asya Cumhuriyetleri ile derin ekonomik ilişkileri mevcuttur. Bölge Cumhuriyetleri ile askeri ilişkilerini Bağımsız Devletler Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü vasıtasıyla yürütmektedir. ŞİÖ'nün Moskova'ya Orta Asya bağlamında katkısı ise "bütünleştirici ve sağlamlaştırıcı" rolüdür.¹⁰¹

RF'yi ŞİÖ konusunda motive eden bir diğer faktör Rusya- Çin ilişkileri kapsamında yaptığı katkı olarak değerlendirilebilir. Moskova, ŞİÖ'nü bölgede Çin ile işbirliği fırsatlarını değerlendirebileceği bir platform olarak değerlendirmekte, karışık güç dengesini sağlamaya yönelik bir oluşum olarak görmektedir. Diğer taraftan karasal olarak kuşatılmış bir bölge olan Orta Asya, Çin ve Rusya'nın stratejik işbirliği imkanlarını test edebilecekleri en uygun bölge olarak belirlemektedir. Moskova gibi Pekin'inde ABD'nin yeni dünya düzeni projesine karşı tavrı iki önemli bölgesel gücü yakınlaştırmaktadır. Güvenli bir

---

bağımsızlığın ilk yılları itibarıyla Rusya ile daha yakın ilişkiler kurmaya mecbur bırakmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin "homo sovieticus" projesinin en başarılı uygulandığı alanlarından birisi Orta Asya'dır. Bu kapsamda dil ve din ayrılıklarını törpülemek suretiyle bir potada birleşme amaçlanmıştır.

¹⁰¹ Alyson J.K. Bailas, a.g.e., s.23.

Çin sınırına sahip olmak, Pekin ile ticari ve askeri ilişkiler geliştirmek Moskova'nın sınırlı enerjisini başka alanlarda yoğunlaştırması açısından önemlidir. Bu bakımdan Rusya Çin ile karşılıklı güven ortamının oluşturulması açısından ŞİÖ'ye ayrı bir görev yüklemektedir.

Diğer taraftan ŞİÖ başta ABD olmak üzere Moskova'nın Batı ile ilişkileri noktasında da önemli bir kuruluştur. Örgüt'ün bulunduğu coğrafyada etkisini her geçen gün artırması Moskova'nın prestijini artırmakta ve örgütün bloklaşma olasılığı Batı tarafından tedirginlikle karşılanmaktadır.

3.2. Çin Halk Cumhuriyeti

ÇHC perspektifinden ŞİÖ ele alındığında aslında Pekin'in Örgüte bakış açısının Orta Asya cumhuriyetlerine bakış açısıyla doğru orantılı olduğu görülmektedir. Aslında Şanghay Beşlisi'nden başlayarak ŞİÖ'ye kadar giden sürecin itici gücü Pekin'dir. Pekin'in Şanghay yaklaşımını tehdit ve fırsat algılamalarının şekillendirdiği ifade edilebilir.

Öncelikle Pekin yönetimi Orta Asya devletlerinin stratejik önemini bilincindedir ve bölgenin 21. yüzyılda jeopolitik önemini artacağına farkındadır. Bu nedenle ÇHC, Orta Asya'da bölge devletlerinin askeri, ekonomik ve sosyal kaygıları nedeniyle kendisi açısından fırsat sayılabilecek gelişmeleri son derece dikkatli takip etmiş ve önemli adımlar atmıştır. Bu kapsamda Çin Halk Cumhuriyetlerinin önemli avantajlara sahip olduğu görülmektedir. Zira Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetlerinin en güçlü ve en büyük komşusu ÇHC olmuştur. Bu üstünlüğü diğer alternatif komşular Rusya ve İran ile kıyaslandığında daha net olarak görülmektedir.¹⁰²ÇHC'nin Orta Asya devletlerini "Avrasya konsepti"

---

¹⁰² William E. Odom ve Robert Dujarric, *Commonwealth or Empire, Russia, Central Asia and Caucasus*, Hudson Institute, Indianapolis, Indiana, Eylül 1997, s. 177.

içerisinde değerlendirdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.¹⁰³ Orta Asya devletlerinin ÇHC için rolü sadece coğrafi değil aynı zamanda politik ve kültürelidir. Pekin bu nedenle bölgede istikrarı ve refahı desteklemektedir. Bölge ÇHC için ilk olarak doğu ve batı arasında bir köprü niteliği taşımaktadır. Nitekim bu köprü etrafında oluşacak bir türbülans, tüm Avrasya'da ekonomik, politik işbirliğinin geleceğini etkileyebilecektir. Bu güne kadar Çin, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerini, bu cumhuriyetlerin ekonomik durumuna, kendi iç işlerini etkileme gücüne, enerji potansiyeline ve stratejik önemine göre şekillendirmiştir. Çin algılamasında Orta Asta hem Batı'ya açılan bir koridor hem de zengin yer altı kaynaklarına sahip "stratejik değeri yüksek bir ara bölge" olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenlerle Çin açısından bölgede istikrarın korunması amacıyla bölgesel işbirliği hareketlerine öncülük etmek büyük önem taşımaktadır. Bu sayede kendisi açısından tehlike olabilecek ayrılıkçı hareketlerle mücadele etmek, enerji kaynaklarına ulaşımı garanti altına alabilmek ve bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek mümkün olabilecektir.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin 1991'de bağımsızlıklarını ilanlarının ardından ÇHC Hükümeti bu devletlerle güvenlik ilişkilerini "Barış İçinde Bir Arada Yaşama için Beş Temel Prensipten" etrafında oluşturacağını açıklamıştır.¹⁰⁴ Bu prensipler barış, işbirliği, karşılıklı anlayış etrafında oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Orta Asya ile olan güvenlik ilişkilerini belirlerken, Çin'in en önemli tehdit algılamasının Doğu Türkistan meselesi olduğu görülmektedir. Coğrafi, etnik ve kültürel olarak Orta Asya'nın bir parçası olan Uygur bölgesi, Pekin'in "Orta Asya güvenlik sisteminde en önemli problemi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Çin'in Şanghay Beşlisi'nin bir araya gelmesinde gösterdiği çabanın en önemli gerekçesi budur. Bu noktada Doğu Türkistan sorununun niteliğini ve ÇHC açısından önemini ortaya koymak gerekmektedir. Zira ÇHC'nin bu soruna

---

¹⁰³ Allison Roy, Lena Jonson (der.) "Central Asian Security: The New International Context", Swedish Institute of International Affairs, 2001, s.153.

¹⁰⁴ Allison Roy ve Lena Jonson , a.g.e., s. 155.

verdiği öncelik Orta Asya politikası açısından da belirleyici olmuştur. Sincan Uygur Özerk Bölgesi, ÇHC'nin Orta Asya politikasının iç politikaya ilişkin uzantısı olarak görülebilir. Bu bölgenin etnik yapısı üzerinde Türk unsuru ağırlıklıdır. Doğu Türkistan bölgesinin Çin'in en yakın şehri ile arasındaki uzaklık yaklaşık olarak 1500 kilometredir. Çin'in merkezine bölgenin uzaklığı ise, 3000 kilometreden fazladır. Bu uzaklıkların da etkisi ile Çin'in bölge üzerindeki kontrolü tarihi süreç dahil hiçbir zaman tam olmamıştır. Diğer taraftan Doğu Türkistan bölgesi Çin kültürel dairesinin dışındadır. Çoğunluğu Müslüman olan bölge Konfüçyüs felsefenin etki alanının dışında kalmaktadır.¹⁰⁵ Bölgede yaşayan Türk kesimlerinin dil, din ve soy ortaklığını bağlı bulunduğu siyasi birimle değil, Orta Asya Cumhuriyetleri ile paylaşmaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Doğu Türkistan'a nasıl bir yaklaşım geliştirecekleri Çin'in işlerini etkileme potansiyeli açısından kontrol altına alınması gereken bir husus olarak görülmüştür. Zira bağımsızlıkla beraber Orta Asya ülkelerinden İslamcı veya Türkçü grupların Doğu Türkistan'daki azınlıkların ayrılıkçı faaliyetlerini destekleyeceklerinden duyulan endişe büyüktür. Bu endişenin çok da yersiz olduğu söylenemez. Zira Çin yönetimine karşı verilen Uygur mücadelesi 1990'lı yıllarda giderek şiddet içeren bir yapıya dönüşmüştür. Bu durumu ortaya çıkaran nedenleri Mustafa Aydın şu şekilde sıralamaktadır¹⁰⁶:

“Öncelikle Sovyet ordularının 1980’lerde Afganistan’daki başarısızlığı Uygurları Çin’in de yenilebileceğine inandırırken, 1991’de SSCB’nin dağılmasının ardından Orta Asya’da bağımsız devletlerin kurulması kendi bağımsız devletlerini tekrar kurma konusunda cesaretlendirdi. Fakat, Çin Hükümetinin bölgedeki kontrolü her ne pahasına olursa olsun elinde utma kararlılığı nedeniyle bu arzularını gerçekleştiremeyeceğini gören bazı

¹⁰⁵ William E. Odom ve Robert Dujarric, *Commonwealth or Empire, Russia, Central Asia and Caucasus*, Hudson Institute, Indianapolis, Indiana, Eylül 1997, s. 180.

¹⁰⁶ Mustafa Aydın, “Çin’in Stratejik Hesaplarında Orta Asya”, içinde Mustafa Aydın(der.), *Küresel Politika’da Orta Asya*, Nobel Yayınları, Ankara, 2005, ss.77-79

Uygurlar, Sincan'da ve Uygur diasporasında yeraltında örgütlenmeye başladılar. İkinci olarak, radikal İslam'ın Asya'da 1990'larda yükselişiydi. Çin'in korkuları 1996'dan itibaren Rusya, Afganistan ve Orta Asya'da meydana gelen gelişmelerle daha da arttı. Son olarak, 1980'li yılların sonuna doğru Çin'de başlayan genel protesto havasından Uygurlar da etkilendiler.”

Pekin'in Orta Asya üzerinde en önemli baskısı Doğu Türkistan sorunu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şanghay'a öncülük ederken Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni komşuların Doğu Türkistan sorununa yaklaşımları üzerinde etkili olmak ayrıca sınır problemlerini çözüme kavuşturmak, başlangıçta Pekin'in öncelikli amacını oluşturmuştur. Nitekim ÇHC Orta Asya devletlerinin mültecilerle ilgili tüm uluslararası anlaşmalar çerçevesindeki uygulamalarını bir tarafa bırakarak, ülkelerinde yakalanan tüm Uygurların Çin'e iade edilmesi konusunda yoğun bir baskı uygulamış ve sonunda başarılı olmuştur.¹⁰⁷ ÇHC'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile suçluların iadesine ilişkin olarak imzaladığı ikili anlaşmalar, Pekin'in toprak bütünlüğü için bir tehdit olarak algıladığı ayrılıkçı hareketlerin beslendiği dış bağlantıların koparılması amaçlanmaktadır.¹⁰⁸ Bu tip anlaşma ve işbirliği arayışları ile Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerinin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından daha fazla etkinlik kazanan faaliyetleri sınırlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan Orta Asya Devletleri ile olan işbirliği Pekin için hayati önem taşımaktadır.

Diğer taraftan ÇHC açısından ŞİÖ, dokuz yakın komşusu ile arasında güven ortamının oluşması için önemli bir fırsatı işaret etmektedir. Bu komşular arasında İran ve Özbekistan gibi Çin'in ortak sınıra sahip olmadığı devletler de

---

¹⁰⁷ Robert M. Culter, "Economics and Security in Central Asia",

<http://www.fas.harvard.edu/asiactr/haq/200101/0101a001.htm>, Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2008.

¹⁰⁸ Cihangir Gürkan Şen, "Rus, Çin, Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Dönem (mi?): Şanghay Beşlisi", *Stratejik Analiz*, Cilt.1, Sayı.1, Mayıs 2000, s.16.

bulunmaktadır. Öyle ki, ÇHC Örgüte üye olan veya gözlemci üyelerle toplam sınırlarının dörtte üçünü paylaşmaktadır.¹⁰⁹ Bu kapsamda sınır güvenliği Pekin açısından Şanghay'a yaklaşımını belirleyen başlı başına bir faktör olarak değerlendirilebilir.

ÇHC açısından bakıldığında ŞİÖ önemli ekonomik çıkarlar da barındırmaktadır. ÇHC'nin hızlı ekonomik büyümesine ve ortaya çıkan enerji ihtiyacına bakıldığı zaman, Orta Asya'nın her geçen gün Pekin için stratejik öneminin arttığı görülmektedir. ŞİÖ Pekin açısından enerji işbirliği için etkin bir platform haline dönüşmüştür. Çin ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında gelişen ikili enerji işbirliğinin yanı sıra Bişkek'te yapılan son zirvede örgüt içinde bir enerji kulübünün devreye girmesine yönelik kararla birlikte çok taraflı işbirliği modelleri de gündeme gelebilecektir. Ayrıca Pekin açısından Şanghay üye ve gözlemci üyeleri geniş bir pazar olma özelliği taşımaktadır.

Pekin, Afganistan operasyonun başından beri ABD'nin bölgede elde ettiği askeri üsleri kendisini çevreleme politikasının bir parçası olarak algılamıştır. Gürcistan ve Ukrayna ile başlayan ve Çin'in sınır komşusu Kırgızistan'a sıçrayan sivil darbeler Pekin tarafından aynı kapsamda değerlendirilmektedir. Çin "ABD yanlı" muhalifleri iktidara taşıyan halk hareketlerini, Washington tarafından geliştirilen çevreleme politikasının bir parçası olarak değerlendirirken, sınır güvenliği ve Doğu Türkistan'ın geleceği açısından da ciddi endişe ile karşılamaktadır. Bu kapsamda ABD'nin bölgede etki alanını sınırlandırma noktasında en başarılı yapılanma olan Örgüt, Pekin tarafından Avrasya politikasının en önemli araçlarından biri olarak görülmektedir.

ÇHC ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında terörle mücadele konusunda işbirliğinin popülaritesinin gölgesinde, enerji işbirliği de hızla gelişmektedir. Özellikle Kazakistan ve Türkmenistan ile enerji alanında kurulan işbirliği Pekin

---

¹⁰⁹ Pan Guang, "A Chinese Perspective on the Shanghai Cooperation Organization", içinde Alyson Bailas,..The Shanghai Cooperation Organization, *SIPRI Policy Paper*, No.17.

Yönetiminin bölgedeki çıkar tanımlamalarını net olarak ortaya koymaktadır. Aslında Orta Asya ülkeleri ile ÇHC arasında son dönemde yaşanan gelişmeler, karşılıklı ilişkilerinin ana maddesini terörden çok enerjinin oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Aslında ÇHC ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında kurulan işbirliğinin gerek Orta Asya Cumhuriyetleri gerekse Çin açısından önemli gerekçeleri mevcuttur. Çin'in enerji ihtiyaçları gün geçtikçe artarken, yeni kaynak arayışlarının, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra daha da arttığını söylemek mümkündür. Enerji ihtiyacının yaklaşık %60'ını Orta Doğu'dan sağlayan Pekin, Irak'ın işgalinin ardından enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikasını daha açık ifade etmeye başlamıştır. Bu kapsamda, önemli enerji rezervlerine sahip olan Orta Asya Cumhuriyetleri ile işbirliği, ÇHC enerji politikasının ana maddelerinden birisi haline almıştır.

ÇHC ile işbirliğini artırma yönünde son derece istekli davranan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin de bu isteklerinin altında önemli ipuçları yatmaktadır. İlk olarak ÇHC, Orta Asya enerji kaynakları için 'iyi bir müşteri' olarak değerlendirilmektedir. Çin'in artan talebi, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin enerji sektöründe yeni yatırımların gündeme gelmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan, Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında hissedilen Rus üstünlüğü, bölge cumhuriyetlerinin Moskova'ya olan bağımlılığını artırmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetleri petrol ve doğal gazının büyük bölümünü Rusya'ya satmaktadır. Bu kapsamda Orta Asya Cumhuriyetleri için ÇHC ile olan petrol ve doğal gaz ticareti Rusya başta olmak üzere diğer enerji alıcılarına karşı ileri sürülebilecek önemli bir kart olarak görülmektedir. Bu ilişkinin politik bir takım sonuçları olduğu da açıktır.

Görüldüğü üzere Pekin'in bölgede etkin olma mücadelesi, Orta Asya Cumhuriyetleri için de dış politika da önemli bir denge merkezi olarak algılanmaktadır. Enerji güzergâhlarının çeşitlendirilmesinden, askeri ilişkilere kadar Pekin Orta Asya Cumhuriyetleri için RF, ABD ve diğer unsurlara karşı ileri sürülebilecek önemli bir "koz" niteliği taşımaktadır.

ÇHC'nin ŞiÖ'ye ve dolayısıyla Orta Asya Cumhuriyetleri'ne bakışında etkili olan bir diğer faktör sivil devrim senaryoları ve Pekin'in bu durumdan duyduğu rahatsızlıktır. Pekin Afganistan operasyonunun başından beri ABD'nin bölgede elde ettiği askeri üsleri kendisini çevreleme politikasının bir parçası olarak algılamıştır. Bu yaklaşımın haklı gerekçeleri olmakla birlikte, Gürcistan ve Ukrayna ile başlayan ve ÇHC'nin sınır komşusu Kırgızistan'a sıçrayan sivil darbeler Pekin tarafından aynı kapsamda değerlendirilmektedir. ÇHC "ABD yanlı" muhalifleri iktidara taşıyan halk hareketlerini, Washington tarafından geliştirilen çevreleme politikasının bir parçası olarak değerlendirirken, sınır güvenliği ve Doğu Türkistan'ın geleceği açısından da ciddi endişe ile karşılamaktadır. ÇHC açısından Kırgızistan'da yaşanan gelişmeler doğrudan bir tehdit algılamasına dönüşmüştür. Kırgızistan'la önemli bir sınır paylaşan Çin için, Kırgızistan'da yaşanan herhangi bir güvenlik boşluğu, ÇHC idaresinde bulunan Doğu Türkistan'a yansması ihtimali nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu nedendir ki ÇHC, Kırgızistan'da muhalefet gösterilerinin başladığı tarihten itibaren ülkede yaşanan gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. ÇHC tarafından alınan önlemlerin ikinci safhası ise, Kırgızistan ve ÇHC idaresi altında bulunan Doğu Orta Asya arasındaki sınır kapısının kapatılması olmuştur. İrkesham sınır kapısını kapatarak Pekin, gelişmelerin Uygur Türklerinin yaşadığı bölgeye sıçramasını engellemeye çalışmıştır.

ÇHC algılamasına göre Kırgızistan'da yaşanan sivil darbe açıkça "çevreleme politikasının" bir parçasıdır. Pekin, üzerinde hissettiği ABD baskısının her geçen gün arttığının farkındadır. Önemli bir açılım sahası olarak değerlendirdiği Orta Asya bölgesinde ABD patentli devrimlerin gündeme gelmesi, Çin'in önümüzdeki dönemde "bekle gör" politikasından vazgeçerek yeni girişimlerde bulunma ihtimalini güçlendirmektedir.

Görüldüğü üzere ÇHC ve bölge ilişkileri karşılıklı olarak tehdit ve fırsat algılamaları çerçevesinde şekillenmektedir. Bölge devletleri, Pekin'in ciddi ekonomik, siyasi ve hatta demografik baskısı altındadır. Ancak ÇHC yine de

önemli bir denge merkezidir ve bölge cumhuriyetlerinin dış politikalarının vazgeçilmez taşlarından birisi olarak görülmektedir.

Diğer taraftan Pekin için bölgede en önemli ortak RF'dir. ABD'nin bölgede Afganistan operasyonu ile birlikte artan askeri etkisine ek olarak şimdi de sivil darbelerle siyasi etkisini artırma girişimleri, hem Moskova hem de Pekin tarafından ortak tehdit olarak algılanmaktadır. Bu kapsamda bu iki önemli güç hem ikili ilişkilerde birbirine destek vermekte hem de bölgesel örgütlenmeler şemsiyesi altında ABD yayılmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir. Önümüzdeki dönemde Moskova – Pekin işbirliğinin Orta Asya'daki gelişmeler için de büyük önem taşıdığı söylenebilir.

ÇHC için bölgede kendisine karşı geliştirildiğine inandığı “çevreleme politikasını” kırmak hayati önem taşımaktadır. Bu bakımdan kısa ve orta vadede ÇHC'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerine gerek ikili gerekse bölgesel örgütler çerçevesinde daha fazla önem vermesi beklenen bir gelişmedir. Ancak bu noktada Pekin için hayati konunun bölge devletleri ile işbirliğinin yanı sıra Avrasya bölgesinde büyük bir oyuncu olduğunu Orta Asyalı devletlere hissettirmek suretiyle, bölgede ABD ile içine girdiği örtülü mücadeleyi¹¹⁰ kazanmak olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

3.3. Orta Asya Cumhuriyetleri

Bağımsızlıklarının 17. yılını yaşayan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dış politik yaklaşımları iki dönemde karakteristik özellikler göstermiştir. Bu dönemlerin ilki Orta Asya Cumhuriyetleri'nin RF'yi birinci planda tuttuğu dönemdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız birer devlet olarak uluslararası sahnede yerlerini alan Orta Asya Cumhuriyetleri açısından dış politikanın oluşturulmasında önemli aktörlerden birisi kuşkusuz RF'dir. Ancak Moskova ve

---

¹¹⁰ Şatlık Amanov, “Orta Asya Ekseninde Şanghay İşbirliği Örgütü'nü Yeniden Düşünmek”, *Zaman*, 14 Haziran 2003.

bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler yalnızca Moskova merkezli politikaların ötesinde, karşılıklı etkileşimle şekillenmektedir. Sovyet İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından yeni RF kendisine bir yön belirleme çabası içine girmiş ve bu çabalar Rus dış politikasında da kendisini hissettirmiştir. Nitekim bu dönemde ortaya çıkan iki akımdan biri olan Atlantikçiliğe yönelik adımların istenilen başarıyı sağlayamaması neticesinde Rusya yeniden “yakın çevresi”ne dönerek Avrasyacı yaklaşımı ön plana almıştır. Söz konusu dönemde Rusya'nın yapmak istedikleri ve imkânları arasındaki ters bir orantı söz konusudur.¹¹¹ Dağılma sonrası dönemde Rusya'nın Orta Asya'da emperyal tutkularını gerçekleştirmek için gerekli olan mali ve siyasi güçten uzak olması, bölge cumhuriyetleri ile kurulan ilişkilerde farklı bir anlayışın hâkim olmasına neden olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde dağılmanın yarattığı psikolojik boşluk ve bağımsız birer devlet olarak karşılaştıkları siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar nedeniyle Rusya'ya karşı söz konusu dönemde yaklaşımlarını “gönüllü bağımlılık” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Ancak bu süreç 11 Eylül sonrasında düzenlenen Afganistan operasyonu ile değişmeye başlamış ve ikinci döneme geçilmiştir. Afganistan operasyonu sırasında tüm Orta Asya Cumhuriyetleri Washington'a kapılarını sonuna kadar açmışlardır. Bu durumun Orta Asya başkentleri açısından çeşitli sebepleri olduğu ifade edilebilir. Öncelikle bölge devletlerinin tamamı Afganistan'dan yayılan kökten dinci hareketlerden tehdit algılamaktaydılar. Taliban rejiminin yıkılmasına yardımcı olmak Orta Asya Cumhuriyetleri tarafından bir sorumluluk olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan Afganistan operasyonunda ABD'ye destek veren Orta Asya liderleri bu kapsamda kendi rejimlerinin demokratikleşme sürecinin yavaş işlediği ya da ülkelerinde insan hakları ihlalleri olduğu şeklindeki eleştirilerden kurtulacakları hesapları yapmaktaydılar. Diğer taraftan ABD askeri varlığı, istikrarsızlık ve güvensizlik nedeniyle bölgeye girmekten çekinen Batı yatırımları için güvenlik altyapısı sağlayabilirdi. Fakat tüm bunlardan daha önemlisi ABD ile işbirliği yapmak, Orta Asya

---

¹¹¹ Sinan Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya- Kazakistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt.7, Sayı.4, Kış 2001, s. 129.

Cumhuriyetleri için, Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin zaman zaman egemenlik sınırlarını zorlayacak şekilde devam etmesinin önüne geçebilmeyi ifade etmekteydi. Orta Asya başkentleri açısından Washington ile kurulan doğrudan işbirliği beklenen tüm faydaları sağlamasa da söz konusu cumhuriyetlerin dış politikalarını üç temel sütun üzerine oturttu. Bunlardan birincisi ABD, ÇHC, RF, İran İslam Cumhuriyeti gibi Orta Asya coğrafyasındaki etkin güçlerle mevcut siyasi ve güvenlik ilişkilerinde denge politikası yürüterek bu durumdan azami faydanın sağlanması olarak ifade edilebilir. İkincisi, bölgesel örgütlenmeler vasıtasıyla işbirliğini geliştirerek karşılıklı bağımlılığın artırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak Orta Asya Cumhuriyetleri'nde iç politik gelişmelerin dış politika yaklaşımlarını belirlediği görülmektedir. Bu üç faktör açısından değerlendirildiğinde ŞİÖ'nün Orta Asya Cumhuriyetleri açısından popülerliğini daha net anlamak mümkündür. Şanghay zemini Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bölgesel güçleri bir arada bulduğu bir platform olarak görülmekte ve denge politikalarını uygulayabilecekleri elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Daha da önemlisi ŞİÖ bölge rejimlerinin devamı açısından önemli destek sağlamaktadır. Şanghay'ın lokomotifleri olarak tanımlayabileceğimiz Moskova ve Pekin'in Orta Asya Cumhuriyetlerine demokratikleşme ve insan hakları konusunda herhangi bir eleştiri getirmemeleri ve iktidarlara sonsuz destek sağlamaları Örgüt'ün Orta Asya liderleri nezdinde önemini artırmaktadır.

Bu genel değerlendirmeleri destekleyecek bazı hususların bölge ülkelerinin yaptıkları hamleleri değerlendirmek açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda ilk olarak bölgedeki demokratikleşme sorunu ele alınmalıdır.

Orta Asya coğrafyasının 11 Eylül olaylarına kadar Batı dünyasına kapalı bir yapı arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bölge, Sovyetler Birliği zamanında baskı altında kalmış olan geleneksel etnik, planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçişin yarattığı ekonomik ve sosyal, yeni bir devlet ve millet oluşturmada karşılaşılan sorunlarla beraber "Post-Sovyet kriz kuşağı" olarak

değerlendirilmektedir.¹¹² Ekonomik ve sosyal dönüşümün yanı sıra, Orta Asya Cumhuriyetlerinin en önemli problemlerini, bu ülkelerde “demokratikleşme adına atılan adımların” yetersizliği veya etkisizliği oluşturmuştur. Bölge liderlikleri Afganistan operasyonu sonrasında ABD ile ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuştur. Aslında bu ilişkiler bölgedeki “demokrasi” sorununun gündeme taşınmasının da başlangıcını oluşturmuştur. Afganistan operasyonunun askeri bölümünün tamamlanması ise, ilişkilerin güvenlik boyutundan çıkmasına ve “demokrasi ve insan hakları” taleplerinin gündeme gelmesine neden olmuştur. Demokrasi ve insan hakları baskısı hem ikili ilişkileri etkilemiş hem de bölgedeki demokratikleşme adımlarının yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Bu eksikliğin ortaya konulmasında en önemli etkenlerden birisi de bölgede yaşanan “sivil devrim rüzgârıdır”.

11 Eylül terör saldırılarının ardından, dünya için planlanan yeni geleceğin hayata geçirilmesinde kullanılan en önemli araçlardan birisi olarak “sivil devrimler” karşımıza çıkmaktadır. Özellikle eski Sovyet coğrafyasında, Rus etkisini kırmayı amaçlayan, bu kapsamda geniş halk kitlelerini programlı bir şekilde harekete geçiren “şablon devrimlerin”¹¹³ en önemli potansiyel alanlarından birisini demokrasi sorunları yaşayan Orta Asya coğrafyası oluşturmaktadır. Gürcistan ve Ukrayna’nın ardından Kırgızistan’da yaşanan “Sarı Devrim”, devrimin bölgeye yayılacağı beklentilerini haksız çıkarmamış, Orta Asya liderleri için ise “tedirgin bir bekleyişin” başlamasına neden olmuştur.

Orta Asya Cumhuriyetleri’nde yaşanan her kitlesel halk hareketinin bir sivil devrim girişimine dönüşme potansiyeli Kırgızistan’da yaşanan “Sarı Devrim” ve Özbekistan’da yaşanan gelişmelerle beraber daha da belirginleşmiştir. Ekonomik ve sosyal sorunlar, bölge halkı tarafından lidere duyulan tepki ile özdeşleşmekte ve bu tepki “daha fazla demokrasi” sloganıyla

---

¹¹² Helmut Hubel, “Dünya Politikasındaki Bölgesel Kriz Merkezleri”, içinde Müjdat Kayayerli (der.), *Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası*, Sinemis Yayınları, Ankara, 2005, s.356.

¹¹³ Sinan Oğan, “NGO Devrimleri”, ASAM Günlük Küresel Değerlendirme Bülteni, 29 Aralık 2004.

bir anda sivil bir ayaklanmaya dönüşebilmektedir. Bu kapsamda aslında yüksek sesle sorulması gereken soru bu ülkeleri değişim zorunluluğu ile karşı karşıya getiren etkenlerin neler olduğu yönünde olmalıdır.

“Demokrasinin Üçüncü Dalgası” adlı makalesinde Samuel P. Huntington küresel sivil devrimin halen yaşanmakta olan üçüncü dalgası olarak nitelendirdiği bu sürece katkıda bulunan faktörleri şu şekilde sıralamaktadır¹¹⁴:

1. *Demokratik değerlerin büyük ölçüde kabul gördüğü bir dünyada otoriter rejimlerin ağırlaşan meşruluk sorunları, buna bağlı olarak bu rejimlerin başarılı performansla ihtiyaç duymaları ve ekonomik (bazen de askerî) başarısızlıklar nedeni ile “performans meşruluğunu da sürdürmemeleri,*
2. *1960’lı yılların, birçok ülkede hayat standartlarını yükseltmiş, eğitimi arttırmış ve şehirli orta sınıfı büyük ölçüde genişletmiş bulunan, emsalsiz küresel ekonomik büyümesi,*
3. *Özellikle AB, ABD ve RF olmak üzere dış aktörlerin politikalarında değişiklikleri,*
4. *Üçüncü dalgada daha önce meydana gelmiş geçişlerin sonraki demokratlaşma çabalarını özendirmek ve bunlara model sağlamak yolunda gösterdiği “çığlaşma” ya da gösteri etkisi.*

Yukarıda ifade edilen hususların tüm Orta Asya Cumhuriyetlerini değişime zorlayan etkenler olduğu görülmektedir. Bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları tarihten itibaren devlet başkanları değişimine şahit olmamaları, demokratik seçimlerin gerçekleştirilemediği iddiaları ve siyasî temsilde yaşanan orantısızlık, bölge liderleri açısından ciddi bir meşruiyet sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sahip oldukları doğal kaynaklar itibarıyla, bağımsızlık sonrasında bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılması sonucunda elde edilen refahın halka yansımaması, ekonomik

---

¹¹⁴ Samuel P. Huntington, “Demokrasinin Üçüncü Dalgası”, (Çev: Eralp Yalçın), *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond – Marc F. Plattaner (der.), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

reformların tam ve yerinde gerçekleştirilememesi bölge halkının ekonomik yükünü artırmaktadır.

Diğer taraftan son 17 yıldır Orta Asya liderlerinin Batı'ya yönelik uyarıları, Orta Asya toplumlarının yeterince demokrasiye hazır olmadıkları ve güçlü bir otoritenin bulunmaması halinde durumun çok daha vahim noktalara varabileceği yönünde olmuştur.¹¹⁵ Zamanla tek adam yönetimlerini güçlendiren Orta Asya liderleri, iktidardaki varlıklarını uzatmayı, ülkelerinde istikrarı sağlamak için vazgeçilmez olmalarıyla açıklamışlardır. Orta Asya liderleri genel olarak temel meselelerinin siyasi katılım, ekonomik liberalleşme, özgür basın ve insan hakları gibi konular yerine, toprak bütünlüğü, ulusal güvenlik ve toplumsal birlik olduğunu ve bu konulara daha fazla öncelik verilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.¹¹⁶ Önceleri bölgeyi uzaktan izlemeyi tercih eden ancak, 1995'ten sonra daha çok zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesiyle ilgilenen Batı ise, genel olarak Soğuk Savaş sonrasında bölgesel istikrarın korunmasına hizmet eder görünen otoriter rejimlere karşı uzun süre tepkisiz kalmıştır.¹¹⁷ Ancak, ABD başta olmak üzere bölgeye yönelik politikalarda yaşanan farklılaşma Orta Asya'yı değişime zorlayan başat etkenlerden birisi haline gelmiştir.

ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın "Avrupa'nın ortasındaki son diktatörlük" diye tanımladığı Beyaz Rusya'da bir değişiklik zamanının geldiğinin ve diktatörlüğe karşı oluşacak her türlü hareketi desteklemekten çekinmeyeceklerini açıklaması, sivil devrim sürecinin geldiği noktayı ortaya koyması açısından önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bir ülkenin dışişleri bakanının, üstelikte süper güç olarak tanımlanan ve bu nedenle küresel sorumluluk taşıyan ABD Dışişleri Bakanı'nın bir halkı sivil devrim

---

¹¹⁵ Martha Brill Olcott, "Kyrgyzstan's "Tulip Revolution", <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=16710>, 28 Mart 2005.

¹¹⁶ Ertan Efeğil ve Yılmaz Çolak, "Geçiş Sürecinde Orta Asya: Liderlik, Milliyetçilik ve Demokrasi", içinde Ertan Efeğil, Pınar Akçalı (der.), *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2003, ss.201-219

¹¹⁷ Mustafa Aydın, "Orta Asya Liderlerinin Korkulu Bekleyişi", *Zaman*, 08 Nisan 2005.

girişimine davet etmek şeklinde algılanabilecek bu açıklaması, aslında değişim sürecinin “zorunluluğuna” işaret etmektedir.¹¹⁸

Bu durumun farkında olan bölge liderleri üstten bir baskı oluşturarak ve dışarıdan gelecek etkileri dengelemek adına başta komşuları olmak üzere dış politika partnerleri ile bir blok oluşturmaya çalışmaktadır. İki önemli bölgesel güç Rusya ve Çin'i bir arada bulabildikleri Şanghay zemini bunun için en önemli tercihtir. Zira ŞİÖ üyelerine bir anlamda iç işlerine karışmama güvencesi vermektedir. ABD'den değişim korkusu ile uzaklaşan Orta Asya devletleri açısından ŞİÖ güvenli bir liman olarak algılanmaktadır.

Dini radikalizm ve uluslararası terörizm, Orta Asya Cumhuriyetleri açısından bir diğer önemli başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira günümüzde, Orta Asya'nın güvenlik politikaları ve istikrarını şekillendiren iki önemli konu olarak, radikal dini akımlar ve yine bununla bağlantılı olarak uluslararası terörizm tehdidi karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan genç cumhuriyetlerin güvenlik sorunları Afganistan operasyonu ile daha da dikkat çekici hale gelmiştir. ABD ve koalisyon güçlerinin Afganistan'a düzenledikleri operasyon, Orta Asya Devletleri açısından radikal İslam ve uluslararası terörizmin yayılmasını engelleyici bir operasyon olarak değerlendirilmiştir. Orta Asya Devletleri, söz konusu operasyonu aynı zamanda kendi güvenliğinin bir garantisi olarak algılamıştır. Diğer taraftan ABD gibi bir süper gücün “uluslararası terörizm ve radikal dini akımlar ile mücadele” kapsamında bölgeye müdahalesi bölge liderleri açısından da iktidarlarının bir garantisi olarak algılanmıştır. Ancak Afganistan operasyonunun sona ermesi ve bölge devletlerine yönelik demokratikleşme taleplerinin gündeme gelmesi, bölge liderleri tarafından tehdit algılaması kapsamında değerlendirilmiştir.

---

¹¹⁸ Sinan Oğan, “BDT'de Medeni Boşanma, GUAM ve Beyaz Rusya”, ASAM Günlük Değerlendirme Bülteni, 22 Nisan 2005.

Bölgenin üzerinde oturduğu hassas dengeler bakımından radikal dini akımlar, terörist örgüt ve muhalefet ayrımının son derece dikkatle ortaya konulması gerekmektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri, özellikle bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde İslam dinini kültürel ve millî kimliklerine bir vurgu aracı olarak kullanmışlardır. Sovyet döneminin ardından Orta Asya cumhuriyetleri İslam'ı, komünist sistemden kendilerini ayıran bir fenomen olarak değerlendirmişlerdir.¹¹⁹ Orta Asya halkları arasında İslamî bilginin asgarî seviyede olması 'geleneksel İslam' olarak tanımlayabileceğimiz gevşek ve farklı yorumlara açık bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuş ve İslam'ın politik bir amaç ya da araç olarak kullanılmasını engellemiştir. Ancak, bu yoruma açık gevşek yapı, bir taraftan da radikal unsurların bölgeye yerleşmesine ve hareket kabiliyetlerini artırmalarına imkân sağlamıştır.

Ancak 11 Eylül saldırılarının ardından Orta Asya'da 'terörist örgüt' tanımının daha net ortaya konulması gerekmektedir. Bu örgütler yalnızca bölge dışı güçlerin başta güvenlik politikaları olmak üzere bölge devletlerine yön vermek amacıyla desteklediği örgütler olarak mı değerlendirilmelidir yoksa Orta Asya'da varlığı inkâr edilemeyecek baskıcı rejimlerin sistem dışına ittiği, halk desteği peşinde ve iktidara talip örgütler olarak mı değerlendirilmelidir? Bu iki yaklaşımı da Orta Asya'da faaliyet gösteren örgütler için kullanmak mümkün görünmektedir. Orta Asya'da tek adam kontrolünün hayatın her alanına yayılmış olduğu rejimler içerisinde, radikal örgütlerin dış destekten yoksun halde bu denli gelişmesi oldukça zor bir ihtimaldir. Diğer taraftan Orta Asya bölgesinde sistem tarafından dışlanan muhalif grupların da 'radikal İslamî terörist örgütler' olarak tanımlanabildiğini görülmektedir. Bunun en belirgin ve yakın örneği aşağıda da ayrıntılı değineceğimiz gibi Tacikistan'da yaşanmıştır. 80'li ve 90'lı yılların dalgasıyla oluşan 'ihtilalci' muhalefet; halkı, Rusya'yı ve dünyayı 'Vahhabilerin' yayılacağıyla korkutarak bastırılmaya çalışmıştır. Neticede muhalefet silahlanarak, 'demokratik' sloganlarını 'köktendinci' amaçlarla değiştirmiş ve Tacikistan'da iç savaş başlamıştır. Fakat 1998 yılında

---

¹¹⁹ Poonam Mann, 'Fighting Terrorism: India and Central Asia', *Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA*, Cilt.16, Sayı. 11, Şubat 2001, s.5.

iktidar, radikal sloganlardan ve intikamdan vazgeçen muhalefete devlet yönetiminin %30'unu devretmiştir. Sonuçta eski 'radikal örgütler' devlet adamlarına dönüşmüş, "köktendinci fikirler" ise yok olmuş gibi görünmektedir.¹²⁰ Görüldüğü gibi Orta Asya'da İslamî radikalizmle ilgili gerekçeli kuşkular olsa da, Orta Asyalı yöneticiler terörizmle savaşı, siyasi muhalefeti yasaklamak ve dini faaliyetler üzerinde kontrolü sağlamak için kullandıkları gerekçeyle suçlanmaktadır.¹²¹ Fakat tanımlama her ne olursa olsun, bölgede var olan bu tehdit algılamaları, gerek bölgesel güçlerin gerekse ABD'nin bölgede varlıklarının meşru temelini oluşturmuştur.

Özellikle 11 Eylül saldırısı ve ABD'nin hedefi olan Afganistan operasyonunun ardından, Orta Asya'da radikal İslamî hareketler ve uluslararası terörizm birlikte anılmaya başlanmıştır. Orta Asya liderleri açısından ise, kimi kez muhalif hareketlerin bu iki kavramla bağlantısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla muhalif hareketler bu iddia vasıtası ile politik sistemin dışında tutulmuştur.

Aslına bakılacak olursa beş Orta Asya Cumhuriyeti'nin ülkelerinde var olan İslam faktörü konusunda 2 temel amacı mevcuttur. Bunlardan birincisi modern ya da aşırı uçlarda her türlü politik İslamı kontrol etmektir. İkinci önemli amaç ise, kendi ideolojilerini ve kampanyalarını geliştirmek için İslamı bir temel yapı taşı olarak kullanmaktır.¹²² Orta Asya muhalefetleri için tehdit ise bu noktadan sonra başlamaktadır. Zira sistem dışına itilen muhalif grupların radikal akımlarla kurdukları ilişkiler muhalefetin yasallığını tartışmaya açmakta ve iktidar tarafından siyasi muhalefet de "yasa dışı radikal unsurlar" olarak değerlendirilebilmektedir. Orta Asya'da demokratikleşme sürecinin en önemli çıkılmazını da bu konu oluşturmaktadır.

---

¹²⁰ Sergey N. Abaşin, "Orta Asya Köktendinciliğinin Kökenleri Hakkında", *Avrasya Dosyası* Rusya Özel Sayısı Cilt.6, Sayı.4, Kış 2001 s.282.

¹²¹ 'Islam in Central Asia Religion, Politics and Moderation', *The Economist*, 17-23 Mayıs 2003, s. 58.

¹²² "Central Asia: How To Contain Islam?", *ICG Report*, 1 Kasım 2003.

Yukarıda ifade edilen tüm bu değerlendirmeler aslında bize Orta Asya Cumhuriyetleri açısından Örgüt'ün ne kadar önemli olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır. Zira içeride statükonun korunması sloganı ile hareket eden Şanghay İşbirliği üyeleri resmi olarak terörist ilan edileni doğrudan tanımaktadır. Bu da aslında Orta Asya'da iktidarların elini önemli ölçüde rahatlatan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Orta Asya Cumhuriyetleri açısından ŞİÖ'nün değerlendirilmesi için ABD ile ilişkilerin de ele alınması gerekmektedir.

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, şu an dünyada başka hiçbir devletin sahip olmadığı askeri ve ekonomik güç ile siyasi etkiye sahip olan ABD açısından iki önemli sonuç ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından ABD'nin tek tehdit algılamasının da ortadan kalkması, uluslararası sistemin bugünkü durumunun en etkin belirleyicisinin -yani tek süper gücün- dünya hâkimiyetinin de başlangıç noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu çöküşün ABD açısından ortaya çıkardığı ikinci önemli sonuç ise, jeostratejik açıdan son derece önemli yepyeni bir alanın ortaya çıkması olmuştur. Amerikan karar vericileri, ABD'nin dünyada süper güç politikalarını sürdürebilmesinin en önemli şartlarından birisinin Orta Asya Cumhuriyetlerinin özellikle doğal kaynaklar açısından değerlendirilmesi olduğu noktasında son derece kararlı bir tutum izlemektedirler. Orta Asya, ABD'nin dünyadaki istisnai rolünü sürdürmesi açısından göz ardı edilemez bir potansiyeli taşıması bakımından kısa, orta ve uzun vadede ABD politikalarının hedefi haline gelmiştir. Bu bağlamda, jeostratejik çözümlenmenin Birleşik Devletler açısından, en önemli sorularından birisini; gerek doğal kaynakları ve nüfusu açısından, gerekse ekonomik etkinliği ve insan kaynakları noktasında büyük bir kıta olan Avrasya'nın bu potansiyelinin nasıl değerlendirileceği oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bile, uzun süre Rus etki alanı olarak tanımlanan bölge cumhuriyetleri ile kalıcı ekonomik, askeri ve siyasi ilişkiler kurmak için ABD'nin 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesini beklemesi gerekmiştir. Afganistan

operasyonu ile bölgeye hızlı bir giriş yapan ABD, bölge devletleri ile ekonomik, siyasi ve hatta askeri ilişkilerini doğrudan kurma olanağına sahip olmuştur.

Afganistan operasyonu sırasında ve ardından yaşanan süreç içinde, başta ABD olmak üzere Orta Asya coğrafyasında daha etkin politikalar izleme imkanı bulan devletler, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerini her alanda geliştirme arzusu duymuşlardır. İlişkilerin ilk ve en önemli aşamasını güvenlik konuları oluşturmuştur. Bu bakımdan, askeri ilişkilerin geliştirilmesine hız verilmiştir. Fakat ilişkilerin doğal süreci, eski Sovyetler Birliği üyesi ülkelerle ilişkilerde sorunlar yaşanmasına da neden olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri, bağımsızlık sonrası önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Beklediği gibi bu dönüşüm süreci içinde “demokrasinin toplumsal manada özümsemesi ve demokratik kurumların oluşturulması” en sancılı konuyu oluşturmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri’nde halen bu dönüşüm sürecinin tamamlandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak özellikle Batılı uzmanların bölge yönetimlerine karşı eleştirileri, Afganistan operasyonunun tamamlanmasının ardından artmış buna ek olarak bölge devletleri ve ABD yönetimi arasında yaşanan en önemli krizlerin nedeni daha çok bu ülkelerdeki “insan hakları ve demokrasi” konusu olmuştur. Bu kapsamda, ABD ile ilişkileri en çok gerilen ülke olarak Özbekistan karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ABD, Orta Asya ilişkileri model ülke olarak Özbekistan üzerinden analiz etmeye çalışılacaktır. Afganistan operasyonu nedeni ile Hanabad Üssü’nü ABD kullanımına açan Taşkent yönetimi, ilişkilerin “stratejik işbirliği” noktasına taşınması için, diğer Orta Asya Cumhuriyetleri’nden çok daha fazla gönüllü olmuştur. Nitekim Afganistan operasyonu sırasında ve sonrasında, bölgede ABD varlığının temelini Özbekistan oluşturmaktadır. Özbekistan, ABD için bölgede en stratejik öneme sahip ülke olarak değerlendirilebilir.

Özbekistan-ABD ilişkilerinde yaşanan gerginliğin nedeni, aslında ABD politikalarının çatışan iki yönünün Afganistan operasyonunun tamamlanması ile daha fazla su yüzüne çıkması olarak açıklanabilir. Şöyle ki, ABD Dışişleri Bakanlığı ve Pentagon arasında bölgeye yönelik politikalarda öncelik

farklılıkları Özbekistan'da çok daha fazla hissedilir hale gelmiştir.¹²³ Sovyetlerin dağılmasının ardından bölgeye girişine imkan sağlayan Afganistan operasyonu sayesinde, Özbekistan ve Kırgızistan'da elde edilen askeri üsler Pentagon için büyük bir başarı olarak değerlendirilmekte ve bu üslerin varlığını koruması ve özellikle Özbekistan'la olan "stratejik işbirliğinin" sürdürülmesi Amerikan jeopolitik çıkarlarının korunması için en önemli madde olarak algılanmaktadır. Bu noktaya kadar bölge ile ve özellikle Özbekistan'la ABD arasındaki ilişkilerde Pentagon'un ağırlığını hissetmek mümkündür.

Diğer taraftan ABD Dışişleri Bakanlığı "tüm dünyada demokrasinin desteklenmesi" politikası çerçevesinde insan hakları ve demokrasinin yaygınlaştırılmasına daha çok vurgu yapmakta ve bu durum, Afganistan operasyonunun nispeten gündemden düşmesi ile ilişkilerde daha ağırlıklı bir hal almaktadır. Fakat zaten hassas dengeler üzerine kurulu olan ilişkilerin daha çok zedelenmemesi amacı ile bu noktada, devreye "sivil toplum örgütlerinin" girdiğini söylemek mümkün görünmektedir. ABD Hükümeti, Özbekistan ile olan ilişkilerinin üzerine inşa edildiği hassas dengeleri sarsmadan, dünyanın diğer pek çok ülkesindeki uygulamalarına benzer şekilde "sivil toplum örgütleri" (STÖ) aracılığı ile bir takım değişiklikler yapmaya çalışmaktadır. ABD, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesine yönelik programlara destek veren ve kaynak sağlayan ülkelerin başında gelmektedir.

Nitekim, ABD tarafından Orta Asya ile ilgili yapılan açıklamalar genellikle askeri işbirliğini ele alan açıklamalar olmuştur. Bu açıklamalar arasında siyasi ve insan haklarına yapılan vurgulara çok nadir rastlanmaktadır. Ancak, bu ülkelerde faaliyet gösteren yabancı sivil toplum örgütleri, yapılan açıklamaların neredeyse tamamında bölge yönetimlerini en ağır şekilde eleştirmekten kaçınmamaktadırlar.

---

¹²³ "Will U.S. Policy Backfire In Central Asia?", *IWPR*, 17 Mayıs 2005.

Gürcistan ve Ukrayna'nın ardından Kırgızistan'ın da devrim dalgasına katılması, diğer Orta Asya liderleri için tedirginliğin artmasına neden olmuştur. Bölge yönetimlerine karşı demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi taleplerinin artmasına yol açan "devrim baskısını" en çok hisseden bölge cumhuriyetlerinden birisi Özbekistan'dır. Kerimov, dış politikada klasik RF-ABD-Çin dengesini korumaya çalışmıştır. Ancak, 11 Eylül terör olaylarının hemen sonrasında Afganistan operasyonunun gündeme gelmesi ile Özbek dış politikasında yeni bir boyut açılmıştır. Özbekistan K2 olarak bilinen Karşı-Hanabad üssünü ABD'nin kullanımına açarak ilk defa bölge dışı küresel bir aktörle "balayı" yaşamaya başlamıştır. Ancak, ABD'nin yaşanan balayı sürecinin ardından, "beşinci kol" olarak adlandırabileceğimiz Sivil Toplum Kuruluşları (STK) vasıtasıyla Özbekistan'a Batı tarzı demokrasi getirme gayretleri, Kerimov iktidarı tarafından kendi rejimine yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve ardı ardına yaşanan devrimlerin etkisiyle Taşkent, ABD'den uzaklaşarak Rusya-Çin eksenine geri dönme girişimlerine hız vermiştir.

Andican Şehri'nde yaşanan hadiseler ve ardından Batılı ülkelerin soruşturma açılması isteklerine Kerimov yönetiminin sert karşılık vermesi, Batı ile Kerimov arasındaki gerilimi geri dönülemez bir mecraya sokmuştur. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler bütün güçleri ile Özbekistan'a "demokrasiyi getirmek" için mücadele edeceklerini açıklarken, Kerimov da Batı'ya karşı kendi silahlarını devreye sokmaya başlamıştır.

Bu kapsamda akla ilk olarak Özbekistan'ın ev sahipliği yaptığı Kaşgadya ilinde yerleşik Hanabad askeri üssü gelmektedir. Devlet Başkanı Kerimov, ABD'ye karşı en büyük kozu olan ülkesindeki ABD askeri üssünün boşaltılması gerektiğini yüksek sesle dillendirmeye başlamıştır. ABD üslerinin boşaltılmasına ilişkin kararın uluslararası basına bu denli yansımaya neden olan gelişme ise 2005 yılında yapılan ŞİÖ zirvesidir. Temmuz 2005 tarihinde Kazakistan'ın Başkenti Astana'da toplanan ŞİÖ zirvesinin sonuç bildirgesine "*Afganistan'daki terörle mücadele kampanyasında aktif askeri operasyonlar tamamlanırken, üyesi olan ülkelerdeki geçici altyapının kullanımının ve askeri varlığın sona ermesi için tarih belirlenmesini talep eder.*" ifadesinin eklenmesi,

yaşanan krizde RF ve ÇHC'ni de gizli taraf haline getirmiştir. Kerimov bu süreçte en güvendiği komşuları ÇHC ve RF'nin desteğini almak için önce Pekin ve ardından da Moskova ile görüşerek ortak memorandumlar imzalamıştır.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin tamamında Özbekistan-ABD ilişkilerine benzer olayların yaşandığı söylenebilir. Bölge Devletleri, tehdit algılamalarının kaynağını ABD olarak görmekte ve RF, ÇHC ve İran gibi aktörlerle dış politikalarını dengelemeye çalışmaktadırlar. Bu arayış açısından en önemli adres yine ŞİÖ'dür.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dış politikaları veya ŞİÖ'ye bakış açıları değerlendirilirken Rusya ile olan ilişkilerini ayrıntılı olarak açıklamamak mümkün değildir. Rusya'nın Orta Asya politikasına ilişkin Türkiye'de yazılan sayısız makalenin ortak çıkış noktası, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Rusya'nın bölge cumhuriyetlerini kendi ekseninde tutma çabaları ve bu amaç uğruna etkin kullandığı araçlardır. Söz konusu makaleler genellikle Moskova açısından bölge cumhuriyetlerine bakış açısını değerlendirmiş ve Rusya'nın Orta Asya politikasını anlamlandırmaya çalışmıştır. Orta Asya bölgesine ilişkin çalışmaların büyük bölümünde RF'nin bölge politikalarında çoğunluğu Sovyetler Birliği gibi büyük bir imparatorluktan kalan önemli silahları nasıl kullandığı ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmaların ana sorunsalı Rusya'nın bölgede ne yapmak istediğidir. Ancak Rusya gibi önemli bir bölgesel aktörün politikaları ele alınırken, bağımsız devletlerarasındaki ilişkilerin iki tarafı olduğu ve tek bakış açılı değerlendirmelerin tam olarak durumu anlamaya yetmeyeceği çoğunlukla gözden kaçırılmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri açısından durumun analiz edilmesine hak ettiği kadar önem verilmezken, bölge başkentlerinin bakış açıları eksik bırakılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız birer devlet olarak uluslararası sahnede yerlerini alan Orta Asya Cumhuriyetleri açısından dış politikanın oluşturulmasında önemli aktörlerden birisi kuşkusuz RF'dir. Ancak Moskova'nın ve bölge ülkeleri ile arasındaki ilişkiler yalnızca Moskova merkezli politikaların ötesinde, karşılıklı etkileşimle şekillenmektedir. Sovyet

imparatorluğun dağılmasının ardından yeni Rusya kendisine bir yön belirleme çabası içine girmiş ve bu çabalar Rus dış politikasında da kendisini hissettirmiştir. Nitekim bu dönemde ortaya çıkan iki akımdan biri olan Atlantikçiliğe yönelik adımların istenilen başarıyı sağlayamaması neticesinde Rusya yeniden “yakın çevresi”ne dönerek Avrasyacı yaklaşımı ön plana almıştır. Söz konusu dönemde Rusya’nın yapmak istedikleri ve imkânları arasında ters bir orantı söz konusudur.¹²⁴ Dağılma sonrası dönemde Rusya’nın Orta Asya’da emperyal tutkularını gerçekleştirmek için gerekli olan mali ve siyasi güçten uzak olması, bölge cumhuriyetleri ile kurulan ilişkilerde farklı bir anlayışın hakim olmasına neden olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri’nin dağılmanın yarattığı psikolojik boşluk ve bağımsız birer devlet olarak karşılaştıkları siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar nedeniyle Rusya’ya karşı söz konusu dönemde yaklaşımlarını “gönüllü bağımlılık” şeklinde tanımlamak mümkündür. Diğer taraftan Baltık Cumhuriyetleri’ne oranla Orta Asya bölgesi Sovyet politikalarının sonuçları itibariyle bu bağımlılığı daha derinden hissetmiştir. Bu nedenle bağımsız birer eski Sovyet Cumhuriyeti olarak Orta Asya devletlerinin bugün Rusya ile ilişkilerinin de temelini oluşturan “bağımlılıklarının” nedenleri ve 11 Eylül sonrasında yaşanan değişimler Orta Asya perspektifinden ele alınmalıdır.

Rusya’nın Orta Asya politikası konusunda gelgitler yaşadığı dönem 1993’den itibaren “yakın çevre doktrini ile formüle edilmiştir.”¹²⁵ Bu yaklaşım Rusya’nın Orta Asya ile ilişkilerini ayrıcalıklı bir şekilde değerlendirmekte, tam emperyal olmamakla birlikte Orta Asya devletlerine özel bir ilişki tasvir etmektedir. 1994 yılından itibaren ise, Rus dış politikası giderek daha da katılmıştır.¹²⁶ Uygulamaya konulan Rus dış politikasının temel parametrelerini Orta Asya’yı da yakından ilgilendiren konular oluşturmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar Rusya’nın tüm eski Sovyet mekânında

---

¹²⁴ Sinan Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya- Kazakistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:7, Sayı:4, Kış 2001-2001, s. 129.

¹²⁵ Oktay F. Tanrısever, a.g.m., s.50.

¹²⁶ Esra Hatipoğlu, a.g.m., s.187.

istikrarın garantisi olduğu, Rusya'nın öncelikli dış politika amacının BDT olduğu ve Rusya'nın yakın çevrede yaşayan Rusların haklarını savunması gerektiğidir. Rusya'nın söz konusu güvenlik ve dış politika doktrini aslında egemen hiçbir devlet tarafından olumlu karşılanamayacak müdahale sinyalleri vermesine rağmen, Orta Asya devletleri içinde buldukları durumun etkisiyle bu yaklaşımı en iyimser değerlendirme ile tepkisiz karşılamıştır. Söz konusu politikayı anlamak için Sovyetlerin varisi olan RF'ye Orta Asya Cumhuriyetleri'nin yaklaşımlarını belirleyen psikolojik etmenleri ve sosyal, kültürel ve ekonomik zorunlulukları değerlendirmek gerekmektedir.

Psikolojik Etmenler:

Ruslar bir ulus olarak Sovyet İmparatorluğu'nun yapısının korunabilmesi için büyük çaba harcamakla beraber, millet olarak ortaya çıkan doyumdan da aslan payını almışlardır.¹²⁷ Dünya meseleleri hakkında etkin bir güç haline gelen devletlerinin her geçen gün büyüdüğüne ve sonunda bir imparatorluk haline geldiğine şahit olmak, bir millet için kuşkusuz övünç kaynağıdır. Ruslar hem hükümet hem de silahlı kuvvetlerdeki yüksek makamlar ve duyarlı görevler için gereken personelin çoğunu sağlayarak ülkelerinin itici gücü haline gelmişlerdir. Rus kimliğinin egemen olduğu Sovyetler yapısı çok uluslu sistemini över gibi görünse de, onların nazarında bütün bu başarılar aslında Rusların kendisine aittir. Rus olmayan ulusların bu sisteme uyumu ise, Sovyet devletinden olmanın kendilerine kazandırdığı avantajlara bağlıdır.¹²⁸ Bu avantajların etkisini en fazla hisseden Sovyet Cumhuriyetleri'nin arasında Orta Asya Cumhuriyetleri de vardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya yönetimleri bu psikolojik travmayı uzun süre sürdürmüşlerdir. Zira ulus devletin oluşturulması süreci bu travmanın izlerini taşımaktadır. Örneğin, ulus tarihinin yazılması aşamasında bir taraftan Rusların rolü sistemli bir şekilde

---

¹²⁷ Paul Henze, "Ulusal İç Muhalefetin Görünümü ve Yarattığı Sorunlar: Tarihsel ve İşlevsel Karşılaştırmalar", S. End Paul Henzeers Wimbush, *Stratejik Açıldan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Yeni Forum Yayınları, İstanbul, 1988, s.198.

¹²⁸ Paul Henze, a.g.m., s. 204.

olumsuz olarak yeniden değerlendirilse de Sovyetlerin bakış açısı korunur.¹²⁹ Diğer taraftan Sovyetler Birliği Cumhuriyeti olmaktan, bağımsız birer devlet olmaya geçiş bağımsızlık taleplerinden çok “merkezin intiharı” şeklinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Orta Asya Cumhuriyetleri’nde büyük çoğunluğu eski komünist yöneticiler yukarıdan gelen bir devrime ayak uydurmaya çalışmışlardır.¹³⁰ Bu noktada dikkat çeken husus, bağımsız devletlerin yöneticilerinin Sovyet yönetim şekli ve komünist ideolojik yaklaşımlardan uzaklaşmamış olmalarıdır. Nitekim bağımsızlıklarının ilanı ile birlikte komünist partiler, birinci sekreterlerin ve başkanların inisiyatifi ile Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da kendilerini lağvedip başkanların partilerine dönüşmüşlerdir. Kırgızistan ve Tacikistan’da komünist partiler marjinalleşmekle birlikte yine de Sovyet kadroları büyük ölçüde yeni kurulan devlette neredeyse bütün önemli görevleri işgal etmişlerdir.¹³¹ Orta Asya Cumhuriyetleri için bağımsızlığın tabandan gelen bir ayaklanma ya da engellenemez bir talep şeklinde arzu edilmemiş olması ve hatta bazı uzmanlara göre “istenmeyen bir hediye” olarak görülmesi bu cumhuriyetlerin bağımsızlığının ilk yıllarında şekillenen politikalarının en temel belirleyicisidir. Öncelikle Sovyet dönemi bürokratik yapısı ve nomenklaturasının neredeyse tamamının görevlerinde kalmış olması önemli bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Sovyet dönemi bürokratik ağları, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Rusya arasındaki bağların temelini oluşturmaktadır.¹³² Sovyet ideolojisiyle yetişmiş, Rus dilli ve Sovyetler birliğine son gününe kadar tavizsiz bağlı liderlerin Cumhuriyetlerin ilk devlet başkanları olması gönüllü bağımlılığın en temel nedenlerinden biri olarak sayılabilir.¹³³ “Yeni” liderlik

---

¹²⁹ Olivier Roy, a.g.e., s. 224.

¹³⁰ Günay Göksu Özdoğan, “Sovyetler Birliğinden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri”, Büşra E. Behar, Günay G. Özdoğan..., *Bağımsızlığın İlk Yılları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 40.

¹³¹ Olivier Roy, a.g.e., s. 224.

¹³² Shireen Hunter, *Central Asia Since Independence*, Praeger, Westport, 1996, s. 24.

¹³³ Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra devlet başkanlığı görevini üstlenen liderlerin aslında Sovyetler Birliği kadroları oldukları ifade edilebilir. Zira söz konusu isimler zaten Sovyet sisteminde süt düzey görevlerde bulunmuş ve sistemin işleyişine hâkim isimlerdir.

kadroları ele alındığında özellikle 1994'ün ortalarından itibaren bu cumhuriyetlerin yalnızca resmi evraklar üzerinde "Eski Sovyet Cumhuriyeti" oldukları görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile, bu cumhuriyetlerin üzerindeki psikolojik ve kültürel baskı ve etkinin ortadan kalkmamış bilakis azalması anlamına bile gelmemiştir.¹³⁴

İç ve Dış Güvenliğe İlişkin Kaygılar:

Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlığın ilanı ile birlikte merkezi planlamanın ve yönetim şemsiyesinin ortadan kalkması ile birlikte Sovyetler döneminde yaratılan veya uykuya bırakılan sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Egemen birer devlet olarak bu sorunların başında iç ve dış güvenliğin sağlanması gelmektedir. SSCB döneminde oluşturulan yapay sınırlar nedeniyle oluşan sorunlardan bağımsızlık ile birlikte tehdit algılaması artmıştır. Belirlenmemiş bazı sınırların mevcut olması Orta Asya Cumhuriyetleri açısından durumu daha da karmaşıktır. Bazı kaynaklara göre bölgede en azından 19 yerde sınırlar tartışmalı durumdadır.¹³⁵

Ulusal ordu ve güvenlik teşkilatlarının oluşturulması Orta Asya Cumhuriyetleri açısından hayli sıkıntılı bir konu olmuştur. Sovyet dönemi içerisinde cumhuriyetler kendi güvenlik ihtiyaçlarına cevap verecek ulusal ordulara sahip değillerdir. Birliğin dağılması ile birlikte Sovyet ordusu içinde hizmet veren farklı milletlerden askeri personele Rusya'da kalmak veya anavatanlarına geri dönmek seçenekleri sunulmuştur. Ancak Sovyet ordusunda görev yapan çok az Orta Asyalı anavatanlarına geri dönme tercihini kullanmıştır.¹³⁶ Bu eksiklik, bağımsızlığın ilk yıllarında Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı devletlerle imzalanan askeri eğitim anlaşmaları vasıtasıyla personel yetiştirme çabaları ile doldurulamayacak kadar büyüktür. Orta Asya Cumhuriyetleri güvenlik

---

¹³⁴ Timothy J. Colton, Robert C. Tucker, *Patterns In Post Soviet Leadership*, Westview Press, Washington, 1995, s. 239.

¹³⁵ Fırat Purtaş, a.g.e., s. 191.

¹³⁶ Shireen Hunter, a.g.e., s. 63.

kaygılarını bertaraf etmenin gereklerinden birisi olarak gördükleri RF'ye sarılmışlardır. Bugün bile pek çok Orta Asya Cumhuriyeti askeri açıdan Rusya'ya bağımlılığını sürdürürken bazı ülkelerde Rus askeri varlığı korunmaktadır.¹³⁷

Ekonomik ve Sosyal Problemlerin Etkisi:

Sovyetler Birliği ile özdeşleşen milletler politikasının yarattığı sorunlar Orta Asya Cumhuriyetleri'ni bağımsızlığın ilk yılları itibariyle Rusya ile daha yakın ilişkiler kurmaya mecbur bırakmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin "homo sovieticus"¹³⁸ projesinin en başarılı uygulandığı alanlarından birisi Orta Asya'dır. Bu kapsamda dil ve din ayrılıklarını törpülemek suretiyle bir potada birleşme amaçlanmıştır. Diğer taraftan Orta Asya bölgesinde Sovyet Cumhuriyetlerinin sınırlarının belirlenmesi aşamasında, bağımsız birer devlet için önemli sorunlara dönüşecek gelişmeler yaşanmıştır. Orta Asya Cumhuriyetlerinin sınırlarının belirlenmesinde atılan ilk adım olan 1924 yılı milli bölgelere ayırma işleminden sonra sınırlar nihai şeklini 1936'da almıştır.¹³⁹ Sovyet anlayışı ile gerçekleştirilen bölünmelerin çoğu yapay nedenlere dayandırılmış bu nedenle sosyal dokuyu zedeleyecek ve hatta kalıcı hasarlar bırakacak etkiler yaratmıştır. Dağılmış ve dağıtılmış etnik azınlıklar hususunda olduğu gibi genç bağımsız cumhuriyetleri bugün dahi zorlayacak sorunlar, bu bilinçli politikaların sonucunda doğmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanan Cumhuriyetlerin sınırlar ve azınlıklar gibi hassas sorunlarla tek başlarına baş etmeleri dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde oldukça güçtür.

---

¹³⁷ Tacikistan'da bağımsızlık sonrasında yaşanan iç savaşın neticesinde bölgede Rus barış koruma birliği varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Rusya Kırgızistan'da Kant askeri üssünde yerleşik durumdadır. Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile de asker bulundurma konusunda görüşmeler kesintisiz devam etmektedir.

¹³⁸ Tek tip Sovyet insanı yetiştirme amacı.

¹³⁹ Ali Faik Demir, "Orta Asya Cumhuriyetlerinde İslam ve Etnisite", içinde Ertan Efegil, Pınar Akçalı (der.), *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Kasım 2003, s. 116.

Sovyet ideolojisinin ortadan kalkması ile ortaya çıkan ideolojik boşluğunu doldurmak genç Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ilk gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Sovyet döneminde İslam'a karşı uygulanan düşünsel ve pratik bastırma politikaları Orta Asya'da başarıya nispeten kavuşmuştur. Bu politikaların en önemli nedeni, İslamiyet'in, Orta Asya'daki, heterojen halkın fikren ve mânen birleşmesini sağlamasıdır. Müslüman liderler, sûfiler ve ulemalar Sovyet hâkimiyetine karşı, merkez teşkil edebilecek tek güç kaynağı olmuşlardır.¹⁴⁰ Sovyet politikalarında İslam'a karşı "alınacak önlemlerin" büyük önem taşıdığı görülmektedir. Zira Sovyetler Birliği sınırları içinde 50 milyon Müslüman yaşamaktadır. Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte birliğin en büyük "yabancı" dini İslam haline gelmiştir.¹⁴¹ Sovyet sistemi içerisinde İslami ruhban sınıfı Taşkent'te bulunan Orta Asya ve Kazakistan¹⁴² Müslüman İdare Heyeti'nin kontrolü altındaydı.¹⁴³ Bununla birlikte, hayatini Sovyet dönemi boyunca devam ettirebilen ve sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde önemli işleve sahip olan geleneksel kültürel değerler, Sovyet sonrası ortam içinde ortaya çıkan milli ve İslami diriliş de son derece önemli bir kurucu rol oynamıştır. Dinle iç içe geçmiş İslami motifler içeren geleneksel

---

¹⁴⁰ Nazif Shahrani, "Central Asia And The Challenge of the Soviet Legacy.", *Central Asian Survey*, Cilt. 12, No. 2, ss. 123-135.

¹⁴¹ Hans Braker, "Soviet Policy Toward Islam", Andreas Kappeler, Gerhard Simon (der.), *Muslim Communities Reemerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in The Former Soviet Union and Yugoslavia*, Duke University Press, Londra, 1994, s. 159.

¹⁴² Kazakistan, Türkistan Cumhuriyetleri'nin en büyüğü ve 15 eski Sovyet Cumhuriyeti'nin ikinci en büyük devletidir. Sovyetler Birliği anlayışında Kazakistan hiçbir zaman Türkistanlı sayılmamıştır. Bunun en önemli nedeni Moskova'nın, bu ülkenin yazgısının Rusya'yla ortak olduğu yönündeki düşüncesi ve bu düşünceyi büyük ölçüde algılama sistemine yerleştirmiş olmasıdır. Nitekim Rus literatüründe bu yaklaşım açık şekilde ortaya konulmakta ve Türkistan'dan bahsedilirken politik bir yaklaşımla "Kazakistan ve Orta Asya" terimi tercih edilmektedir. Rusya'nın Kazakistan algılamasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçen Oğan, "Rusya'nın Kazakistan Algılamasında Değişiklik Sinyalleri", ASAM Günlük Değerlendirmeleri, 28 Ocak 2005.

¹⁴³ Grigory Bondarevsky ve Peter Ferdinand, "Russian Foreign Policy And Central Asia", Peter Ferdinand (der.), *The New Central Asia And Its Neighbours*, Chatnam House Papers, Londra, 1994, s. 43.

değerler, Sovyetlerin çözülüş sürecinde Orta Asya halkları açısından ulusal özgüveni besleyen ana kaynak olarak hizmet etmiştir.¹⁴⁴ Bu süreçte ulusal kimliğin kültürel ve moral düzeyde bir parçası olarak İslam yeniden keşfedilmiştir. Orta Asya Cumhuriyetleri, özellikle bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde İslam dinini kültürel ve millî kimliklerine bir vurgu aracı olarak kullanmışlardır. Sovyet döneminin ardından Orta Asya Cumhuriyetleri İslam'ı, komünist sistemden kendilerini ayıran bir fenomen olarak değerlendirmişlerdir.¹⁴⁵ Orta Asya halkları arasında İslamî bilginin asgarî seviyede olması “geleneksel İslam” olarak tanımlayabileceğimiz gevşek ve farklı yorumlara açık bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuş ve İslam'ın politik bir amaç ya da araç olarak kullanılmasını engellemiştir. Ancak, bu yoruma açık gevşek yapı, bir taraftan da radikal unsurların bölgeye yerleşmesine ve hareket kabiliyetlerini artırmalarına imkân sağlamıştır. Orta Asya liderlikleri tarafından İslami yapılanmaları kontrol altına alamama riski, Moskova tarafından da paylaşıldığı için “radikal dini akımlara” karşı ortak tavır ilişkilerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Rusya'ya ekonomik bağımlılıkları bağımsızlıklarının ilk yılları itibariyle en önemli konulardan birisidir. Ekonomik kriz içine giren Rusya açısından Sovyetler Birliği'nin en az gelişmiş bölgelerinden birisi olan Orta Asya ağır bir yük haline gelmiştir. Öte yandan açık denizlere çıkışları bulunmayan bu cumhuriyetlerin, Sovyet zamanında geliştirilen ulaştırma yollarının ve ekonomilerinin tek yönlü olarak Rusya'ya bağımlı bulunması nedeniyle bağımsız olsalar dahi hiçbir yere gidemeyecekleri ve eninde sonunda Rusya ile birlikte olmak için yalvaracakları düşüncesi ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'nın merkeze olan bağımlılıklarını artırmaya yönelik politikalar, bağımsızlık sonrasında bu

---

¹⁴⁴ Turgut Demirtepe, “Orta Asya'da Radikalizm ve Terör”, *The Journal Of Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=5>, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2009.

¹⁴⁵ Poonam Mann, a.g.m., s.12.

¹⁴⁶ Nazım Cafersoy, Anar Somuncuoğlu, Elnur Sultan, “Rusya- Orta Asya İlişkileri (1991-2000)”, yayınlanmamış makale.

cumhuriyetlerin Rusya'ya dönük bir politika izlemesine neden olmuştur. Örneğin Sovyetler Birliği pamuk ihtiyaçlarını karşılamak için Orta Asya'da süper ihtisaslaşma adında bir politika devreye sokmuştur. Süper ihtisaslaşma politikasının işleyişini ve sonuçlarını Nazif Shahrani şöyle anlatmaktadır:

“Pamuk üretimini çoğaltmak için altyapı yöntemleri artırıldı. Böylece Sovyetler Birliği'nin toplam üretimi içinde ham pamuk ve ham ipliğin %95'ini, bitkisel yağların %15'ini, pamuk üretme teçhizatının ve makinelerinin %100'ünü, pamuk çırçırlarının %90'dan fazlasını ve sulama için gerekli teçhizatın büyük bir kısmını Orta Asya Cumhuriyetleri üretti. Orta Asya petrol ve hidroelektrik enerjide Sovyetlerin en zengin bölgelerinden biri, doğalgaz kaynaklarında da Batı Sibirya'dan sonra ikinci gelmesine rağmen, Orta Asya'nın verimlilik kapasitesi pamuk üretimi ile aynileştirildi. Özbekistan'da üretilen pamuğun %96'sı işlenmek için RF'ye, Ukrayna'ya, Beyaz Rusya'ya ve diğer Avrupa Cumhuriyetlerine götürüldü. Orta Asya'da tekstil imalatı kurulamadı, bölgenin kendi pamuğuna dayalı tekstil imalatı bile Rusya'ya bağımlı hale getirildi.”¹⁴⁷

Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği döneminde uygulanan ekonomik politikalar Orta Asya'nın devasa bir tarla haline gelmesine neden oldu. Zira Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını ilan ettikleri dönemde ekonomik bir bağımsızlıktan söz etmekten son derece uzaktılar. Diğer taraftan Orta Asya Cumhuriyetleri açısından Rusya'nın yani merkezin yardımları olmadan ayakta kalmaları da zordu. Tacikistan'ın SSCB dağılına kadar bütçesinin yüzde 85'ini Moskova'dan temin ettiği göz önüne alınırsa karşılıklı bağımlılığın boyutu daha da net anlaşılabilir.¹⁴⁸ Karşılıklı bağımlılığın bu derece yüksek olması, ülke ekonomilerinin diğer ülkelerdeki ekonomik ve hatta siyasi gelişmelere son derece duyarlı hale gelmesine ve ticaret ilişkilerinde meydana gelecek

¹⁴⁷ Nazif Shahrani, a.g.m., s. 132.

¹⁴⁸ Fırat Purtaş, a.g.e., s. 190.

kesintilerin ciddi ekonomik krizlere yol açma ihtimalinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁴⁹

Orta Asya Cumhuriyetleri'ni bağımsızlık sonrasında Rus etkisine açık hale getiren bir diğer faktör Sovyet kültür politikaları olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde “medeniyet meşalesi taşıyan büyük ağabey” olarak Orta Asya halklarını modernleştirmek ve aydınlatmak iddiası, en büyük tesiri kültür politikalarında göstermiştir. Bu kapsamda uygulanan politikaların en önemlileri dil politikası ve bu cumhuriyetlerde yaşayan Rus azınlıklara ilişkin politikalarıdır. Orta Asya'da yıllardır süren Rus siyasi egemenliğinin sonucu ve çok geçmeden de bu egemenliğin fiilen devamının en önemli öğelerinden olan Rus kültürü, varlığını büyük ölçüde bölgedeki önemli miktardaki Rus azınlığa borçludur.¹⁵⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, bölgede artan milliyetçi akımlar ve kötüleşen ekonomik durum Rusların Orta Asya Cumhuriyetleri'ni artan bir hızla terk etmesine neden olmuştur. Sadece 1989-1992 arasında bölgeyi terk eden Rusların sayısı resmi verilere göre 700 binden fazla, resmi olmayan verilere göre ise 1,5 milyon civarındadır.¹⁵¹ Ancak söz konusu Cumhuriyetler için Rusların ülkelerini terk etmesi de sorun doğuracak niteliktedir. Nitekim Sovyet döneminde Slav kökenli Sovyet vatandaşlarının yönetimde ve kalifiye işlerde çalıştırılmış olması yeni cumhuriyetlerin Rusları ekonomileri için gerekli bir sınıf olarak tanımlamalarına neden olmuştur.¹⁵² Böylelikle Rus azınlık bölge

---

¹⁴⁹ Nesrin Sungur, “Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları”, Büşra E. Behar, Günay G. Özdoğan..., *Bağımsızlığın İlk Yılları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 224.

¹⁵⁰ Nazım Cafersoy, a.g.m., s.12.

¹⁵¹ Nazım Cafersoy, a.g.m., s.19.

¹⁵² Pınar Akçalı, “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Dönemi Temel Sorunlarına Genel Bir Bakış”, içinde Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (der.), *Bağımsızlıklarının 10.*

cumhuriyetinde kalifiye ve ayrıcalıklı sınıf olma özelliklerini sürdürebilmişlerdir.¹⁵³

Sovyetler Birliği'nin kültür alanında en başarılı politikası dil politikasıdır. Rusça'nın tüm Sovyet halkları arasında yaygınlaştırılmış olmasının sonuçları, bugün RF açısından dahi büyük önem taşımaktadır. Rus dilinin etkin kullanımı Türk ve Slav halkları arasında çimento görevi görmüştür ve halen bu amaca hizmet etmeyi sürdürmektedir. Bugün tarihsel ve coğrafi olarak Kafkasya, Orta Asya ve Rusya'nın içlerine doğru uzayan Türk coğrafyasında egemen olan dil Rusça'dır. Bu alanda bağımsızlıktan beri 10 yıldan fazla bir sürenin geçmesine ve bu ülkelerin ciddi gayretler içerisinde olmalarına rağmen Rusça halen bir kültür, edebiyat, bilim, eğitim ve iletişim dili olma özelliğini sürdürmektedir.¹⁵⁴ Aslında bağımsızlığın ilan edilmesinden hemen öncesindeki günlerde tüm cumhuriyetler dillerini ulusal dil olarak ilan etmişlerdir.¹⁵⁵ Her ne kadar bağımsızlıktan hemen sonra Tacikistan dışındaki tüm Orta Asya Cumhuriyetleri ulusal dili koruyan çok katı yasalar çıkarmış olsalar da Rusça'nın etkisinin tamamen kırılması söz konusu olamamıştır. Rusça, bağımsızlığın ilk yılları ağırlıklı olmak üzere doğal olarak iletişim dili olarak baskın konumunu devam ettirmektedir.

Rusya- Orta Asya İlişkilerinin Mevcut Durumu:

Bugün Orta Asya Cumhuriyetleri pek çok açıdan eleştirilere maruz kalsalar bile bağımsız birer devlet olarak aldıkları mesafenin küçümsenmemesi

---

Yılında Türk Cumhuriyetleri, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, 2002, Hollanda, s. 32.

¹⁵³ Orta Asya'da Rus azınlığa ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Jeff Chinn ve Robert Kaiser, *Ethnicity And Nationalism In The Soviet Successor States: Russians As The New Minority*, Westview Press, Oxford, 1996.

¹⁵⁴ Sinan Oğan, "Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği", www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=804-111k, Erişim Tarihi: 07.10.2007.

¹⁵⁵ Oliver Roy, a.g.m., s. 224.

gerekmektedir. Jeopolitik kaymaların yarattığı etki ile bölge cumhuriyetleri yeniden uluslararası gündemin merkezine oturmuştur. Afganistan operasyonu sonrasında bölgede artan etkinlik mücadelesinin taraflarından biri de doğal olarak Moskova'dır. Hatta Moskova coğrafi yakınlık, tarihi bağlar nedeniyle diğer aktörlerle kıyaslandığında yarışa daha önde başlamıştır. Bugün RF ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin dinamiğini iki temel konu oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi Orta Asya rejimlerinin farklı şekillenen tehdit algılamaları, ikincisi enerji politikalarıdır. Bu iki önemli konu sayesinde Afganistan operasyonu ile bölgede Orta Asya devletleri tarafından dışlanma tehlikesi yaşayan Moskova Orta Asya sahnesine yeniden dönebilmiştir.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ABD ile ilişkilerini geliştirmek konusunda yaşadığı memnuniyet, Afganistan operasyonunun askeri bölümünün önemini kaybetmesi ve kendilerine yönelik "demokrasi ve insan hakları" baskılarının artması ile giderek bir rahatsızlığa dönüşmüştür. Bölge liderlerinin Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan sivil devrimlerden duydukları rahatsızlık ise, genel toplumda bir tehdit algılaması yaratmış ve böylelikle, ABD'nin bölgede hızla yükselen popüleritesi, aynı hızla düşüş eğilimi göstermeye başlamıştır. Özellikle Orta Asya ülkelerinden biri olan Kırgızistan'da 2005 yılında Askar Akayev'in ülkeyi terk etmesi ile sonuçlanan bir sivil devrim yaşanması, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin tedirginliklerini artırmıştır. Rejim değişikliklerini amaçlayan halk hareketlerinin tetikleyicisi olarak değerlendirilen ABD ile ilişkiler, "gerginlik sürecine" girmiştir. Bu aşamadan sonra ise, Moskova hanesinin hızla dolduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Mevcut siyasal rejimleri destekleyerek, rejimlere yönelik hiçbir eleştiri getirmemeyi tercih eden Rusya, Orta Asya'da ağırlıklarını artırabilmektedir.

Diğer taraftan Rus Devlet enerji şirketi Gazprom'un, Rusya'nın hegemonik yapısını dünyaya kabul ettirmedeki en önemli aracı¹⁵⁶ olarak tanımlandığı göz önünde bulundurulduğunda, Moskova ve Orta Asya

---

¹⁵⁶ Fırat Gazel, *Mavi Akım: Avrasya'da Çözumsuzlüğün Öyküsü*, Siyah Beyaz Metis Güncel, İstanbul, Nisan 2004, s.97.

başkentleri arasındaki ilişkilerin temel dinamiklerinden birisi olması garipsenmemektedir. Dünyanın en büyük doğalgaz ithalatçısı RF, Orta Asya enerji kaynakları konusundaki her gelişmeyi takip etmektedir. Sahip oldukları enerji kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırmak için Orta Asya Cumhuriyetleri'nin RF ile ilişkileri büyük önem taşımaktadır. Nitekim Orta Asya enerji kaynaklarının neredeyse tamamı RF toprakları üzerinden geçen hatlar üzerinden dağıtılmaktadır. Bölge ülkelerinin doğal gaz ihracatları Orta Asya Merkez Boru Hattı vasıtasıyla yapılmakta ve bu hat RF boru hattı sistemine bağlanmaktadır.¹⁵⁷ Son dönemde Orta Asya Cumhuriyetleri RF'nin enerji transit rotaları üzerindeki monopolünü kırma yönünde başarılı adımlar¹⁵⁸ atmış olsalar da, Moskova'ya olan bağımlılığın kırılabilmesi için boru hattı güzergâhlarının çeşitlendirilmesine ihtiyaç her geçen gün büyümektedir.

Merkezi planlamanın hayatın her alanına yayıldığı Sovyet sistemi içerisinde Orta Asya Cumhuriyetleri'nin tüm kabiliyet ve potansiyelinin eritilmesine yönelik uygulanan bilinçli politikalar, bağımsızlığın gündeme gelmesi ile sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Nitekim Orta Asya Cumhuriyetleri ilk etapta Birliğin dağılmasını istememiş, sonrasında ise bağımsızlığın ilk

---

¹⁵⁷ Bircan Dokuzlar, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2006, s.121.

¹⁵⁸ Enerji ihtiyacının yaklaşık %60'ını Orta Doğu'dan sağlayan Pekin, Irak'ın işgalinin ardından enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikasını daha açık ifade etmeye başlamıştır. Ülkede enerji ihtiyacının 2003 yılında %31 yükseldiği göz önünde tutulursa, bu politikada gelecekte talep baskısının da etkili olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda, önemli enerji rezervlerine sahip olan Kazakistan ile işbirliği, Çin enerji politikasının ana maddelerinden birisi halini almıştır. Çin ile işbirliğini artırma yönünde son derece istekli davranan Kazakistan'ın da bu isteğinin altında önemli ipuçları yatmaktadır. İlk olarak Çin, Kazak enerji kaynakları için 'iyi bir müşteri' olarak değerlendirilmektedir. Çin'in artan talebi, Kazak enerji sektöründe yeni yatırımların gündeme gelmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan, Kazak enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında hissedilen Rus üstünlüğü, Kazakistan'ın Moskova'ya olan bağımlılığını artırmaktadır. Kazakistan petrol ve doğal gazının %70'ini Rusya'ya satmaktadır. Bu kapsamda Kazakistan için Çin ile olan petrol ve doğal gaz ticareti Rusya başta olmak üzere diğer enerji alıcılarına karşı ileri sürülebilecek önemli bir kart olarak görülmektedir. Bu ilişkinin politik bir takım sonuçları olduğu da açıktır.

dönemlerinde Rusya ile eski bağların sürdürülmesi ve eski birliğin yeni modeller altında devamından yana tavır takınmışlardır.¹⁵⁹ Bugün Orta Asya Cumhuriyetleri Rusya ile ilişkilerini nispeten daha bağımsız bir dış politika anlayışı içerisinde sürdürüyor olsa da, RF söz konusu Cumhuriyetlerin öncelikli dış politika ortağı olma özelliğini sürdürmektedir.

Bu bölümü noktalarken özet olarak şu sonuçlara varıldığı ifade edilmek istenmektedir: RF ve ÇHC ile coğrafi yakınlıkları Orta Asya Cumhuriyetleri'ni dünya siyasetinde önemli bir konuma taşımaktadır. Genel itibariyle dış politikalarında denge arayışı göze çarpan bu cumhuriyetler, son dönemde yaşanan küresel ve bölgesel gelişmeler nedeniyle dış politikanın belirlenmesi aşamasında farklı tehdit ve fırsat tanımlamaları yapmaktadır. Bölgede etkinlik mücadelesi veren aktörlere karşı yaklaşımların belirlenmesinde iç politikada yaşanacak muhtemel gelişmelerin de hesaba katıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum bugün bölge cumhuriyetleri nezdinde Rusya'nın en önemli avantajı haline gelmiştir. Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde eleştirel söylemlerden uzak duran hatta bazı yorumlara göre bölge liderlerine iktidarlarını destekleme garantisi veren Moskova, bölge liderlerinin gözdesi haline gelmiştir.¹⁶⁰ Diğer taraf bölgede Rusya ve Çin diplomasisi de dikkatle takip edilmesi gereken bir mecrada ilerlemekte ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin aktif desteğini kazanmaktadır. Ekonominin, eğitim sisteminin ve toplumun modernizasyonu olmadan tepeden inme demokrasi baskılarının da etkisi ile Orta Asya rejimleri ve Moskova arasındaki bağ güçlenmeye devam edecektir.

Şanghai Beşlisi'nin oluşum aşamasında, kurumsal altyapısı ve uygulama gücü olmayan bu birlikteliği bölge devletleri ÇHC ile diyalog sağlayacak bir platform olarak algılamış, RF ise arka bahçesi olarak görmeyi sürdürdüğü Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Çin ile temaslarını kendi kontrolünde

---

¹⁵⁹ Fırat Purtaş, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü", içinde İhsan Çomak (der.), *Rusya Stratejik Araştırmaları -1*, TASAM Yayınları, İstanbul, Temmuz 2006, s. 164.

¹⁶⁰ Fırat Gazel, a.g.e., s.280.

gerçekleştirecek bir mekanizma olarak görmüştür.¹⁶¹ Pekin ise bölgenin kendisi açısından yaratması muhtemel tehdit ve fırsatları iyi değerlendirerek Örgüt'ün gelişmesini desteklemiştir. ŞİÖ'nün bugün yakaladığı etkinliğin koşullara bağlı olarak arttığı da ifade edilebilir. Nitekim 11 Eylül saldırılarının ardından yeniden şekillenen dünyada bu değişimden en çok etkilenen coğrafya Avrasya coğrafyası olarak kabul edilebilir. Zira ABD'nin Afganistan harekati ve bölgeye asker konuşlandırması bölge açısından pek çok sonuç doğurmuştur. Bu sonuçlar arasında en önemlisi Orta Asya coğrafyasındaki güç mücadelesinin bir tarafta RF ve ÇHC'nin başını çektiği ŞİÖ diğer tarafta ABD'nin olduğu iki kutuplu hale dönüşmesidir.¹⁶²

Hakkındaki şüphelere rağmen sonuca odaklı etkin hamleler yapan Örgüt karşılıklı çıkar temelinde taraflar açısından memnuniyet veren bir çizgiye oturmayı başarmıştır. Kısa ve orta vadede bu sürecin işleyeceği ancak uzun vadede Örgüt'ün geleceğini ÇHC ve RF arasındaki dondurulmuş sorunların belirleyeceği ifade edilebilir.

---

¹⁶¹ Ahat Andican, "Çin Satrancında Orta Asya", *Avrasya Dosyası*, Cilt. 12, Sayı. 1, 2006, s. 5.

¹⁶² Haktan Birsal, *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*, IQ Yayınları, İstanbul, 2006, s. 35.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÖZLEMCİ ÜYELER AÇISINDAN ŞİÖ VE TÜRKİYE'NİN DURUMU

4.1. Moğolistan, Hindistan, Pakistan

ŞİÖ'ye ilişkin tartışmaların önemli bir bölümü de Örgüt'ün genişleme ihtimali oluşturmaktadır. Bu tartışmaların yoğunluğu uluslararası kamuoyunun dikkatinin gözlemci üyeler üzerinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Her biri başlı başına bir bütün olarak örgüt ve bireysel olarak örgüt üye devletleri açısından stratejik öneme sahip olan gözlemci üyelerin ŞİÖ'yü hangi kapsamda değerlendirdiklerini genel hatları ile ortaya koymak gerektiği düşünülmektedir.

Şemsiye olarak kullanılabilecek bir değerlendirme yapmak gerekirse Moğolistan, İran, Hindistan ve Pakistan'ın ŞİÖ'ye gözlemci üye olma pozisyonlarından sağladıkları faydalar üç başlık altında toplanabilir.

Öncelikle söz konusu devletler tam üyelerin sahip olduğu haklara sahip olmamakla birlikte bölgede örülmeye çalışılan işbirliği ağının tamamen dışında kalmamaktadırlar.

İkinci olarak ŞİÖ gözlemci üyesi olmaları sıfatı örgüte tam üye ülkelerle aralarındaki ikili ilişkileri son derece olumlu etkilemekte ve gelişen ilişkiler için önemli bir güven ortamı oluşturmaktadır. Örneğin tam üye RF Hindistan ile enerji güvenliği konusunda işbirliğine girerken, gözlemci üye Hindistan Moskova'nın Dünya Ticaret Örgüt'ü üyeliğini desteklemektedir.

Son olarak Hindistan ve Pakistan örneğinde net şekilde görüldüğü gibi bölgede birbirlerine karşı güç dengesinin korunmasında önemli bir faktör olarak algılanmaktadır.

RF ve ÇHC gibi örgütün iki lokomotif ülkesi arasında adeta coğrafi bir tampon görevi gören Moğolistan'ın durumu jeopolitik konumu nedeniyle hayli önemlidir. Zira ortak çıkarlar kadar çatışma alanlarına da sahip olan bu iki bölgesel aktör arasında Moğolistan bir tampon görevi üstlenmiş durumdadır. Diğer taraftan ABD'nin uzun dönemdir Moğolistan'da bir askeri üs açmak için çalışmalar yürüttüğü iddiaları ŞİÖ'nün Moğolistan'a bir adım daha fazla yaklaşması için önemli bir gerekçe olarak gösterilebilir. Ayrıca RF ve ÇHC arasındaki bir Moğolistan başta elektrik ihracatı olmak üzere pek çok konuda bir köprü görevi üstlenebilir.

Düşman komşular olarak tanımlanabilecek olan Hindistan ve Pakistan'ın Örgüt konusundaki politikalarını birbirinden ayırarak değerlendirmek ise, mümkün görünmemektedir. Zira her iki önemli aktörün hamlelerini birbiri ile bağlantılı ve birbirine karşı atılmış adımlar olarak görmek mümkündür.

ŞİÖ'nün potansiyeli ve bugün için kazandığı etkinlik Pakistan gibi Güney Asya'nın en stratejik ülkelerinden biri için de önemli bir çekim alanı olmasına neden olmuştur. Aslında ŞİÖ'nin etkinlik coğrafyasına bakıldığında Pakistan'ın ŞİÖ ile yakın temasa geçmesi için pek çok jeopolitik ve jeo-ekonomik sebebin olduğu görülmektedir. Pakistan eski Devlet Başkanı Pervez Müşerref'in ülkesini ŞİÖ üye ülkeleri arasında bir enerji koridoruna dönüştürme arzusu bile tek başına bir gerekçe olarak değerlendirilebilir.¹⁶³

Ancak Pakistan'ın ŞİÖ ilgisinin güç dengesinin çok boyutlu olarak korunması zorunluluğundan kaynaklandığı görülmektedir. Pakistan'ın ŞİÖ'ye olan ilgisinin nedenlerinin başında Hindistan ile aralarındaki sorunlar nedeniyle güç dengesini

---

¹⁶³ Rizwan Zeb, "Pakistan and the Shanghai Cooperation Organization", *China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt.4, Sayı.4, 2006, s. 52.

korumak isteğidir. Zira ŞİÖ, Hindistan ve Pakistan'ın beraber üye oldukları ikinci güvenlik merkezli işbirliği platformudur.¹⁶⁴

Pakistan'ın ikinci önemli gerekçesi ŞİÖ çatısı altında ÇHC ve RF başta olmak üzere bölge ülkeleri ile işbirliği geliştirebileceği düşüncesidir. Hindistan ve Rusya arasındaki ilişkiler nedeniyle kendisini daha çok Çin'e yakın tutmaya gayret gösteren Pakistan'ın ŞİÖ'yü bir denge mekanizması haline dönüştürmeyi umduğu ifade edilebilir.¹⁶⁵

Son olarak bilindiği gibi Pakistan dış politikada en önemli partneri ABD'dir. Ancak kimi zaman İslamabad yönetimi dış politikasını tek tarafa yaslamış olmakta kendi adına rahatsızlık duymakta ve bu baskın gücü dengeleme ihtiyacı hissetmektedir. Pakistan'ın ŞİÖ karşısındaki yaklaşımını bu ihtiyaçla açıklamak mümkün görünmektedir. Pakistan ABD'ye karşı denge arayışlarına ŞİÖ ile cevap vermeye çalışmaktadır.

Pakistan'ın ŞİÖ'ye tam üyelik ihtimalini tartışmadan önce son dönemde Pakistan'ın durumunun ise dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira Pakistan'ın hem iç hem de dış politikada son dönemde yaşadığı sıkıntılar dış politika partnerleri ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Bu tanımlamaya uyan en önemli örneklerden biri de elbette ŞİÖ'ye üye devletler ile olan ilişkileridir. Hindistan ile yaşanan kemikleşmiş Keşmir¹⁶⁶ sorununa ek olarak

---

¹⁶⁴ Major Jefferson Turner, "What is Driving India's and Pakistan's Interest in Joining the Shanghai Cooperation Organization?", *Strategic Insight*, Cilt.4, Sayı. 8, Ağustos 2005, s.55.

¹⁶⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ghani Jafar and Rizwan Zeb, "Pakistan: Countering Global Terrorism", *IRS*, İslamabad, 2006.

¹⁶⁶ Keşmir sorunu: Cammu Keşmir olarak bilinen bölge, Himalaya Dağlarının batı ucunda, Afganistan, Pakistan, Çin ve Hindistan'ın kesiştiği noktadadır. Keşmir nüfusunun 2/3'si Müslüman, kalan 2/3'lik bölüm ise, Hıristiyan, Budist ve Sih inanışlarına sahip Hintlilerde oluşur. Hindistan, 19.yy.'da bir İngiliz sömürgesi oldu. Hindistan o dönemde Pakistan, Hindistan ve Bangladeş adlı üç eyaletten oluşuyordu. Hindistan için bağımsızlık zamanı geldiğinde ise ülke; çoğunluğunu Hinduların oluşturacağı Hindistan ile çoğunluğunu Müslümanların oluşturacağı Batı ve Doğu Pakistan olarak bölünmek istendi ülkedeki 580 prenslikten ya bu devletlerden birine katılmak ya da bağımsızlığı seçmek için karar vermeleri istendi. Cammu Keşmir'in Hindu

Kuzey komşusu Afganistan'daki durumunda bir numaralı sorumlusu olarak gösterilen Pakistan bu nedenle en önemli müttefiki ABD ile ilişkilerinde önemli sorunlar yaşamıştır.

11 Eylül terör saldırıları sonrasında düzenlenen Afganistan operasyonu sonrasında ülkede yaşanan karmaşa ve Pakistan'ın konudaki duruşu bu kapsamda dikkatle değerlendirilmelidir. Operasyon sonrasında iki ülke arasında yaşanan en önemli sorun paylaşılan kritik sınırdır. Afganistan'da Taliban'ın etkinliğini artırmasının başlıca nedeni olarak görülen bu sınır iki ülke ilişkilerinde tarihi bir dönemecin yaşanmasına neden olmuştur. Pakistan sınırından Taliban ve El- Kaide'ye sağlanan destek tek başına operasyonun başarısızlığını mazur gösteren bir unsur olmamakla birlikte Afganistan ve Pakistan arasındaki sınırın Afganistan'da yürütülen operasyon için kritik nitelikte olduğu iddia edilebilir. Afganistan ve Pakistan arasında yaşanan sorunların çözüme kavuşturulamaması durumunda Afganistan'da yürütülen operasyonun başarı şansının son derece düşük olduğu görülmektedir. İki ülke tarafından paylaşılan 2430 km.lik sınırda yaşanan kontrolsüz geçişler Afganistan'da Taliban'ın en önemli destek kaynağıdır. Diğer taraftan Pakistan'ın Afganistan sınırında yaşayan kontrolü mümkün olmayan kabileler arasında Taliban sempatisinin ve desteğinin artması iki ülke arasındaki en önemli sorunu oluşturmaktadır. Pakistan'ın Afganistan ile komşu bölgelerindeki aşiret yapısını Afganistan sınırı içinde yaşayan aşiretlerden ayırmak mümkün değildir. Bu nedenle Pakistan ve Afganistan arasındaki sınırdan Taliban'a desteği tam olarak kesmek bugüne kadar mümkün olamamıştır.

---

prensi kararını Hindistan'dan yana kullanınca, Müslüman çoğunluk buna sert tepki gösterdiler ve kendi yönetimlerini kurdular. Daha sonra Hindistan askerleri ile bölgeye müdahale etmek isteyince Pakistan'da askeri birliklerini bölgeye gönderdi ve iki taraf savaşıma başladı. 1948'de iki devlet *Birleşmiş Milletlere* sorunu çözmesi için başvurdu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu bölgeye barış gücü gönderilmesine karar verdi ve ateşkes sağlandı. Barış gücünün bölgeye gelmesinden bugüne, kontrol altında tuttukları hat, Keşmir'in Pakistan'a ait bölümü ile Hindistan'a ait bölümünü ayırıyor. Bölgede 1965'te ikinci bir savaş çıktı. 1989'dan sonra ise Keşmir'in Hindistan yönetimindeki topraklarının bağımsızlığı için belli Müslüman gruplar Hint yönetimine karşı savaş veriyorlar.

Bölgedeki operasyonu ile birlikte güç dengesini etkileyen NATO'nun Afganistan görevinde başarısızlığın büyük ölçüde Pakistan'a bağlandığını söylemek mümkün görünmektedir. Zira Taliban'ın Afganistan içinde özellikle 2007 yılından başlamak üzere bölgede önemli bir toparlanma süreci yaşadığı ve topyekun bir saldırı potansiyeline ulaşması gerçeği ile hem Afganistan Hükümeti hem de ABD yüzleşmiştir. Hem Washington hem de Kabil'de Taliban'ın toparlanmasında, sınırın Pakistan tarafından verilen desteğin önemli bir olduğu yönünde haklı bir algımanın olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan Afganistan operasyonunun başlangıç tarihinden itibaren operasyona destek verdiğini her fırsatta açıklamasına rağmen Pakistan'ın uygulamadaki desteği tatmin edici değildir. Sınır bölgesinde merkezi hükümetin etkinliği yok denecek kadar az olduğu gibi, bu alanda kontrolün sağlanmasına yönelik politikaları da etkisiz kalmaktadır.

ABD'nin de bu durumdan duyduğu rahatsızlığı eyleme dönüştürerek Pakistan sınırları içinde tespit ettiği noktalara insansız uçaklarla operasyonlar yapmaya başlaması¹⁶⁷ Pakistan'ın dış politikasının hareket kabiliyetini daha da sınırlandırmıştır. Washington'un Afganistan operasyonunun başından beri Pakistan sınırları içine de operasyon yapma isteğinde olduğu iddiaları da gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum Pakistan yönetiminin dış politika seçeneklerini artırmak ve ABD'yi dengelemek için alternatif arayışlarını hızlandırmasına neden olmaktadır. Zira son dönemde Çin ile Pakistan arasında artan trafik İslamabad'in ŞİÖ'ye bakış açısında aynı çizgiyi benimsediğinin göstergesi niteliğindedir.¹⁶⁸

Tüm bu faktörler dikkatle değerlendirildiğinde kısa ve orta vadede kanaatimizce Pakistan'ın üyeliği mümkün görünmemektedir.

---

¹⁶⁷ "Bush Pakistan'da Operasyona Onay Verdi Mi?", *NTVMSNBC*, 11 Eylül 2008.

¹⁶⁸ Gökçen Oğan, "Pakistan'da Ekonomik Darboğaz ve Çin'le Yakınlaşma Sinyalleri", ASAM Web Sayfası, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2943&kat1=7&kat2=>, 22 Ekim 2008.

Her şeyden önce üye devletlerarasındaki sorunların çözümü için bir araya gelmiş olan ŞİÖ'nün Hindistan ve Pakistan arasındaki sorunları örgüt bünyesine alarak işbirliği sürecini yavaşlatmak istemeyeceği düşünülmektedir.

İkincisi Pakistan'ın Afganistan sorunu nedeniyle başta Orta Asya devletleri olmak üzere radikal dini akımların etkisinden çekinen örgüt üyeleri nezdinde olumsuz bir imajı vardır.

Pakistan iç ve dış politikada çalkantılı bir dönem geçirmektedir. Üstelik ABD'nin topraklarında bir operasyon düzenlemesi halinde bu duruma direnç gösterebilecek potansiyelden hayli uzak olduğu görülmektedir. Komşuları ile iyi ilişkiler tesis etmiş, iç ve dış istikrarını sağlamış nükleer bir Pakistan ŞİÖ için eşsiz işbirliği alanları yaratabilir. Ancak bugün Pakistan bu koşullardan yalnızca nükleer güç olmayı sağlayabilmiştir.

Hindistan'ın ŞİÖ'ye üyeliği hususunun da aynı kapsamda değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Demografik üstünlüğü, nükleer ve ekonomik gücü Hindistan'ın ŞİÖ açısından hem avantajları hem de dezavantajları olarak görülebilir. RF büyük komşusu ve güç mücadelesindeki muhatabı ÇHC'ne karşı Hindistan'ın Örgüt'e üyeliğini desteklemekte ancak Rusya- Hindistan ittifakının gelecekte kendisi açısından nasıl sonuçlar doğurabileceğini iyi bilen Çin Hindistan'ın örgüte tam üyeliği konusunda olumsuz bir tavır takınmaktadır.¹⁶⁹ Hindistan'ın Örgüt'e ilgisi iki nedenle açıklanabilir. Bunlardan birincisi diğer gözlemci üyeleri de tetikleyen güç dengesini korumak ikincisi ise ekonomik kaygılardır.¹⁷⁰ Ancak Pakistan'la yaşadığı sorunlar, örgüt içindeki dengeyi sarsabilecek potansiyeli nedeniyle Hindistan'ın tam üyeliği kısa vadede mümkün görünmemektedir.

---

¹⁶⁹ Allister Maunk, "The Great Indian Chessboard", *Global Challenges Research*, <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=289>, 8 Ocak 2005.

¹⁷⁰ Richard Weitz, "SCO Fails To Solve Its Expansion Dilemma", *CACI Analyst*, 19 Eylül 2007.

4.2. İran İslam Cumhuriyeti¹⁷¹

İran'ın ŞİÖ'ye üye diğer devletlerden farklı bir konuma sahip olduğunun altı çizilmelidir. Zira İran özellikle bağımsızlık sonrası Orta Asya coğrafyasında etkinliğini artıran tarihsel bir aktördür. Yakın bir gelecekte Orta Asya'da yaşanan rekabet ve işbirliğinde daha aktif bir rol üstlenmesine kesin gözüyle bakılan İran'ın bölge politikalarının ayrıntılı olarak incelenmesinde fayda görülmektedir.

Bağımsızlık Orta Asya devletlerine dış politikalarını belirleme yeni strateji ve eğilimler belirleme imkânı sağlamıştır. Orta Asya devletleri, bağımsızlıkla beraber yeni dış politika seçenekleri ile karşı karşıya kalırken diğer taraftan da bu dış politika seçeneklerini kullanmalarını sınırlayan ve hatta engelleyen pek çok problem ile de tanışmışlardır. Bu sorunlar orta Asya devletlerini RF ile yakın bağlarını muhafaza etmek zorunda bırakmıştır. Fakat hem bölgeyi nüfus sahası olarak değerlendiren Kremlin'i dengelemek hem de ayakta durabilen ekonomiler oluşturmak için ilk şart olan ticari partner arayışlarını da sürdürmüşlerdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve İran'ın kuzeyinde sekiz yeni devletin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, İran için esas ilgi odağı Hazar olmuş, bölgeye yönelik İran dış politikası bu nirengi noktasına göre belirlenmiştir.

Bu kapsamda potansiyel ortaklar olarak tarihi ve kültürel yakınlıkları nedeniyle Türkiye ve İran sahneye çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin potansiyel yakınlaşması, bölgede ilk etapta RF ve İran'ı rahatsız eden bir gelişme idi. Bu kapsamda başlayan İran ve RF arasındaki "taktik ortaklık" bugüne kadar başarılı şekilde getirilebilmiştir. İran, Hazar Orta Asya ve Körfez siyasetinde öncelikle ekonomik gücünü artırma stratejisi izlemiştir. Bu kapsamda enerji kaynakları ve ulaştırma politikaları ön plana alınmıştır. Bu kapsamda 1991 yılının Mayıs ayında, Rusya ile anlaşılan İran Orta Asya Bölgesi ile arasında bir demiryolu hattı kurulmasını karara bağlamıştır. Bu yolla

---

¹⁷¹ Bu ülkenin adı çalışmada İran olarak kullanılacaktır.

Türkistan pazarı İran üzerinden Körfeze açılmış olacaktır. Aynı çerçevede İran'ın karayolları konusuna da ayrıca önem verdiği görülmüştür. Afganistan'da iç savaşın sürmesi, Pakistan ve Türkiye'nin de Orta Asya'ya ulaşmasında İran'ı vazgeçilmez bir ülke konumuna taşımıştır. Bu yüzden de İran, Pakistan ve Türkiye arasında bir bölge ortak pazarının kurulması da gündeme gelmiştir. İran, Kazakistan ve Türkmenistan doğal gazı ile petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılmasında da önemli bir konuma yükselmiştir.¹⁷²

İran'a karşı bağımsızlığın ilk yıllarında Orta Asya Devletleri'nin sergilediği tavır "rejim ihraç politikasının" yarattığı bir etki olarak değerlendirilmiştir. Ancak gerek Tahran'ın izlediği ihtiyatlı Orta Asya politikası, gerek farklı şekillenen bölgesel ve küresel ortam, Orta Asya devletleri ve İran arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Nitekim Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'nın "*Ben kimsenin bir şey ihraç ettiğini veya etmeye çalıştığını göremiyorum. İki ülke arasında devlet sistemi modelinden çok daha faydalı bir alışveriş var.*"¹⁷³ şeklindeki açıklaması, Orta Asya-İran ilişkilerinin yeni döneminin bir işareti olarak değerlendirilebilir.

İran ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin frenleyici unsurlara rağmen gelişmesinde etkili olan faktörler, aynı zamanda birer tetikleyici güç unsuru olarak da değerlendirilebilir. Bu kapsamda ilk olarak karşımıza, genel jeopolitik durumun yarattığı "karşılıklı zorunluluk" ilişkisi çıkmaktadır. Tahran'ın Orta Asya ilgisini açıklayan en temel unsur, bölge ülkeleriyle ilişkiler kurarak, ABD'nin çevreleme politikasından ve uluslararası siyasal yalnızlıktan kurtulmaktır¹⁷⁴. Orta Asya Cumhuriyetleri açısından ise, bu durumun yarattığı en önemli sonuç, üzerlerindeki baskı dengesini korumak amacıyla dış politikalarını olabildiğince çeşitli hale getirmek isteklerini uygulayabilme imkânlarıdır. Bu noktada Tahran'ın Orta Asya Cumhuriyetleri'ne karşı uyguladığı temkinli

---

¹⁷² "İran ve Bölge Siyaseti", <http://yesil.org/teror/iranbolgesi.htm>, 07 Mart 2005.

¹⁷³ Hooman Peimani, a.g.e., s.31.

¹⁷⁴ Mehmet S. Erol, "İran'ın Orta Asya Politikası: Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu ya da Ava Giden Avlanır", *Stratejik Analiz*, Cilt. 3 Sayı. 28, Ağustos 2002, ss. 67-74

politikanın da etkisi göz ardı edilmemelidir. İran, Hazar ve Orta Asya siyaseti çerçevesinde, özellikle sınır komşularındaki İslamcı hareketlere yönelik olarak oldukça dikkatli bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Bu ülkelerdeki İslamcı hareketleri kendisini zor durumda bırakacak şekilde açıkça desteklemekten kaçınmıştır.¹⁷⁵

Diğer taraftan, bölge ile ilişkilerde Rusya faktörünü de dikkate alan İran, böylelikle bölgedeki zorunlu ortağı Rusya ile ortak politikalar izlemekten de kaçınmamaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte, ABD'nin Orta Asya coğrafyasında ortaya çıkan Türk cumhuriyetlerine yönelik politikalarında Türkiye ile birlikte hareket etmesi ve çeşitli girişimlerini Türkiye'nin yardımı ile gerçekleştirmesi, RF ve İran'ı doğal bir ittifaklaşma sürecine ittiği görülmüştür. RF ve İran'ın bölgedeki bazı siyasi olaylarda paralel hareket ettikleri, askeri ve ekonomi alanlarında da işbirliği içerisinde oldukları gözlemlenmekteydi.¹⁷⁶ Bahsedilen bölgenin enerji kaynakları, Hazar Denizi ve Orta Asya ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirme ve diyalog kurma hususlarında zorluklar yaşamayan bu iki ülke, Amerika'nın bölgeye gelmesiyle birlikte eski kuralların geçerliliğini kaybedeceği ve yeni dönemin daha zorlu geçeceği farkına varmışlardır.

ABD'nin Orta Asya bölgesine gelmesinden sonra kendini RF'ye daha yakın bir çizgide tutma gayretinde olan İran için, bir engel de dış politikasında RF endeksli bir politika yürütme çabası olmuştur. Rusya'yı kendi safında olmasa bile, en azından bölgede gerçekleştirmek istediği faaliyetlerine muhalif olmaması için, politikalarından Rusya'yı haberdar etme ve RF ile ters düşmeme yolunu tercih etmektedir.¹⁷⁷ Bu da İran'ın diğer faktörlerden bağımsız bir şekilde yürütmek arzusunda olduğu dış politika hamleleri için frenleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir.

---

¹⁷⁵ "İran ve Bölge Siyaseti", <http://yesil.org/teror/iranbolgesi.htm>, 07 Mart 2005.

¹⁷⁶ İhsan Çolak, "Değişen Stratejiler Işığında İran-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Yeni Gelişmeler", *Avrasya Dosyası*, Cilt. 5, Sayı. 3, s.210.

¹⁷⁷ Mehmet S. Erol, a.g.m., s. 72.

ABD ve İnan arasında yaşanan diplomatik gerginlik İnan'ın bölgesel sıkışmışlığını daha da arttırmıştır. Bu noktada Tahran'ın stratejik hamlesi yine Orta Asya bölgesine doğru olmuştur.

Bu açılım Orta Asya Cumhuriyetleri açısından kontrollü bir memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak İnan'ın Orta Asya politikaları avantajlar içerdiği gibi dezavantajlar da barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Orta Asya bölgesinde var olan iktidar muhalefet gerginliğidir. Bu gerginliğin İnan ile bağlantısını ise Orta Asya muhalefet hareketlerinin İslami yapısı oluşturmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin İnan ile aralarındaki mesafeyi korumak konusunda gosterdikleri özenin en önemli nedenlerinden biri olarak İnan'ın Orta Asya muhalif hareketlerini destekleme potansiyeli karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ticari ilişkiler ve teknoloji transferi konusunda yüzlerini Batıya döndükleri İnan'ın bu bakımdan güçlü bir tablo çizmediği ortadadır. Özellikle ABD ambargosu nedeniyle bu konuda yeterli atılımı gerçekleştiremeyen Tahran'ın, Orta Asya ile olan ekonomik ilişkilerinde bu faktörün de etkili olduğu söylenebilir.

İnan'ın Orta Asya bölgesine açılımını zorunlu kılan en önemli faktör şüphesiz ABD ve bölge politikalarıdır. 11 Eylül saldırıları sonrasında düzenlenen Afganistan operasyonu ile bölgeye hızlı bir giriş yapan ABD, İnan açısından da kısa, orta ve uzun vadede bazı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁷⁸ Taliban rejimi tarafından "dinsiz" ilan edilen İnan rejimi, Afganistan'da Taliban sisteminin ABD eli ile yıkılmasından memnuniyet duymaktadır. Kısa vadede İnan açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilen bu operasyon orta vadede İnan açısından tehlike çanlarının çaldığı anlamına gelmektedir. ABD'nin operasyon sırasında yerleştiği askeri sler, İnan'ın askeri slerle

---

¹⁷⁸ Bülent Keneş, "İnan Küçük Kazançlarla Büyük Tehlikelerin Eşiğinde...", *Zaman*, 02 Ekim 2002.

çevrelenmesinin en önemli parçalarından birisini oluşturmaktadır. Bu operasyonlardan sonra İran'ın nükleer programı başta olmak üzere pek çok gerekçeyle ABD operasyonuna muhatap olup olmayacağı tartışmaları su yüzüne çıkmıştır. Bu durum İran'ın Orta Asya konusunda daha net adımlar atma niyetini ortaya çıkarmıştır. Tahran'ın özellikle enerji güzergâhları nedeniyle yakın ilişki kurduğu bölge ülkeleri ile daha aktif işbirliği arayışına girmesi ihtimalini güçlendirmiştir.

İran'ın ŞİÖ'ye olan ilgisinin iki temel noktası olduğu görülmektedir. Birincisi yukarıda ayrıntılı olarak ifade edildiği gibi Orta Asya bölgesine olan, ikincisi Rusya ve Çin gibi iki önemli aktör ile ilişkiye olan ihtiyacıdır. Özellikle nükleer programı ve Irak'taki etkinliği ile gündemdeki yerini koruyan ve bu alandaki faaliyetlerini durdurması konusunda uluslararası arenanın baskısı altında olan İran, güvenlik alanında ve uluslararası alanda yaşadığı sıkıntıları dengelemek adına bölge ülkeleri ve bölgede etkili olan Rusya-Çin ikilisiyle işbirliği arayışlarını sürdürmektedir.¹⁷⁹ İran ŞİÖ'ye tam üye olmak için başvurusunu¹⁸⁰ bu kapsamda gerçekleştirmiş ve Örgüt'le işbirliğini daha da derinleştirmenin yollarını aramaktadır.

İran'ın ŞİÖ'ye tam üyeliği jeopolitik sıkışmışlığına önemli bir açılım kazandıracak hareket kabiliyetini genişletecektir. Üstelik Orta Asya Cumhuriyetleri, Rusya ve Çin ile işbirliği açısından önemli mesafe almasını sağlayacak ve Batı dünyasına yalnız olmadığını ispatlayacaktır. ŞİÖ'de İran vasıtasıyla stratejik önemini katlama şansına erişecektir.

Ancak nükleer enerji konusunda Batı ile karşı karşıya gelen ve ABD ile yaşadığı krizi tırmandırma yolunu seçen Tahran'ın Örgüte üyelik ihtimali, Washington tarafından tedirginlikle takip edilmektedir. Böyle bir ihtimal, "ABD çıkarlarına zarar verme potansiyeline sahip bir siyasi ve askerî blok olma

---

¹⁷⁹ Arzu Celalifer, "Şanghay İşbirliği Örgütü ve İran", Usak, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=441>, 20 Haziran 2006.

¹⁸⁰ "Iran Makes Move To SCO, *Presstv*, 24 Mart 2008.

sürecinin hızlanacağı” şeklinde değerlendirilmektedir.¹⁸¹ Bu tür bir risk ne Çin ne de Rusya tarafından göze alınabilecek bir risk değildir. Her iki ülkede İran’ı en azından kısa vadede gözlemci üyelikte tutmak ve bu durumu bir tehdit unsuru olarak kullanmak konusunda karardır. Zira bu şekilde gerek enerji gerekse güvenlik konularında ikili veya çok taraflı işbirliği süreçleri devam edebilecektir.

4.3. Türkiye’nin Durumu

ŞİÖ, Türk dış politikası açısından öncelikli bölgeler arasında sayılan bir coğrafyada kurulmuştur. Tezimizde güçlü yanlarını, zaafalarını ve gelecekte alacağı şekli tartıştığımız bir Örgüt’ün Türkiye açısından ne ifade ettiği hususunu araştırmak gerekmektedir. Bu nedenle gözlemci üyeler hakkındaki değerlendirmelerimiz sonrasında, Türkiye’nin ŞİÖ hakkındaki tutumunu mutlaka ele almak gerekmektedir. Bu başlık altında öncelikle Türkiye’nin ŞİÖ’nün etkinlik alanı olan Orta Asya bölgesine yönelik politikalarına göz atmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Dünyadaki dengeleri değiştirmiş veya değiştirme potansiyeli ortaya çıkarmış pek çok hadise, dönemin araştırmacıları tarafından bir dönüm noktası, yeni bir başlangıç, yani milat olarak kabul edilir. Bu bağlamda, Orta Asya cumhuriyetleri ve Türkiye arasında kurulan ilişkiler açısından da Sovyetler Birliği’nin dağılması bir milat olarak kabul edilmektedir. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi ve Orta Asya’da bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkması anlamına gelen bu gelişme, Türkiye açısından sıkıntılı bir dönemin başladığına da işaret etmektedir. Zira, bu gelişmelere ilişkin herhangi bir hazırlığı olmayan Ankara, bu konuda bağımsız politikalar oluşturmak ve yürütmek yerine, üyesi olduğu uluslararası örgütlerin ana çizgisini takip etmeyi yeğlemiştir. Bu uluslararası örgütler ise, Ankara’nın ulusal bir politika geliştirip bunu hayata geçirmesini önlemiştir. Türkiye’nin de zaten adeta “kucağında” bulunduğu bu konuyu söz konusu örgütlere havale etme ve / veya bu örgütlerin gölgesine sığınma

---

¹⁸¹ Gökçen Oğan, “Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi Toplanıyor”, ASAM Web Sayfası, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1025&kat1=7&kat2=>, 12 Haziran 2006.

kolaycılığına kaçma eğiliminde olduğu görülmüştür.¹⁸² Aslında Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına "hazırlıksız" yakalandığına ilişkin değerlendirmenin temelinde de bu kolaycılığın yatmakta olduğu söylenebilir.

SSCB'nin uzunca bir süredir çatırdayan yapısının çözülmesi ve yeni cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi arasında geçen dönemde, Türk dış politikasının ne gibi bir yol izleyeceği büyük önem kazanmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği coğrafyasının büyük bölümünü oluşturan devletler, tarihsel, dinsel, dilsel ve kültürel açıdan Türkiye ile yakınlığı olan devletlerdir. SSCB'nin dağılması, Türkiye'nin Batı dünyası içinde komünizme karşı rolünün azalacağı endişesi ile tedirginlikle karşılanmıştır. Ancak çok geçmeden, Ankara açısından bu endişenin doğru olmadığı görülmüştür. Böylelikle Orta Asya sadece belirli bir siyasi söylemin meselesi olmaktan çıkarak Türk dış politikasının önemli konularından biri haline gelmiştir.¹⁸³

Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin sahip olduğu ortak değerler, bölgeye yönelik beklentileri artırmıştır. Ancak başlangıçta söz konusu edilen, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini artırması yönündeki iyimser beklentiler, çeşitli iç ve dış faktörler nedeniyle geri plana itilmiş görünmektedir. Fakat Türkiye bölgede önemli bir rol oynama arzusundan henüz vazgeçmemiştir. Bu bölümde, Orta Asya coğrafyasında Türk dış politikasının önüne çıkan engellerin ayrıntılı olarak ele alınmasını hedeflemektedir.

Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikasının amaçlarının belirlenmesi ve daha sonra bugün gelinen noktanın tespit edilmesi daha doğru sonuçların ortaya çıkması için gerekli görülmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında söz konusu devletler tarafından da heyecanla karşılanan bu amaçların ilk

---

¹⁸² Osman Metin Öztürk, "Ön Asya Bağımsız Devletler Birliği", içinde Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, Mehmet Seyfettin Erol (der.), *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği- Muzaffer Özdağ'a Armağan*, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 67.

¹⁸³ Nasuh Uslu, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler", http://strateji.cukurova.edu.tr/TURK_DUNYASI/01.php, 25 Temmuz 2006.

sırasında, ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarını çözüme aşamasında bu devletlere yardımda bulunmak yer almıştır. Türkiye böylelikle kendi bölgesinde ekonomik ve siyasi güç kazanmayı hedeflemiştir. Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişimlerini kolaylaştırmaya yönelik yardımda bulunurken, Türkiye, kendi liberal ekonomik yapısını ve demokratik sistemini bir model olarak sunmuştur.¹⁸⁴

Türkiye'nin Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlere yaklaşımı, onların siyasi bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne saygı ve karşılıklı kazanım temelinde şekillenmiştir. Türkiye bu anlayıştan hareketle, herhangi bir ayrımcılık yapmaksızın bu bağımsız cumhuriyetleri tanıyan ilk devlet olmuştur.¹⁸⁵ Bölgede ortaya çıkan tüm cumhuriyetlerde büyükelçiliklerini ilk açan devlet de yine Türkiye'dir. Diğer taraftan Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri'ne sağladığı doğrudan yardımı koordine etmek amacıyla 1992 yılının Ocak ayında "Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı" (TİKA) kurulmuştur. TİKA'nın amacı Ankara ve başta Orta Asya Cumhuriyetleri olmak üzere gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğinin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. TİKA bölge cumhuriyetlerinde kurduğu temsilcilikler aracılığıyla işbirliğine katkı adına çalışmalarını sürdürmektedir. Ancak teknik yardımın ana mantığı olan yardım yapılan ülkeye yönelik ihracatın artması, ekonomik bağların güçlendirilmesi gibi konular göz ardı edilmiştir. Türkiye'nin bütçesinden ayrılan kaynaklarla Amerikan veya Japon bilgisayarları veya diğer teknik ekipmanlar satın alınarak bu ülkelere hibe edilmiştir. Bu durumda Türkiye'nin kaynaklarıyla Amerika ve Japonya gibi ülkelerin ihracatına katkıda bulunulmuştur. Maalesef geri dönüşümü olan projelere fazla ilgi gösterilememiştir.

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkileri geliştirmeye yönelik en etkin araçlarından birisi de Türk Eximbank kredileri olmuştur. Eximbank, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk

---

¹⁸⁴ Gamze Güngörmüş Kona, a.g.m., s. 21.

¹⁸⁵ "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle İlişkiler", *Diplomatik Gözlem*, 21 Kasım 2005.

cumhuriyetlerine yönelik kredi, garanti ve sigorta programları geliştirmiştir. Zaman içinde bu kredilerin geri dönüşünde de ciddi sorunlarla karşılaşılmıştır.

Bugün Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin ana eksenlerinden birini Türkiye'deki bazı vakıfların ve kısmen de devletin inisiyatifi ile geliştirilen eğitim çalışmaları oluşturmaktadır. Genel olarak Türklerin yaşadığı coğrafyada 156 özel ve 12 resmî Türk okulu bulunmakta ve bu okullarda 28 bin öğrenci eğitim almaktadır. Türkiye'nin Orta Asya'da eğitim konusundaki çalışmalarının üç önemli ayağı bulunmaktadır. Birincisi bölgede faaliyet gösteren Türk liseleridir. Ancak bu liseler son dönemde bölge cumhuriyetlerindeki yeni yasal düzenlemeler nedeniyle ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştır. İkinci önemli eğitim faaliyeti, Orta Asya'da kurulan Türk üniversiteleridir. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Manas Üniversitesi, Oř Üniversitesi, Kazakistan Korkut Ata Devlet Üniversitesi, Celalabad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi eğitimde işbirliğinin en önemli unsurları durumundadır. Bunlara ek olarak Almatı'daki Abay Üniversitesi başta olmak üzere pek çok yüksek öğretim kurumunda Türk öğretim üyeleri görev yapmaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde iyi başlayan ancak giderek hedefinden uzaklaşan projelerden biri, öğrenci değişim programlarıdır. Bu program çerçevesinde Türk devlet ve topluluklarından yaklaşık 10 bin öğrenci Türkiye'de eğitilmiştir. Söz konusu öğrencilerin eğitim, barınma ve burslarının tahsisi Türkiye tarafından üstlenilmiştir. Ancak programın kitlesel yapılması, öğrenci seçimlerinin yerel yönetime bırakılması, öğrenci sayısının fazla olması sebebiyle Türkiye'de yeterli burs imkânının sağlanamaması ve her şeyden önemlisi bu öğrencilerin mezuniyet sonrası ülkelerinde gerekli takibinin yapılamaması projenin beklentilere cevap verememesine sebep olmuştur.

Türk Dışışleri Bakanlığı verilerine göre Türkiye'nin bölge ülkeleriyle mevcut ticaret hacmi, 3 milyar dolara ulaşmıştır. Orta Asya'da faaliyet gösteren pek çok

Türk firması Türkiye'nin en etkin kolu olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu faaliyetlerin çoğu uluslararası izleme alanının dışında kalmaktadır.¹⁸⁶

Tüm bu çalışmalara rağmen, Türkiye Orta Asya cumhuriyetleri ile ortak çıkarlara dayalı somut bir siyasi zemini oluşturmada beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin bölgede önemli bir aktör haline gelmesinin önündeki engellerin ve sorunların objektif bir yaklaşımla tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda Türkiye'nin Orta Asya Politikasını kısıtlayan faktörler şu başlıklar altında toplanabilir:

Siyasi İrade Eksikliği:

90'lı yılların başlarında Türk dış politikasının önünde engin ufuklar açmasına rağmen yeterince değerlendirilemeyen Sovyet İmparatorluğu'nun dağılışı, bu yeni duruma hazırlıklı olmayan Türk elitleri tarafından, bilimsel derinlikten yoksun, ancak "slogan politikaları" ile karşılanabilmiştir. Üstelik "*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası*" olarak özetlenen ve fakat içi doldurulamayan bu "slogan" politikası, başta RF olmak üzere bölge ülkelerini ürkütmüş ve zaten tarihsel önyargıların da etkisiyle kuşku ile yaklaşılan Türkiye ile ilişkileri daha da hassas bir hale gelmiştir.¹⁸⁷

Açıklanan nedenlerle, Türkiye'nin dış politika yapıcılarının ve özellikle de siyasi bürokrasinin, duygusallıklarla dolu, objektif verilere ve değerlendirmelere dayanmayan, slogan olmakta öte bir anlam taşımayan bölge politikası, bağımsızlık sonrasında ilk yıllarında önemli ve etkin bir gelişme kaydedememiştir. Bunda, Türkiye'nin "hazırlıksız yakalanması" ve "uygulanabilir

¹⁸⁶ Gareth Jones, "Türkiye'nin B Planı Mı?.. Türkler Orta Asya'yı Yeniden Keşfediyor", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=439>, 10 Ağustos 2005.

¹⁸⁷ Sinan Oğan, "Sezer'in Rusya Ziyaretinden Beklentiler", *Radikal*, 29 Haziran 2006.

- etkin politikalar oluşturmamasının” yanında, geçmiş dönemin de etkisiyle bölge ülkelerinin Türkiye’ye karşı kuşkucu yaklaşımları ve uluslararası konjonktürün uygun olmamasının da etkisi olmuştur.¹⁸⁸

Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri ilişkileri konusunda ilk aktif girişim, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a aittir. Özal’ın inisiyatifiyle başlayan ve eğitimden ticarete kadar geniş bir alana yayılan çalışmalar Türkiye ile Orta Asya cumhuriyetleri arasında atılan ilk somut temeller olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁹ Bu dönemde kurulan kültürel ve ekonomik ilişkilerin, bugünkü ilişkilerde olumlu giden yegâne konular olduğu görülmektedir. Ancak Özal’ın ortaya koyduğu siyasi iradenin devamlılığının sağlanamadığı söylenebilir. Nitekim söz konusu çabalar devletin sürekli - kalıcı desteğini alamamış ve âdeti kişisel birtakım girişimlerin başarısına terk edilmiştir.

Bu dönemden sonra Türkiye’nin bölgeye yönelik girişimleri temenni boyutunda kalmıştır. Yapılan üst düzey ziyaretlerde Türkiye ve Orta Asya cumhuriyetleri arasında, bugün pek çok uzman tarafından “romantik” olarak değerlendirilen söylemlerin kullanılması devam etmiştir. Oysa dış politika romantik yaklaşımlar üzerine kurgulanmamalıdır. Bir devletin çıkarlarını etkileyecek güce sahip olmak, söz konusu devletle dengeli ilişkiler kurulmasının ön koşuludur. Ülkelerin sahip olduğu güç, potansiyel gücüne değil, sahip olduğu gücü kullanma kararlılığına ve iradesine bağlıdır.¹⁹⁰ Buna karşılık, Ankara’da bu yönde güçlü bir siyasi iradenin bulunamaması, Orta Asya siyasetinin kalıcı bir devlet politikasına çevrilememesi ve bu sebeple de iktidara gelen partilerin siyasi yelpazedeki konumlarına bağlı kalması, Türkiye’nin Orta Asya politikasındaki başlıca sorun alanlarından biri haline gelmiştir.¹⁹¹

---

¹⁸⁸ Sinan Oğan, a.g.m.

¹⁸⁹ Sedat Laçiner, “Orta Asya ve Türkiye”, USAK Web Sayfası, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=43&type=3>, 18 Mayıs 2005.

¹⁹⁰ Anar Somuncuoğlu, “Orta Asya’da Türk- Rus İşbirliğinin Koşulları”, TUSAM Web Sayfası, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=340&sayfa=12>, 21 Kasım 2005.

¹⁹¹ Türkiye’nin bölgeye yönelik siyasi irade eksikliği etkin olduğu alanlarda da problemlerin çıkmasına neden olmaktadır. Söz konusu sorun nedeniyle Ankara, Orta Asya’da girişimlerde

Tehdit- İmkân Değerlendirmesindeki Belirsizlik:

Türkiye için bölgedeki en önemli açmazlardan biri de kendi açısından tehdit ve imkân değerlendirmesini net olarak yapamaması veya yapılan tanımlara uygun politikalar geliştirememesidir. Bu noktadan baktığımızda ilişkilerin geliştirilmesi kapsamında ele alınması gereken dil, din, soy ortaklığının, “afyon” etkisi yarattığı iddiasında bile bulunabilir. Ancak ünlü İngiliz devlet adamı Palmerstone’un dediği gibi “*Devletlerin dostları ve düşmanları yoktur, çıkarları vardır.*” Türkiye bu açıdan bölgede aktif diğer aktörlerden daha avantajlı durumdadır. Şu an yaşanan tabloya bakıldığında, bu ifadenin doğruluğu daha net ortaya çıkacaktır. Bölgede yaşanacak herhangi bir istikrarsızlık, RF, İran ve ÇHC için coğrafi yakınlık başta olmak üzere pek çok unsur nedeniyle ciddi tehdit olarak algılanmaktadır. Radikal dinî akımların yayılması, uyuşturucu ve silah ticareti, insan kaçakçılığı gibi pek çok faktör, söz konusu aktörleri doğrudan etkiler niteliktedir. 11 Eylül terör saldırıları, durumun ABD için de farklı olmadığını kanıtlamıştır. Nitekim Afganistan’da yerleşik bir terör örgütü ABD’ye tarihinde görülmemiş bir terör saldırısı gerçekleştirebilmiştir. Uluslararası sorunların küreselleştiği günümüzde Türkiye’yi bu sorunlardan tamamen soyutlamak elbette mümkün değildir. Ancak tehdit ve imkân algılamasında Türkiye’nin söz konusu aktörlere oranla daha avantajlı olduğu görülmektedir. Nitekim Orta Asya bölgesi, Çin, Rusya, ABD için ciddi bir tehdit kaynağı olabilir; ancak Türkiye için halen bir “imkândır”.¹⁹²

Bu açıdan Türkiye bölgedeki hem siyasi hem ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla kendisi için ortaya çıkan tehdit ve imkân varsayımlarını daha net ortaya koymalıdır. Bölgede hızla artan Türk yatırımları imkân hanesine

---

bulunan cesaretli iş adamlarına gereken ilgiyi gösteremediği gibi, onların karşılaştığı problemleri de devletlerarası düzeyde çözememektedir. Bkz. Timur Kocaoğlu, “Özbekistan ile Türkistan’daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu”, içinde Alaaddin Yalçınkaya (der.), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Bağlam, İstanbul, 1998, s. 91.

¹⁹² Aydın Sezer, “Orta Asya ile Aramıza Demir Perde mi İniyor?”, *Referans*, 23 Haziran 2006.

yazılacak konular arasında yer alırken, Ermeni meselesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne verilen desteğin artırılması, dış politikanın çeşitlendirilmesi gibi konular da bu kapsamda değerlendirilebilir. Türkiye böylelikle Orta Asya'nın, Türkiyesiz bir süreçte ilerlemesinin de önüne geçebilecektir.¹⁹³

Bölgenin İç Dinamikleri Konusunda Yaşanan İkilem:

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dış politik yaklaşımları "denge" politikası üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu cumhuriyetler bölge aktörleri ile ilişkilerini geliştirirken, bu aktörlerin iç politikada yaşanan potansiyel istikrarsızlık konularına yaklaşımlarını göz önünde tutmaya gayret etmiştir. Oysa Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarında özellikle iç siyasi gelişmelere karşı geliştirmesi gereken tavır konusunda "ikilem" yaşadığı görülmektedir. Zira, Türkiye'nin Orta Asya politikasının önündeki en önemli engellerden biri de Orta Asya'daki birçok ülkenin, gücünü eski Sovyet sisteminden alan katı liderler tarafından yönetilmesi ve dolayısıyla Türkiye'nin bu rejimlere ya da demokratik muhalefete destek verme konusunda kararsız kalmasıdır.¹⁹⁴

Türkiye'nin açık bir tavır takınmaktan kaçınmasının meşru sebepleri olduğu da bilinmektedir. Nitekim yakın geçmişte muhalif hareketlere destek verildiği iddiasıyla, Türkiye ve Özbekistan ilişkileri neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Ancak Avrasya coğrafyasında yaşanan sivil devrim dalgasının son durağının Kırgızistan olması, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasını yeniden gözden geçirmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye bağımsızlık sonrasında Orta Asya'da lider merkezli bir politika izlemiş ya da izlemek zorunda kalmıştır. Bu dönemde sivil toplum örgütleri ve muhalefet çoğunlukla görmezden gelinmiştir. Ancak Orta Asya'da dengelerin kısa sürede değişebileceği hususu gözden kaçırılmamalıdır. Son dönemde Türkiye'nin

---

¹⁹³ Sedat Laçiner, a.g.m.

¹⁹⁴ Mehmet Yüce, "Türkiye Orta Asya'da İkilem Mi Yaşıyor", *Önce Vatan*, 11 Haziran 2006.

politikalarının da bu yönde değişmeye başladığı ifade edilebilir. Nitekim Özbekistan'ın Andican kentinde ortaya çıkan halk ayaklanmasına Özbek yönetiminin aldığı sert tedbirler sonucunda yaşanan olaylar konusunda Türkiye eskiye nazaran eleştirel bir yaklaşım geliştirmiştir. Diğer taraftan Afganistan'da görev yapan Uluslararası İstikrar Gücü'nün (ISAF) komutasını iki kez başarıyla tamamlayan Türkiye, bölgede daha aktif girişimlerde bulunmaktadır.

“İşbirliği” Sorunu:

İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ve 45 yıl süren Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e açılmasını önleyecek yayılmacılığına karşı tampon görevini gören Türkiye, “Batı'ya yönelik” bir siyaset izlemiş, bu yöneliş NATO'ya üyelik ve AET'ye entegre olma çabası ile daha da belirginleşmiştir.¹⁹⁵ Türkiye Batı'ya yönelik politikasını her türlü engel ve pürüze rağmen sürdürmeye çalışırken, Orta Asya çoğunlukla ihmal edilen bölge olarak geri planda kalmıştır.

Bugün Orta Asya'da Türkiye'nin daha etkin olması gerektiğini savunan görüşler, bölgedeki diğer aktörlerle işbirliğinin faydalı olacağını iddia etmektedir. Bu noktada, ABD ve Rusya ile işbirliği konusunda yaşanan kararsızlık Türkiye'nin bölge politikalarında yeni bir “sorun” olarak ortaya çıkmaktadır.

ABD, Orta Asya ve Türkiye'nin Durumu:

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, günümüz dünyasında başka hiçbir devletin sahip olmadığı askerî, ekonomik güç ve siyasi etkiye sahip olan ABD açısından iki önemli sonuç ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından ABD'nin tek tehdit algılamasının da ortadan kalkması, uluslararası sistemin bugünkü durumunun en etkin belirleyicisinin -yani tek süper gücün- dünya hakimiyetinin

---

¹⁹⁵ Yelda Demirağ, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Gelinek Nokta ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlemesi Gereken Dış Politika Stratejisi”, <http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp> , 22 Temmuz 2006.

de başlangıç noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu çöküşün ABD açısından ortaya çıkardığı ikinci önemli sonuç ise, jeostratejik açıdan son derece önemli yepyeni bir ilgi alanının ortaya çıkması olmuştur. Amerikan karar vericileri, ABD'nin dünyada süper güç pozisyonunu sürdürebilmesinin en önemli şartlarından birinin Orta Asya cumhuriyetlerinin özellikle doğal kaynaklar açısından değerlendirilmesi olduğu noktasında birleşmiştir. Orta Asya, ABD'nin dünyadaki istisnai rolünü sürdürmesi açısından göz ardı edilemez bir potansiyeli taşıması bakımından kısa, orta ve uzun vadede ABD politikalarının önemli bir ilgi odağı haline gelmiştir. Bu bağlamda, jeostratejik çözümlemenin Birleşik Devletler açısından en önemli sorularından birini; gerek doğal kaynakları ve nüfusu açısından, gerekse ekonomik etkinliği ve insan kaynakları noktasında büyük bir kıta olan Avrasya'nın bu potansiyelinin nasıl değerlendirilebileceği oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bile, uzun süre Rus etki alanı olarak tanımlanan bölge cumhuriyetleri ile kalıcı ekonomik, askerî ve siyasi ilişkiler kurmak için ABD'nin 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesini beklemesi gerekmiştir. Afganistan'daki Sürekli Özgürlük Harekâtı ile bölgeye hızlı bir giriş yapan ABD, bölge devletleri ile önceden kurmuş olduğu ekonomik ilişkilere siyasi ve askerî ilişkiler boyutlarını da eklemiştir. Bu noktadan sonra ise, Türkiye'nin bölgeye yönelik politika yetersizliği ve çok büyük bir potansiyele sahip olduğu alanda "ABD'nin model ülkesi" olmanın dışında çok fazla işlevinin olmadığı anlaşılmaya başlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, ABD'nin bölgesel çıkarları ve bölge ile ilişkileri açısından en önemli ülke Türkiye olmuştur. Başta ABD olmak üzere Batı tarafından Orta Asya ile ilişkilerde bir köprü olarak değerlendirilen Türkiye, Orta Asya'ya, bugün Orta Doğu ülkeleri için sıklıkla dile getirilen, "model ülke" olarak sunulmaya çalışılmıştır. Orta Asya bölgesi ile sonradan kurulması mümkün olmayan, din, dil ve soy birliğine sahip olan Türkiye, bu ülkelerle doğrudan bağlantı kuramayan ABD tarafından laik, demokratik ve Batı müttefikleri ile Orta Asya cumhuriyetleri için "bulunmaz bir model" olarak lanse edilmiştir. Orta Asya devletleri için sunulan "Türkiye Modeli" kavramı, halkının çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede laik devlet, çok partili

istem, Batı ile işbirliği ve Batı'ya yaklaşma ve piyasa ekonomisi gibi özellikleri anlatmak için kullanılmıştır.¹⁹⁶

Sovyetler Birliği döneminde Rus yayılmacılığının önlenmesinden, NATO içinde “güney kanadın korunmasından sorumlu” tutulmasına kadar ABD açısından pek çok önemli görevin başarıyla üstesinden gelen Türkiye, bu sayede ABD'nin bölgede en önemli müttefiklerinden biri haline gelmiştir. Türkiye, ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılmasında “öncü rol” üstlenmiştir. Orta Asya'nın doğal ve ekonomik kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşmasında, ABD'nin yine vazgeçilmez ortaklarından biri Türkiye'dir. Fakat ABD'nin Afganistan operasyonu ile bölgeye girmesi ve bölge ülkeleri ile doğrudan ilişki kurma yeteneğini kazanması, bölgede Türkiye'ye biçtiği görevin süresinin dolması anlamını taşımaktadır.

Nitekim Türkiye'nin bugüne kadar Orta Asya bölgesine yönelik politikaları genel itibarıyla ABD'nin politikaları paralelinde geliştirilen “uygulamalar” olarak ortaya çıkmaktadır. Ankara'nın Orta Asya cumhuriyetleri ile geliştirdiği ilişkiler, bölgede var olan potansiyelini harekete geçirmekten çok, bir model ülke kimliğiyle yapılan “altyapı çalışmaları” olarak değerlendirilmekte ve uzun vadede kendi çıkarlarından çok bu çıkarlara hizmet etmektedir. Kafkasya'da yaşanan deneyim açıkça göstermektedir ki, içi doldurulamamış bir “model ülke” rolü, Türkiye'yi başkalarının senaryolarında bir ayrıntı olmaktan öteye taşımamaktadır. Bu durum hem bölge devletleri açısından hem de Türkiye açısından ağır sonuçlar doğurmakta ve var olan potansiyelin hızla erimesine neden olmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye'nin AB ile müzakere sürecinde gündeme gelen “Avrasya” seçeneği, RF ve Türkiye'nin karşılıklı girişimleri ile potansiyel bir seçenek olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu seçenek, henüz Orta Asya'da tek başına hareket edecek düzeyde olmadığı farkında olan Türkiye'nin, eşitler arası işbirliği imkânının söz konusu olması durumunda bölgede RF ile dans edebileceği seçeneğinin de farkında olduğunu ortaya çıkarmıştır.

---

¹⁹⁶ Yelda Demirağ, a.g.m.

Kimi görüşlere göre, Rusya'nın eski hâkimiyet alanları üzerindeki kültürel ve stratejik nüfuzu, hâlâ Türkiye'nin Orta Asya'da kendi demokratik ve laik anlayışını yerleştirme hedefini engelleyebilecektir.¹⁹⁷ Bugün gelinen noktada Orta Asya ile ilişkilerimizde RF'nin anahtar bir rol üstlendiğini iddia eden görüşlere de rastlanmaktadır. RF'nin böylesine önemli bir noktaya koyulmasının ne kadar gerçeği yansıttığı tartışılabilir. Ancak Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerinin “ya RF'ye rağmen ya da RF'yi dikkate alarak” sürdürmesi gerekliliği ortadadır.¹⁹⁸ Rusya'nın bölge ile tarihî, kültürel ve siyasi ilişkileri dikkatle değerlendirildiğinde, Türkiye'nin söz konusu cumhuriyetlerle olan ilişkilerinde RF'yi dışlayan bir politikanın başarı şansının oldukça düşük olabileceği söylenebilir.

Orta Asya'da Türkiye ile diğer bölge aktörleri arasında kurulacak işbirliğinin başarılı olması için bu işbirliğinin Orta Asya Cumhuriyetleri'nin çıkarlarına uygun olması şarttır.¹⁹⁹ Orta Asya Cumhuriyetleri'nin geleneksel Rusya bağlantısına ek olarak başka arayışlara girmesi, kendi çıkarları için en akılcı seçenektir. Orta Asya Cumhuriyetleri'ne, Güney Kafkasya ve Türkiye ile işbirliğinin geliştirilmesi formülünün hem Türkiye hem Orta Asya ülkelerinin çıkarına olduğu daha iyi anlatılabilmelidir.²⁰⁰

Görüldüğü üzere Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri'ne ilişkin siyasi amaçlarının istenilen başarıya ulaşmamasının hem içsel hem de dışsal nedenleri vardır. Bölgedeki güç mücadelesinin artması, Orta Asya devletlerine yönelik Rus dış politikasının 1993 yılından sonra değişmesi ve söz konusu devletlerin Türkiye'ye olan ilgilerinin azalması dışsal nedenler olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan içsel bazı etkenlerin de başarısızlıkta önemli bir payı olduğu bilinmektedir. Bu nedenler belirli ve kararlı bir ulusal

---

¹⁹⁷ “Türkiye'nin Orta Asya İkilemi”, *BBC Türkçe*, 2 Haziran 2006.

¹⁹⁸ Mehmet Yüce, a.g.m.

¹⁹⁹ Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçisi P.V. Stegny'in “Orta Asya Ekseninde Rusya ve Türkiye” Konferansında Yaptığı Konuşma Notları, Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği Web Sitesi, 21-22 Nisan 2003, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

²⁰⁰ Anar Somuncuoğlu, a.g.m.

stratejinin olmayışı, ekonomik yeteneğin kısıtlılığı, bu devletler hakkında tarihsel bilgi eksikliği ve nihayet iç politikada yaşanan sorunlar olarak sıralanabilir.²⁰¹

Tüm bu unsurlardan daha önemlisi, Türk kamuoyunda oluşturulmaya çalışılan yanlış bir algılama ve yönlendirme çabasıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği politikaları ve Avrasya seçeneği birbirinin "ikamesi" olarak görülmekte, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkiler de bu kapsamda ele alınmaktadır. Bu yanlış algılama, dönemsel arayışları gündeme getirmekte ve Türkiye'nin başarı şansını düşürmektedir. Oysa Türkiye'nin Orta Asya'da etkin bir aktör olması diğer dış politik yönelimlerini tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Türkiye'nin, Cumhurbaşkanı Özal döneminde kazandığı Orta Asya perspektifini koruması ve geliştirmesi diğer dış politika konuları içinde gerekli görülmektedir.

Duygusal yaklaşımları bir tarafa bırakacak olursak, ülkeleri birbirine bağlayan ekonomik ve siyasi çıkarlardır. Din, dil, ırk ve tarihî temellerin ortak olması ise, bu ilişkilerde öncelik ve güvenilirlik sağlayacaktır.²⁰² Dolayısıyla Türkiye Orta Asya'da "eşitler arası ilişki" algılamasıyla, karşılıklı çıkarların sağlanması yaklaşımını esas almalıdır.

Türkiye'nin pek çok eksikliğine rağmen önemli potansiyeller barındıran Orta Asya politikasında bölgesel işbirliği arayışlarının da önemli bir yeri olması gerektiği görülmektedir. Bu kapsamda ŞİÖ'ye Türkiye'nin üyelik ihtimali de başta Türkiye olmak üzere Örgüt'ü yakından takip eden ülkeler arasında da tartışılmaktadır.

Türkiye 2001 yılında ŞİÖ'ye gözlemci üyelik için başvurmuş, Rusya'nın bu başvuruya sıcak bakmasına rağmen Çin'in tedbirli yaklaşımı nedeniyle başvuru kabul edilmemiştir. Başbakan Erdoğan'ın 2006 Ocak ayında, ŞİÖ ile ilişki kurmak niyetini dile getirmesi olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ancak daha sonra bu yönde herhangi bir politikanın geliştirilemediği

---

²⁰¹ Gamze Güngörmüş Kona, a.g.m., s. 22

²⁰² Yelda Demirağ, a.g.m.

görülmüştür. Nitekim 15 Haziran 2006 tarihinde Şanghay'da gerçekleştirilen zirvede Çin Dışişleri Sözcüsü Liu Jianchao, "*Türkiye'nin henüz gözlemci üyelik başvurusunda bulunmadığını; ancak Ankara'nın Örgüte ilgi göstermesini olumlu karşıladıklarını*" ifade etmiştir.²⁰³

Örgüte üye olması durumunda Türk dış politikasının yeni bir açılım fırsatına kavuşacağı açıktır. Öncelikle ŞİÖ'nün faaliyet gösterdiği coğrafyada Türkiye'nin ciddi bir potansiyeli olduğu unutulmamalıdır. Bu potansiyel maalesef şimdiye kadar harekete geçirilememiş, Türkiye bu coğrafyada ikinci planda kalmaya zorlanmıştır. Pek çok temel ortaklığa rağmen, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının zayıflığı ve bölge ülkeleri ile ABD'nin müttefiki sıfatı ile yürüttüğü ilişkiler, Türkiye'yi diğer bölgesel güçlerin gölgesinde bırakmıştır. Söz konusu alanda, Rusya ve Çin gibi ülkelerle işbirliği yapılması Türk dış politikasının hareket kabiliyetini genişletecektir.

Türkiye Avrasya'nın zengin enerji kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırılması konusunda ciddi bir mesafe almıştır. Coğrafi konumu Türkiye'ye, *uygun ve güvenli enerji transit rotası* olma özelliğini kazandırmıştır. Türkiye bu özelliğinin sağladığı avantajları kullanmak için proje çeşitlendirmesine gitmelidir. Türkiye'nin ŞİÖ'ye üye olması durumunda, zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip diğer üyelerle işbirliği zeminini kuvvetlendirecektir. ŞİÖ'nün güvenlik alanında işbirliği esasında kurulmasına rağmen ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda sağlam adımlar attığı unutulmamalıdır.

Diğer taraftan Örgüt'ün iki etkin üyesi RF ve ÇHC ile ilişkilerde yeni bir döneme girildiği görülmektedir. Özellikle Moskova ve Ankara arasında söz konusu coğrafyada rekabet geleneği son yıllarda bozulmaya başlamıştır. Taraflar son dönemde rekabet yerine işbirliği seçeneği üzerinde durmaktadırlar. Çin ile ilişkilerin de aynı mecrada ilerlediği görülmekte, son dönemde artan diplomatik temaslar bunun en açık göstergesi olarak kabul edilmektedir. ŞİÖ,

---

²⁰³ Melih Can, "Çok Kutuplu Dünya Düzeninin Diğer Adı", *Zaman*, 17.06.2006.

Türkiye'nin etkin olmak istediği alanda bir işbirliği platformu yaratmıştır. Türkiye bu platforma dahil olarak, aslında Avrasya'da inisiyatif kullanma kabiliyetini de artıracaktır. Yüzünü tamamen Avrupa Birliği'ne çevirmiş bir ülke olarak algılanan Türkiye, Şanghay platformu sayesinde "Avrasya seçeneğini" de güçlendirmiş olacaktır. Bilindiği üzere ŞİÖ, ABD başta olmak üzere Batı ile bölge ülkeleri arasında bir karşıt blok olma özelliğini giderek güçlendirmektedir. Türkiye'nin, AB'ye aday, NATO üyesi ve bölge ile de iyi ilişkiler içinde olan bir ülke olarak ŞİÖ üyesi olması durumunda, her iki blok arasında bir köprü vazifesi görebileceği dikkate alınmalıdır.

ŞİÖ, bugün Orta Asya'da ortaya çıkan gelişmelere karşı önlem ve tedbirler alabilmekte, gerektiğinde olayların "tarafı" şeklinde hareket edebilmektedir. Bölgenin yeni bir "ayrışmaya" gitmesi halinde, Türkiye bölgede aktif olan hiçbir "taraf"a mesafeli olmamalıdır. Bugün Orta Asya bölgesinde Türkiye'nin siyasi çıkarları bir tarafa, ticaret hacmi 1992 yılından bu yana 8,7 milyar ABD dolarına erişmiştir. Bölgede irili ufaklı 1000'in üzerinde Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Türk şirketlerinin bölge ülkelerine doğrudan yatırımları 3,5 milyar ABD dolarını aşmıştır. Ayrıca, müteahhitlik firmalarının bölgede gerçekleştirdikleri projelerin toplam değeri 10 milyar ABD doları civarındadır. Türkiye bağımsızlıktan bugüne bölge cumhuriyetlerine yaptığı yatırımları bugün kendisi için birer "imkâna" dönüştürmeye başlamalıdır. Bu nedenle Türkiye her türlü işbirliği platformunu kendisi için bir fırsat olarak değerlendirmeli ve dikkatle takip etmelidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ ARASINDAKİ MUHTEMEL ÇATIŞMA VE ÖRGÜTÜN GELECEĞİ

Tarihi olarak sınır sorunları başta olmak üzere diğer pek çok sorunun etkisi ile gelişme gösteremeyen RF – ÇHC ilişkilerinin özellikle ABD'nin uluslararası terörizmle mücadele kampanyası sonrasında değişerek geliştiğini söylemek mümkün görünmektedir. Sorunların çözümünden öte yakın geçmişte iki önemli gücün politik duruşları, yaptıkları ticaret anlaşmaları ve hatta ortak askeri tatbikatları dünya tarafından dikkatle takip edilmektedir.

Genel bir açıklama yapmak gerekirse RF ve ÇHC arasındaki ilişkiler, “karmaşık” aynı zamanda “çelişkili” olarak tanımlanabilir. İki ülke arasında yaşanan balayının daha önce sergilenmemiş bir devamlılık ve çok boyutluluk arz ettiği görülmektedir. İki ülke neredeyse bütün bölgesel ve küresel sorunlara karşı ortak bir tavır benimsemekte, birbirlerini destekler görüşler ortaya konmaktadır. Çin için Rusya en büyük enerji ve silah satıcısı durumundadır. Ancak bu durum Rusya'nın Çin'in küresel sistemde hızla güç kazanmasından ya da kendisi açısından bir milli güvenlik tehdidi olma durumundan duyduğu endişeyi yatıştıramamaktadır. Bu nedenle Rus- Çin ilişkilerinin geleceği üzerinde yoğun bir sis dalgasının olduğu peşinen ifade edilebilir.

RF ve ÇHC arasındaki diplomatik ilişkiler 2 Ekim 1949'da kurulmuştur. 1950'li yıllar Çin'in SSCB'ye yakın olduğu bir dönem olarak ele alınabilir. Zira bu dönemde stratejik ve ideolojik ortak durumunda olan iki ülke hemen her alanda yoğun işbirliğine girmiştir.²⁰⁴ İki ülke arasında oluşturulan Savunma paktı 1950-1961 yılları arasında işlerliğini korumuştur. Zira bu dönemde iki

---

²⁰⁴ Mehmet Seyfettin Erol, İlyas Kamalov, “Rusya-Çin: Mişka ve Dragon'un Enerjik Aşkı”, *Stratejik Analiz*, Haziran, 2006, s.89.

kamp teorisi geçerlidir ve dünya sosyalist ve emperyalist olarak iki kampa bölünmüş durumdadır.

Çin- SSCB arasında devam eden balayı 1960'lı yılların başında bozulmuştur. SSCB'nin komünist ülkeler üzerindeki hegemonyasına karşı çıkan Çin, kısa süre sonra Komünist Büyük Aileden de çıkarılmıştır.²⁰⁵ ÇHC, 1960'lı yıllarda bir cephe daha açarak Batı emperyalizmi yanında Sovyet revizyonizmine karşı da mücadeleye başlamıştır. Sınır sorunları, askeri çekişmeler ve ideolojik rekabet iki ülkeyi zaman zaman savaşın eşiğine getirmiştir.²⁰⁶ Bu dönemde iki ülke ilişkilerinin hasar görmesine neden olan en önemli olaylar Moskova'nın atom enerjisi teknolojisi değişimi anlaşmasını tek taraflı iptal etmesi ve 1959'da Çin- Hindistan arasında çıkan silahlı çatışmada²⁰⁷ Moskova'nın Hindistan'ın yanında yer alan bir tutum takınmasıdır.²⁰⁸

İki ülke arasında yaşanan kritik süreç 1969'da Ussuri Adası²⁰⁹ nedeniyle yaşanan sınır sorununun silahlı çatışmaya dönüşmesi ile kopma noktasına gelmiştir. Bu olay sonrasında 1965-1985 yılları arasında SSCB, Orta Asya, Sibiryaya ve Uzak Doğu'da bulunan asker sayısını 170 binden 500 bine kadar çıkarmıştır.²¹⁰

---

²⁰⁵ Nuraniye Hidayet Ekrem, Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 77.

²⁰⁶ Fırat Purtaş, "Şangay Beşlisi'nden Şangay İşbirliği Örgütü'ne: Orta Asya'da Rus-Çin Stratejik Ortaklığı", 2023 *Dergisi*, Sayı.33, Ocak 2004, s. 21.

²⁰⁷ Çatışmanın ana sebebi Tibet meselesidir. Tibet'in Çin tarafından tamamen işgal edilmesinin ardından kuzey-batı da yer alan Hind eyaletine Çin kuvvetlerinin girmesi ile alevlenmiştir. Bu dönemde Çin'in bazı Hindistan topraklarına dair iddiaları da gündeme gelmiştir. İki ülke arasındaki sorunda Rusya, Hindistan'ın yanında yer almış, ABD Hindistan'a silah yardımıyla bulunmuştur. Zira bu tür tepkilerin Çin'i daha ileri gitmemek konusunda sınırlandırıldığı da iddia edilmektedir.

²⁰⁸ Mehmet Seyfettin Erol ve İlyas Kamalov, a.g.m., s.90.

²⁰⁹ Japon Denizine dökülen Ussuri Nehri üzerinde yer alan 175 kilometrekarelik ada.

²¹⁰ Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m., s.90.

1980'lerde Mikhail Gorbaçov'un attığı adımlar Moskova ve Pekin arasındaki buzların erimesinin zemini oluşturdu. Gorbaçov, Sovyet Ordusunun Afganistan'dan çekilmesi, Vietnam'ın Kamboçya'daki birliklerini geri çekmesi için baskı yapılması ve Çin- Sovyet sınırına yığılan askerlerin büyük kısmının geri çekilmesi gibi önemli isteklerini gerçekleştirdi. Gorbaçov'un 1989'daki Pekin ziyareti ise iki komünist dev arasındaki Soğuk Savaş'ın bittiğini sembolize ediyordu.²¹¹ 1990'lı yılların ortalarına kadar iki ülke arasındaki ilişkilerde sınır sorunlarının çözümlenmesinden ticari ortaklığa bir çok konuda ilerleme sağlanmıştır.²¹²

1991 yılında SSCB'nin parçalanmasıyla Çin, RF'yi tanımış ve diplomatik ilişki tesis edilmiştir. Çin bu ilişkileri hızlandırmak için 1992'de "ÇHC ile RF Karşılıklı İlişki Temelinin Oluşturulmasına İlişkin Ortak Deklarasyon", 1994 yılında "Çin-Rusya Ortak Deklarasyonu", 1996'da Çin- Rusya Ortak Deklarasyonu", 1997'de "Çin- Rusya Dünyanın Çok Kutuplaşması ve Yeni Dünya Düzenine İlişkin Ortak Deklarasyonu", 1998'de "Liderler Zirvesi Ortak Basın Bildirisi" gibi ikili ilişkileri geliştiren 8 anlaşma yapmıştır.²¹³

Uluslararası İlişkiler Enstitüsü uzmanı Anders Aslund, son dönemde RF ve ÇHC arasındaki ilişkileri 1948-1953 yılları arasında Moa ve Stalin döneminden sonra hiç bu kadar iyi olmadığını ifade etmektedir.²¹⁴ Aslında bu tespiti ilişkin Aslund'un tanımlamasının başlangıç dönemini 1997'de RF Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Çinli meslektaşı Jiang Zemin arasında imzalanan "Çin- Rusya Dünyanın Çok Kutuplaşması ve Yeni Dünya Düzenine İlişkin Ortak Deklarasyonu"na dayandığı iddia edilebilir. Zira iki ülke arasındaki ilişkilerin temel harcı olan "çok kutuplu dünya düzenine duyulan arzu" ve "Amerikan

---

²¹¹ Andrei Shoumikhin, "Sino-Russian Relations," National Institute for Public Policy, Aralık 2004, s.2.

²¹² Fırat Purtaş, a.g.m., s. 21.

²¹³ Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.e., s. 78.

²¹⁴ Esther Pan, "Sino-Russian Energy Ties", *Council on Foreign Relations*, 5 Nisan 2006.

Hegemonyasına duyulan tepki stratejik beraberliğin zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Özellikle son dönemde iki önemli bölgesel gücün işbirliğine yönelik bir tutum takınması ilişkilerin kısa ve orta vadedeki seyri açısından açıklayıcı olarak görülebilir. Örneğin RF ve ÇHC son dönemde ABD'nin füze savunma sistemine karşı çıkan bir bildiri yayınlayarak aslında ŞİÖ'de yaşanan sürece benzer bir tutum takındılar. İran ile barışçıl bir diplomasi uygulanması gerektiğini ifade eden iki BM Güvenlik Konseyi üyesi, ayrıca RF'den ÇHC'ye barışçıl nükleer teknoloji ticaretinin akması gerektiğini savunmaktadır.

2008 yılında görevi başkan Putin'den devralan Medvedev ilk remi ziyaretini Kazakistan ve ÇHC'ye gerçekleştirmiştir.²¹⁵ Benzer şekilde Mayıs 2003'de ÇHC Devlet Başkanı Hu Jintao da ilk resmi ziyaretini Moskova'ya yapmıştı.²¹⁶

Aslında ÇHC Dış İşleri Bakan Yardımcısı Li Hui, Medvedev'in Pekin ziyaretinin amaçlarını açıklarken son dönemde Moskova ve Pekin'in işbirliğini tanımlayan en doğru terimi de ifade etmiştir, bu da "Pragmatik İşbirliği"dir.²¹⁷ Bu tanımlamayı açıklamak gerekir ise RF ve ÇHC ikili ekonomik ilişkiler bir tarafa tehdit algılamaları ve jeopolitik hesaplar üzerinden devam etmektedir.²¹⁸ Her şeyden evvel Çin ve Rusya Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzenle alakalı benzer ideolojik görüşlere sahiptirler. BM'nin önceliğe sahip olması gerektiğine

---

²¹⁵ "Medvedev's China Visit To Carry Forward Cihina- Russia Relations", *Xinhua*, 22 May 2008.

²¹⁶ Igor Rogachev, "A visit To Strengthen Strategic Partnership", Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation Department of *Information and Press*, 27 Mayıs 2003.

²¹⁷ Çin Halk Cumhuriyeti Dış İşleri Bakan Yardımcısı Li Hui Medvedev'in ziyaretinin amaçlarını dört başlık altında ifade etti. 1. çalışma ilişkisi ve kişisel dostluk kurmak, 2. ikili işbirliği geliştirmek, 3. siyasi güven ve desteğin artırılmasına katkı sağlamak, 4. pragmatik işbirliği.

²¹⁸ Bobo Lo, "A Fine Balance- The Strange Case of Sino-Russian Relations", *Institut Français des Relations Internationales*, Nisan 2005, s.7.

vurgu yapmanın yanı sıra çok kutuplu dünya düzeninin derhal tesis edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.²¹⁹

Diğer taraftan her iki devlet de kendi çıkar alanı olarak tanımlanan bölgelerde hem de dünyanın çeşitli alanlarında 11 Eylül terör saldırılarının ardından oluşan güvenlik sisteminden rahatsızlık duymaktadır. Zira uluslararası terörizmle savaş konusunda benzer tavırlar takınmışlar, Irak örneğinde görüldüğü üzere uluslararası sorunların çözümünde ortak hareket etmişlerdir.²²⁰

RF ve ÇHC arasındaki ilişkileri tanımlamak ve anlamlandırmak için öncelikle tarafların birbirlerine olan ihtiyaçlarının bir listesini çıkarmak gerektiği düşünülmektedir. Zira benimsenen pragmatik yaklaşımın temelinde bu ihtiyaçların yattığı ifade edilebilir.

ÇHC'nin RF'den beklentileri üç grup olarak sınıflandırılabilir. Bunlar askeri mühimmat ihtiyacı, enerji ve ticarettir. Bu grupların arasına uluslararası siyasi destek arayışı da eklenebilecek bir diğer başlıktır.²²¹

ÇHC'nin halen Rus askeri mühimmatına duyduğu ihtiyaç ikili ilişkilerin en temel dayanaklarından biridir. Çin ana karasına yönelik herhangi bir tehdidin bertaraf edilmesi ve gerektiği durumlarda Tayvan konusunda atılacak adımların sağlam olması açısından Çin'in askeri gücüne büyük önem verdiği bilinmektedir. Çin'in silah ve mühimmat üretimi gelişmekte olmasına rağmen halen ABD, Rusya ve Avrupa standartlarının gerisindedir. ÇHC, RF'nin bu alanda kendisine yardımcı olmasını beklemektedir.

---

²¹⁹ Bobo Lo, "The Long Sunset Of Strategic Partnership: Russia'a Evolving China Policy", *International Affairs*, Cilt. 80, Sayı. 2, 2004, s. 296.

²²⁰ Irak konusunda Rusya ve Çin'in tavrına ilişkin detaylı bilgi için bkz. "Joint Declaration of Putin and Hu Jintao, http://www.in.mid.ru/brp_4.nsf , 27 Mayıs 2003.

²²¹ Matthew Oresman, "Challenges to the Sino-Russian Relationship", <http://asianresearch.org/articles/2461.html> 1.10.2005, Erişim Tarihi: 03.03.2009.

Büyük bir enerji ihracatçısı olan Pekin'in Rusya ile ilişkilerde ön planda tuttuğu alanlardan birisi de enerjidir. Çeşitli projeksiyonlarda farklı rakamlar veriliyor olmasına rağmen Pekin'in önümüzdeki dönemde daha fazla enerji ithalatına ihtiyaç duyacağı konusunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Büyük bir enerji ihracatçısı olan Rusya ile başta Sibiry'a'daki alanlar olmak üzere enerji işbirliğine duyulan ihtiyaç Pekin açısından her geçen gün artmaktadır.

ÇHC açısından RF'ye duyulan ihtiyaçlar arasında sayılan bir diğer başlık ticari ilişkilerdir. RF, ÇHC açısından yeni bir yatırım alanı olarak algılanmakta ve ekonomik büyümesine yakıt olabilecek bir pazar olarak değerlendirilmektedir. RF'nin doğalgaz satışından kaynaklanan sıcak nakiti bu anlamda cazibesini artırmaktadır.

RF açısından ilişkiler bakıldığında temel konunun para olduğu ifade edilebilir. Rusya'nın da Çin gibi uluslararası desteğe duyduğu ihtiyacın yanı sıra Rus ekonomisinin yatırımın devamlılığına olan talebi ilişkilerin bel kemiğini oluşturmaktadır. Moskova'nın ÇHC'ne silah ve enerji ihracatından kazancı, kendisi açısından riske atılmayacak kadar büyüktür. Rusya'nın ÇHC'ye yaptığı satışlar onun silah endüstrisini canlı tutmaktadır.²²²

Ancak RF ve ÇHC arasındaki ilişkilerin uzun vadede aynı doğrultuda sürmesi mümkün görünmemektedir. Rusya ve Çin prensipte "ortak" olarak tanımlanabilirler ancak bu durum onların birbirlerinin en önemli rakipleri ve potansiyel güvenlik tehdidi olmalarını engellememektedir. Zira Rusya ve ÇHC ilişkilerinde bugün yaşanan balayı nedeniyle ertelenen ancak orta ve uzun vadede gündeme gelmesi kaçınılmaz olan sorunları Andrei Shoumikhin "Rus-Çin İlişkileri" başlıklı makalesinde şu maddelerle ifade etmektedir²²³:

"1. Geçmişte yaşanmış ideolojik, siyasi ve askeri rekabet ve sorunların bıraktığı tortu,

---

²²² Matthew Oresman, a.g.m.

²²³ Andrei Shoumikhin, a.g.m., s. 32.

2. Karşılıklı güvensizlik,
3. Niyetlere dair karşılıklı şüpheler: Moskova'nın Asya'daki Rus topraklarına Çin göçünden uyduğu rahatsızlık ya da Pekin'in Rusya'nın Batı ile ilişkilerinden duyduğu endişe gibi.
4. Kaynaklar, pazarlar, işbirlikleri gibi alanlarda yaşanacak mücadele,
5. Tayvan, Kuzey Kore gibi uluslararası sorunların çözümü için benimsenen yöntemlerdeki farklılık.”

Kanaatimizce önümüzdeki dönemde bu maddelerin hepsi Rus- Çin ilişkileri üzerinde değişik derece etkili olmakla birlikte odaklanması gereken temel konu Çin varlığının bölgede yarattığı tehdittir. Bir başka ifade ile genelde tüm bölgenin özelde ise RF'nin ÇHC'nin demografik ve ekonomik baskısı altında olmasıdır. Diğer taraftan Rusya ve Çin'in Orta Asya bölgesinde bugün ortak düşmana karşı takındıkları tavır, uzun vadede Orta Asya'da ekonomik ve stratejik çıkarlar için çetin bir mücadeleyi engellemeyecektir. Aşağıda daha geniş şekilde açıklanmaya çalışılacak olan unsurlar Rusya- Çin stratejik ortaklığının neden sürdürülemez olduğunu ve ŞİÖ'nün geleceğini net şekilde ortaya koymaktadır.

5.1. Demografik ve Ekonomik Tehdit:

RF ile ÇHC arasında yaşanan ve orta ve uzun vadede şiddetlenmesi kuvvetle muhtemel olan sorunların başında Çin'in baskın gücü gelmektedir. Demografik ve ekonomik üstünlüğü, bölgedeki diğer devletler açısından başlı başına bir tehdit unsuru olma niteliği taşımaktadır. Çin nüfusu ve ekonomik büyüklüğüne ilişkin pek çok değişik veri olmasına ve bunların pek çoğunun dosdoğru gerçeği yansıtmamasına rağmen Çin tehdidinin büyüklüğü noktasında hemfikir olduğu belirtilmelidir. Pekin ile her alanda işbirliği geliştirirken Moskova'nın da bu tehditten ziyadesiyle haberdar olduğu görülmektedir.

1988 yılında Çin- Sovyet sınırının açılmasından beri Sibiryaya ve Rus Uzak Doğu bölgelerinin yetkilileri ve Rus Federal Hükümeti yetkilileri kamuoyunu söz konusu bölgelerde “Çinlileşme tehlikesine karşı uyarılarda bulunmaktadır.”²²⁴ 1990’ların başlarında ÇHC ve RF arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak Rus sınırlarını geçen Çin vatandaşlarının sayısında ciddi bir yükselme görülmüştür. 1982 yılında iki hükümet 1958 ticaret anlaşmasının süresini uzatma kararı almışlardır. Zira söz konusu anlaşma 1960-1970 yılları arasında Çin- Rus sınırından insan akışını kesmeyi nispeten başarabilmiştir. Bu anlaşma günde karşılıklı giriş yapabilecek turist sayısını 100 kişi ile sınırlamaktadır. Sovyet uygulaması nedeniyle ticarete olabildiğince sınırlı hale getirilmiştir.²²⁵ Sovyetler Birliği’nin dağıldığı dönemlerde Rus Uzak Doğusunda 10.000 Çin vatandaşı ikili anlaşmalar çerçevesinde istihdam edilmekte idi.²²⁶

Aralık 1991 yılında, RF’yi tanıyarak ikili ilişkilerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminin devamı olarak gördüğünü ilan etti. Mart 1992’de taraflar “Çin ve Rusya arasında Ticaret İlişkilerine Dair Anlaşmayı” imzaladılar. Bu anlaşma ile taraflar karşılıklı gelişmeyi pekiştirmek için ticaret bölgelerinin oluşturulmasını öngördüler.²²⁷ Bu anlaşmanın da Rusya açısından ikili ticari ilişkilerin en azından kontrol altında geliştirilmesine duyulan inancın bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

9 Aralık 1993 tarihinde Rusya’nın talebi üzerine taraflar “Diplomatik ve Kişisel Pasaportlar İçin Vize Ücreti” konulu anlaşmaya imza attılar.²²⁸ Bu

---

²²⁴ Mikhail A. Alexseev, C. Richard Hofstetter, “Russia, China and the Immigration Security Dilemma”, *Political Science Quarterly*, Cilt.121, Sayı.1, 2006, s. 1.

²²⁵ Yu Zheng, “Sino-Russian Relations: The Issue Of Chinese Emigration”, *Proceedings of International Seminar: Human Flows across National Borders in Northeast Asia*, Monterey, 2003, s. 4.

²²⁶ Yu Guozheng, *The Russian Far East in Sino- Russian Relations*, Changchun, Çin Halk Cumhuriyeti, 2000, s. 78.

²²⁷ Yu Guozheng, a.g.e., s. 84.

²²⁸ Yu Zheng, a.g.e., s. 5.

anlaşma Çin'den Rusya'ya olan seyahatler üzerinde büyük oranda azalma yaratmakla beraber ticari ilişkileri de aynı oranda olumsuz etkilemiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde iki ülke arasında yeni bir anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Zira 29 Şubat 2000 tarihinde "Gelen ve Giden Vatandaşlar Hakkında Anlaşma" önceki diğer anlaşmaları geçersiz kılar. Bu anlaşmanın devreye girmesi ile diplomatlar ve deniz, hava ve kara ulaşımı çalışanları dışında herkesin geçerli bir vize ile giriş yapabilecekleri karara bağlanmıştır.

2002 yılından bu yana Rusya özellikle Uzak Doğusuna Çin göçüne karşı sıkı tedbirler ve politikalar uygulamaktadır.²²⁹ Moskova'nın bu düzenlemeleri Çinlilerin Rus sınırlarına giriş ve çıkışlarını zorlaştırmaktadır ancak engelleyememektedir.

Anar Somuncuoğlu, RF ve ÇHC arasındaki sınırın stratejik önemini *"Rusya-Çin sınırı sadece iki ülkeyi ayıran çizgi değil, aynı zamanda enerji başta olmak üzere doğal kaynak zenginliğini ve kıtlığını, hammadde üretimine dayalı ekonomiyi ve bu hammaddeye ihtiyaç duyan ekonomiyi, demografik boşluğu ve yoğunluğu ayıran bir çizgidir."* şeklinde yorumlamaktadır. Rusya açısından, Sibiry'a'nın demografik durumu hayati bir önem taşımaktadır.

Rusya'nın geniş topraklarının %80'ini Sibiry'a bölgesi oluşturmaktadır. Ancak nüfusunun yalnızca %20'si bu geniş topraklarda yaşamaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından mirasçısı RF'nin içine sürüklendiği ekonomik ve sosyal sorunlar Sibiry'a'daki göç dalgasını fazlasıyla hızlandırmıştır. Bu dönemden sonra bölgedeki Rus nüfusu azalırken ters orantılı şekilde Çin'li göçü artmıştır. Üstelik ÇHC sınırları içindeki yoğun nüfus göz önünde

---

²²⁹ Vilya Gelbras, "Chinese Migration to the Russian Far East" içinde Tsuneo Akaha (der.), Human Flows across National Borders in Northeast Asia, Seminar Proceedings, United Nations University, Tokyo, Japan, November 20-21, 2002, Monterey, CA: Center for East Asian Studies, Monterey Institute of International Studies, Ocak 2003, s. 134.

bulundurulduğunda durumun Rusya'nın ne kadar aleyhine olduğu daha net anlaşılmaktadır.

Söz konusu alan aslında ekonomik kaynaklar bakımından zengin bir alandır. Ancak halen RF'nin bu kaynakları işletebilecek demografik ve finansal kabiliyete sahip olmadığı ifade edilmektedir.

Azalan Rus nüfusu yalnızca Rus Uzak Doğu'sunun sorunu olmanın çok ötesindedir. Rus nüfusu ülke genelinde ciddi bir düşüş halindedir. Hatta Moskova 2007 yılı ile 2009 yılları arasında, Eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan yaklaşık 25 milyonu geri getirme çalışmalarına 300 milyon Dolar harcamıştır.²³⁰ Mevcut demografik tablo Sibiry'a'nın Çinlileşmesinin ve buna bağlı olarak etnik sorunların, akabinde de Çin ile sorunların yaşanabileceği endişesini haklı çıkarmaktadır. Asya-Pasifik bölgesinin birçok ülkesinde önemli miktarda bulunan Çinlilerin, Çin dış politikasının aracı veya "uyuyan ajan" olup olmadıkları Rusya açısından Moskova- Pekin ilişkilerinde en önemli sorundur.

Pekin ve Moskova'nın ilişkilerinin uzun vadede bugün var olan şekli ile sürdürülemeyeceğinin en temel nedenlerinden bir diğeri ise, bölgede Çin lehine değişen güç dengesidir. RF'nin en büyük komşusu ÇHC, hızla büyüyen ekonomisi, modernize olan ve yapısal değişikliklere giderek güçlenen askeri yapısı ile Moskova tarafından dikkatle izlenmesi gereken bir güçtür.²³¹

5.2. Kaynak Mücadelesi ve Orta Asya

Mevcut durumda Orta Asya coğrafyası ÇHC-RF işbirliğinin en etkin sergilendiği alan olarak ortaya çıkmış olsa da iki önemli bölgesel aktörün uzun

---

²³⁰ Clifford J. Levy, "Its Population Falling: Russia Beckon Its Children Home", *The New York Times*, 21 Mart 2009.

²³¹ Timuçin Kodaman, "Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile Rekabeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.13, Sayı.1, 2008, s. 343.

dönemde kaynak paylaşımı noktasında öncelikle söz konu alan üzerinden mücadeleye başlayacaklarına kesin gözüyle bakılabilir. Orta Asya bölgesinin sahip olduğu enerji kaynakları başta olmak üzere stratejik durumu üzerinde etkinlik mücadelesi Moskova ve Pekin'i uzun vadede karşı karşıya getirecektir.

Çin'in Orta Asya politikası resmi düzlemde muhafazakâr bir bakış açısına sahiptir. Temel felsefesi bölgesel istikrarı korumak ve ekonomik ilişkileri güçlendirmek üzerine inşa edilmiştir. RF, söz konusu alanda istikrarı koruyan, radikal İslami hareketler ve pan-Türkist hareketlerden koruyan bir faktör olarak görülmektedir. Rusya'nın bu misyonu devam ettirmesi halinde Pekin'in bu durumdan herhangi bir rahatsızlık duyması söz konusu olamaz.²³² Ancak Pekin, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin RF'ye toprak bütünlükleri ve diğer tehditlerle savaşmak için ihtiyaç duydukları kadar kendisine de bölgesel dengeler ve ekonomik kalkınma için ihtiyaç duyduklarının farkındadır. Çin'in bölgede güç kazanması Rusya'nın dominant rolünü etkileyecek bu durumun yarattığı etki Rus- Çin ilişkilerinin seyrinde etkili olabilecektir.

RF'nin ve ÇHC'nin bölgede kaynak paylaşımı anlamında ilk mücadelesinin enerji kaynakları üzerinde olacağı şüphe götürmez bir gerçek olarak değerlendirilebilir. Bu gerçeği gözler önüne sermek için Çin'in enerji talebine ilişkin verileri incelemek yeterli olacaktır. Zengin kömür kaynakları nedeniyle sınırlı miktarda doğal gaz ve dev nüfusuna oranla düşük sayılabilecek miktarda petrol tüketen Çin'de, petrol ve doğalgaz talebinin 2020 yılına uzanan süreçte global enerji dengelerini altüst edecek boyutta hızla artması beklenmektedir.²³³

---

²³² Gary Snyder, "Porspects of Sino-Russian Relations", USAWC Alternative Strategy Research Project, Nisan 2003.

²³³ Bircan Dokuzlar, Hasan Yılmaz, Cenk Pala, "Çin'in Orta Asya Enerji Politikası", *Avrasya Dosyası*, Türk Dünyası- Çin Özel Sayısı, Cilt.12, Sayı.1, 2006, s. 300.

Çin petrol tüketiminin 2010'da 355 milyon ton ve 2020 yılında ise 506 milyon tona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Çin'in ithal enerjiye bağımlılığı 2030 yılına kadar ciddi biçimde artacaktır.

Çin'in bugün enerji talebini karşıladığı alanlarda yaşanan değişiklikler artan talep ile birlikte enerji sağlanan alanlarında çeşitlendirilmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Bu anlamda Orta Asya bölgesinin Çin açısından stratejik değeri her geçen gün artmakta ve yaşamsal bir unsura dönüşmektedir.

Orta Doğu menşeli enerji akımının Irak operasyonu sonrasında daha da zorlaşması ile birlikte Pekin yönetiminin kendisine coğrafi olarak daha yakın olan Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynakları için mücadelesi hızlanmıştır. Gelecek 20 yıl içinde içinden çıkılması zor bir hal alacak olan enerji ihtiyacını karşılamak açısından Çin özellikle Kazakistan ve Türkmenistan'da kritik projelerde yer almak için mücadele etmektedir.²³⁴

Orta Doğu'da ABD'nin sağlamış olduğu etkinliğe benzer hatta daha da etkisinin söz konusu alanlarda RF'nin elinde olduğu bilinmektedir. Bugün diğer pek çok faktörün etkisi ile Pekin ve Moskova'nın birbirini rahatsız etmekten kaçınan bir tutum sergiledikleri görülmektedir.

Özetlemek gerekirse, Çin 2010-2025 döneminde, katlanarak artacak enerji ihtiyacının karşılanmasını ve kuşkusuz ekonomik kalkınma yolunda Orta Asya – Doğu Sibiry sahalalarını kullanarak rekabetçi gücünü artırmak istemektedir. Bu isteği açısından yaptığı stratejik planların RF'nin Orta Asya coğrafyasındaki monopol durumu ile çakışması kaçınılmaz görünmektedir.²³⁵ Bu durum ilişkilerin mevcut hali ile sürdürülemeyeceğini gösteren en önemli etkenlerdendir.

---

²³⁴ Bircan Dokuzlar, a.g.m., s. 303.

²³⁵ Lutz Klevean, *Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol*, Hür Güldü (çev.), İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s. 68.

Diğer taraftan Orta Asya coğrafyası yalnızca bir tarafında ABD diğer tarafında Rusya ve Çin'in yer aldığı bir mücadele süreci yaşamamaktadır. Bölgede Çin varlığından en az ABD kadar RF'nin de endişe ettiği görülmektedir. Zira Çin, Rusya ve ABD'den farklı olarak Orta Asya'da askeri bir üsse sahip değildir. Böyle bir fırsat yakalamak için her türlü girişimde bulunan Pekin henüz başarı elde edememiştir. Nitekim 2005 yılında Kırgızistan'ın eski Devlet Başkanı Askar Akayev'i koltuğundan eden sivil darbe sırasında Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Kırgızistan'da bir askeri üs kurmayı ciddi olarak değerlendirdiklerini ifade etmiştir.²³⁶ Bu çıkışa RF ve yerel görevlilerin engellediğine dair iddialar olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Pekin ve Moskova Orta Asya bölgesinde aynı zamanda ticari bir mücadele içerisindedir. Rusya'nın bağımsızlık sonrasında tüm Orta Asya Cumhuriyetleri'nin en önemli ticari partneri olma durumu ÇHC'nin de sürece dâhil olması ile değişmeye başlamıştır. Ucuz Çin mallarının yeni bir pazar olarak yayıldığı Orta Asya Coğrafyasında Rusya'nın duyduğu rahatsızlık anlaşılabilir. ÇHC'nin bölgede ticari faaliyetleri hem Orta Asya Cumhuriyetleri hem de RF tarafından tedirginlikle takip edilmektedir. Önümüzdeki dönemde bu anlamda da Moskova ve Pekin arasında mücadelenin şiddetlenmesi kaçınılmaz görülmektedir.

---

²³⁶ Richard Weitz, "China- Russia Security Relations: Strategic Parallelism Without Partnership Or Passion?", Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Ağustos 2008, s.64.

Sonuç

11 Eylül terör saldırılarının ardından düzenlenen Afganistan operasyonu, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dış politika dengelerini büyük ölçüde etkilemiştir. Terörle mücadele kapsamında Orta Asya Cumhuriyetleri ile kurduğu ilişkileri, kısa, orta ve uzun vadede kurulacak geniş kapsamlı işbirliğinin temeli niteliğinde gören Washington, bölgede sağlanacak etkinliğin küresel politikalar geliştirebilmenin bir koşulu olduğunun bilincindeydi. Bölgede dengelerin değişme ihtimali RF ve ÇHC açısından ciddi bir tehdit algılamasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kendileri açısından güvenlik ve enerji kaynaklarına ulaşım başta olmak üzere, kritik öneme haiz Orta Asya coğrafyasında ABD, AB ve dolayısıyla NATO'nun mevzi kazanmaya başlaması, Avrasya coğrafyasına olan ilginin canlanmasına neden olmuştur. Pekin ve Moskova, coğrafi yakınlıkları, bölge ile paylaştıkları ortak geçmişleri ve bölgede kullanabilecekleri etkili araçlara sahip olmaları itibariyle söz konusu tehdidi fırsata dönüştürme becerisini gösterebilmişlerdir. Zira bu süreçte ABD'nin Orta Asya Cumhuriyetleri'nin beklentilerini tam olarak karşılayamaması ve demokrasi ve insan hakları noktasında Orta Asya rejimleri üzerinde oluşturmaya çalıştığı baskı da Moskova ve Pekin'e avantaj sağlamıştır.

Bu kapsamda RF ve ÇHC'nin Avrasya coğrafyasında güçlü bir direnç merkezi oluşturmak için kullandığı en etkili araç ŞİÖ zemini olmuştur. Zira 1996 yılında bugünkü hedeflerinden oldukça uzak ve kolay erişilebilecek amaçlar peşinde koşan bir örgüt olarak kurulan Şanghay Beşlisi, Özbekistan'ın dâhil olması ve daha da önemlisi Afganistan operasyonu ile hedef büyütülmüştür. Örgüt yalnızca bölgesel sorunların ele alındığı ve çözüm yollarının araştırıldığı bir platformdan öte, özellikle iki lokomotif güç RF ve ÇHC'nin gövde gösterisinin arenası olma işlevini de yüklenmiştir. Enerjiden, savunmaya, uluslararası terörizmden ticarete her alanda işbirliği için uygun ve etkili bir ortam sağlayan ŞİÖ'nün bölgede kendi hanesinin hızla dolduğu görülmüştür. Orta Asya bölgesinde oluşan jeopolitik durumun da bu sürece hizmet ettiği ifade edilebilir.

Ancak tarafların Orta Asya politikaları, bölgedeki çıkar ve tehdit algılamaları dikkatle değerlendirildiğinde bu başarının sürdürülemeyeceği sonucuna varılmıştır.

Bugün ŞİÖ, üyeleri açısından işbirliği fırsatları için bulunmaz bir platform olarak değerlendirilmektedir. Üye devletlerin aralarındaki sorunların çözümünde etkin bir kuruluş haline gelen Şanghay aynı zamanda güncel tehditlere karşı ortak mücadele konusunda da aktif rol üstlenmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Örgüt'ün sorunu yapısaldır.

Bu sonuca varırken ortaya konulan en temel etken Örgüt'ün iki lokomotif gücü olan RF ve ÇHC'nin birbirileri açısından milli güvenlik tehdidi oluşudur. Mevcut durum içinde ABD ve Batı faaliyetlerine karşı birlik görüntüsü veren Moskova ve Pekin aynı zamanda enerjiden, güvenliğe, ticaretten nüfusa kadar pek çok konuda kaçınılmaz olarak karşı karşıya kalacaklardır.

ÇHC bölgesinde giderek büyüyen ekonomik ve demografik gücü nedeniyle dikkatle takip edilmesi gereken bir güçtür. RF başta olmak üzere tüm bölge ülkeleri ÇHC'nin demografik ve ekonomik baskısı altındadır. Bu baskı bugün ve kısa vadede diğer tehditlere karşı görmezden gelinse de bölge devletleri bu baskıya karşı tavır olmak zorunda olduklarının farkındadırlar.

Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlık sonrasında çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönemde en önemli partnerleri RF olmuş, ÇHC ise nispeten yakınlaşma süreci içine girmişlerdir. Afganistan operasyonu ile birlikte ABD ile de işbirliği yapma fırsatlarını değerlendiren Orta Asya Cumhuriyetleri için dış politikada en temel unsur "denge"dir. ŞİÖ bu çerçevede Orta Asya Cumhuriyetleri için değerlidir. Zira Şanghay çatısı altında iki önemli bölgesel aktör uyum içinde çalışmalarını sürdürmekte bu da Orta Asya Cumhuriyetlerinin denge arayışları açısından büyük kolaylık sağlamaktadır. Diğer taraftan ŞİÖ Orta Asya Cumhuriyetleri'nin demokratikleşme ve insan hakları ihlalleri konusundaki eleştirilerden korunmak için bir şemsiye olarak kullanılmaktadır. Zira örgüt içinde Moskova ve Pekin,

Orta Asya Cumhuriyetlerinin iç politikalarına karışmamak konusunda özen göstermekte hatta Orta Asya rejimlerini sonuna kadar desteklemektedirler.

Gözlemci üyelerin ŞİÖ'nün imajına katkıları da sonuç kısmında mutlaka değerlendirilmelidir. Zira İran, Moğolistan, Hindistan ve Pakistan'ın üyelik için sırada bekleyen gözlemciler olması belki de ABD başta olmak üzere Batı dünyasının ŞİÖ konusunda endişelerini perçinlemektedir. Nükleer güce sahip olan Hindistan ve Pakistan, Örgüt'ün coğrafi bütünlüğü sağlayan Moğolistan ve en önemli ve korkulan aktör olan İran'ın Şanghay çatısı altında bir araya gelmesi ciddi sonuçlar doğurabilecek niteliktedir.

Hindistan ve Pakistan arasında Keşmir başta olmak üzere cereyan eden pek çok problem zorunlu bir takım adımları beraberinde getirmektedir. Şöyle ki iki ülke aralarındaki sorunlarda güç dengesini bozabilecek adımlara anında karşı hamle ile cevap vermeye çalışmaktadır. ŞİÖ'ye üyelik hususunda da aynı durumun yaşandığı görülmüştür. Üstelik hem İslamabat hem de Yeni Delhi bölgede RF ve ÇHC ile işbirliği yapmanın kazançlarının farkındadır. Orta Asya bölgesinin enerji kaynakları başta sağladığı fırsatlardan da yararlanmak istemektedirler.

İran'ın ŞİÖ'ye gözlemci üyeliği en çok tartışılan konudur. Bunun en temel nedeni Tahran'ın tam üyeliği ihtimalinin doğuracağı tehlikedir. Zira İran'ı bölgesinde ve küresel sistemde yalnızlaştırmaya çalışan Batı Dünyası için bu senaryo büyük bir tehdit barındırmaktadır. Tahran için ŞİÖ bu yalnızlığı kırmak için önemli bir araç olarak algılanmaktadır. Üstelik İran'ın ŞİÖ'nün oyun alanı olarak tanımlanabilecek Orta Asya bölgesi ile de köklü ilişkileri mevcuttur.

Ancak Örgüt'ün genişlemesi açısından olumlu bir havanın hâkim olmadığı sonucuna varılmıştır. Özellikle İran, Hindistan ve Pakistan'ın Örgüt'e üyeliği noktasında tarafların karar alması oldukça güç görünmektedir. Zira Şanghay İşbirliği Örgüt'ü bu devletlerle birlikte kemikleşmiş sorunları da bünyesine alacağını ve ayrıca Batı'ya karşı bir Örgüt görünümünü kıramayacağını farkındadır. Üstelik Orta Asya Devletlerinden farklı olarak Hindistan, Pakistan ve İran'ın Örgüt içindeki gücü hissedilecek ve çıkarlarının

daha da bölünmesi söz konusu olabilecektir. Moğolistan ise diğer üyelere oranla Örgüt üyeliğine daha yakın görülebilir. Zira Çin ve Rusya arasında tampon ve köprü görevi gören Moğolistan'a olan ihtiyaç büyüktür.

Örgüt'ün en önemli sorunu iki önemli gücü RF ve ÇHC arasında cereyan etmesi muhtemel mücadeledir. Bu mücadele kaçınılmaz görülmektedir çünkü Moskova ve Pekin bugün "ortak düşmana" karşı ortak tavır geliştirmeye çalışsalar da çıkar tanımlamaları benzerdir. Her şeyden önce büyüyen Çin tehdidi hem ekonomik hem de demografik olarak Rusya için büyük bir endişe kaynağıdır. ÇHC'nin her anlamda yayılma politikasına karşı koyabilme potansiyeline en azından sahip olmayan Moskova, yaptığı geçici ittifakla kısa dönemde tedbir almış gibi görünmektedir. Ancak orta ve uzun vadede sürecin devamı mümkün görünmemektedir. ŞİÖ'nün lokomotif güçleri Orta Asya'da stratejik üstünlük ve enerji güzergâhları başta olmak üzere pek çok anlamda kaçınılmaz olarak karşı karşıya geleceklerdir.

ŞİÖ, uzun vadede ortaya çıkma potansiyeli yüksek bu çatışmaya rağmen, mevcut durumu ile bölgesinde en önemli güç merkezlerinden biridir. Her alanda üye ülkeler arasında işbirliğini geliştirme açısından önemli adımlara imza atmaktadır. Başta güvenlik olmak üzere üye ülkelerin ortak hareket etme kabiliyetlerine büyük katkı sağlamıştır. ŞİÖ, üye devletlere yönelik demokrasi ve insan hakları eleştirilerine karşı bir kalkan olmayı başarmıştır. Bu durumu lehine çevirmek için Moskova ve Pekin'in etkin faaliyetleri dikkat çekmektedir. ŞİÖ üye devletlerin lehine attığı adımlar dolayısıyla gelinen aşamada çok daha etkin bir faaliyet göstermektedir.

Son olarak Türkiye'nin Örgüt'e üye olması durumunu da değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'nin, Örgüt'ün yayıldığı alan, bölgesel işbirliği konusunda sağladığı avantajlar kadar, Örgüt'ün imajının yarattığı dezavantajı göz önünde tuttuğu bilinmektedir. Zira üye ülkelerin de Türkiye'nin üyeliğine kuşkuyla baktığı ifade edilmelidir. Ancak çıplak gözle bakıldığında üyelik ya da gözlemci üyelik gibi bir ihtimal doğması durumunda Türk dış politikasının yeni bir açılım fırsatına kavuşacağı açıktır. ŞİÖ'nün faaliyet gösterdiği coğrafyada Türkiye'nin ciddi bir potansiyeli vardır. Bu alanın Rusya ve Çin gibi ülkelerle işbirliği yapmak için

kullanılması da Türk dış politikasının hareket kabiliyetini genişletecektir. ŞİÖ, enerji başta olmak üzere Türkiye'nin etkin olmak istediği alanlarda etkin bir işbirliği platformu yaratmıştır. Ancak Türkiye mevcut koşullar dâhilinde Örgüte üyelik konusunda ciddi adımlar atmaktan kaçındığı ve işbirliğini ikili ilişkiler bazında sürdürmeyi tercih ettiği görülmektedir.

BİBLİOGRAFYA

KİTAPLAR

Adshead, Samuel, *Central Asia in World History*, The Macmillan Press, Londra, 1993.

Allison, Roy, Jonson, Lena “Central Asian Security: The New International Context”, Swedish Institute of International Affairs, 2001.

Aydın, Mustafa (der.), *Küresel Politikada Orta Asya- Avrasya Üçlemesi 1*, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2005.

Bailas, Alyson J.K. Pal Dunay, Pan Guang, Mikhail Troitskiy, “The Shanghai Cooperation Organization”, *SIPRI Policy Paper*, Sayı.17.

Bal, İdris (ed.), *Değişen Dünyada Uluslar arası İlişkiler*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.

Behar, Büşra E., Özdoğan Günay,...,*Bağımsızlığın İlk Yılları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Birsel, Haktan, *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*, IQ Yayınları, İstanbul, 2006.

Bolyatko, Vladimir, “Problems of Further Development of SCO in the Security Sphere” içinde Shanghai Cooperation Organizaion: Interaction For The Sake Of Development, *RAS IFES*, Moskova.

Boris Rumer (der.), *Central Asia: A Gathering Storm?*, Armonk, New York, 2002.

Chinn, Jeff ve Kaiser, Robert, *Ethnicity And Nationalism In The Soviet Successor States: Russians As The New Minority*, Westview Press, Oxford, 1996.

Chung, Chien-peng, "The Shanghai Co-operation Organization: China's Changing Influence in Central Asia", *The China Quarterly*, Cambridge University Press, 2004.

Colton, Timothy J. ve Tucker, Robert C., *Patterns In Post Soviet Leadership*, Westview Press, Washington, 1995.

Deng, Yong ve Ling, Fing (der.), *China Rising: Power and Motivation in Chinese Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2005.

Deutsch, Karl W., *The Analysis of International Relations*, Üçüncü Baskı, Prentice Hall, New Jersey, 1988.

Dokuzlar, Bircan, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2006.

Efegil, Ertan ve Akçalı, Pınar (der.), *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Kasım 2003.

Ekrem, Nuraniye Hidayet, *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

Gazel, Fırat, *Mavi Akım: Avrasya'da Çözumsuzlüğün Öyküsü*, Siyah Beyaz Metis Güncel, İstanbul, Nisan 2004.

Guang, Pan, "A Chinese Perspective on the Shanghai Cooperation Organization", The Shanghai Cooperation Organization, *SIPRI Policy Paper*, No.17.

Haas, Ernst B., "Why Colaborate? Issue- Linkage and International Regimes", *World Politics*, Sayı. 32, 1980.

Haas, Ernst B., *Beyond The Nation – State: Functionalism And International Organization*, Stanford University Press, Stanford, 1964.

Hunter, Shireen, *Central Asia Since Independence*, Praeger, Westport, 1996.

Kaiser, Karl ve Hans-Peter Schwarz, *Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası*, Sinemis, Ankara, 2005.

Kappeler, Andreas ve Simon, Gerhard (der.), *Muslim Communities Reemerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in The Former Sovier Union and Yugoslavia*, Duke University Press, Londra, 1994.

Kayayerli, Müjdat (der.), *Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası*, Sinemis Yayınları, Ankara, 2005.

Keohane, Robert, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Economy*, Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 2005.

Kleveman, Lutz, *Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol*, Hür Güldü (çev.), İstanbul, Everest Yayınları, 2004.

Luard, Evan, (der.), *Basic Texts In International Relations: The Evolution Of Ideas About International Society*, Macmillan, Houndmills, 1992.

McCormick, John, *Understanding The European Union*, Macmillan Press Ltd., Londra, 1999.

Naskali, Emine Gürsoy ve Şahin, Erdal (der.), *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Hollanda, 2002.

Norling, Nicklas ve Swanström, Nicklas “The Shanghai Cooperation Organization, Trade and The Roles of Iran, India And Pakistan”, *Central Asian Survey*, Eylül 2007.

Nye, Joseph, *International Regionalism*, Little Brown, Boston, 1968.

Odom, William E. ve Dujarric, Robert, *Commonwealth or Empire, Russia, Central Asia and Caucasus*, Hudson Institute, Indianapolis, Indiana, Eylül 1997.

Peimani, Hooman, *Regional Security and the Future of Central Asia, The Competition of Iran, Turkey and Russia*, Praeger Publishing Co, Londra, 1998.

Peter Ferdinand (der.), *The New Central Asia And Its Neighbours*, Chatnam House Papers, Londra, 1994.

Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU'na Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2008.

Purtaş, Fırat, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Platin, Ankara, 2005.

Roux, Jean Paul, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, (Çev.) Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.

Roy, Allison, “Regionalism, Redgional Structures and Security Management in Central Asia”, *International Affairs*, Cilt. 80, No. 3, 2004.

Roy, Olivier, *Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların İmal Edilişi*, (Çev.) Mehmet Moralı, Metiş Yayınları, İstanbul, 2000.

Shoumikhin, Andrei, “Sino-Russian Relations,” *National Institute for Public Policy*, 2004.

Simon, Gerhard (der.), *Muslim Communities Reemerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in The Former Sovier Union and Yugoslavia*, Duke University Press, Londra, 1994.

Tabyshalieva, Anara, *The Challenge of Regional Cooperation in Central Asia: Preventing Ethnic Conflict in the Ferghana Valey*, United States Institute for Peace, Washington, 1999.

Wimbush, S. Enders, *Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Yeni Forum Yayınları, İstanbul, 1988.

Yalçınkaya, Alaeddin (der.), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Bağlam, İstanbul, 1998.

MAKALELER:

Abaşın, Sergey N., "Orta Asya Köktendinciliğinin Kökenleri Hakkında", *Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı Cilt. 6, Sayı. 4, Kış 2001.*

Akçalı, Pınar, "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Dönemi Temel Sorunlarına Genel Bir Bakış", içinde Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (der.), *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Hollanda, 2002.

Alexseev, Mikhail A., C. Richard Hofstetter, "Russia, China and the Immigration Security Dilemma", *Political Science Quarterly*, Cilt.121, Sayı.1, 2006.

Alibekov, İbragim, Blagov, Sergey, "New Security Organization Could Help Expand Russia's Reach in Central Asia", *Eurasia Insight*, 29 Nisan 2003.

Amanov, Şatlık, "Orta Asya Ekseninde Şanghay İşbirliği Örgütü'nü Yeniden Düşünmek", *Zaman*, 14 Haziran 2003.

Arı, Tayyar, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri", içinde *Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU'na Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayını*, Ankara, 2008.

Aris, Stephen, "The Shanghai Cooperation Organisation: 'Tackling the Three Evils': A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?", *Europe-Asia Studies*, Cilt. 6, Sayı. 3, 2009.

Aydın, Mustafa, "Orta Asya Liderlerinin Korkulu Bekleyişi", *Zaman*, 08 Nisan 2005.

Bohr, Anette, "Regionalism in Central Asia: New geopolitics, Old Regional Order", *International Affairs*, Cilt. 80, Sayı. 3, 2004.

Bondarevsky, Grigory, Ferdinand, Grigory, "Russian Foreign Policy And Central Asia", Peter Ferdinand (der.), *The New Central Asia And Its Neighbours*, Chatnam House Papers, Londra, 1994.

Braker, Hans, "Soviet Policy Toward Islam", içinde Andreas Kappeler, Gerhard Simon (der.), *Muslim Communities Reemerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in The Former Sovier Union and Yugoslavia*, Duke University Press, Londra, 1994.

Bunashev, Rustam, "Regional Security in Central Asia: Military Aspects", içinde Boris Rumer (der.), *Central Asia: A Gathering Storm?*, Armonk, New York, 2002.

Can, Melih, "Çok Kutuplu Dünya Düzeninin Diğer Adı", *Zaman*, 17 Haziran 2006.

Celalifer, Arzu, "Şanghay İşbirliği Örgütü ve İran", Usak, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=441>, 20 Haziran 2006.

Chargynov, Zamir, "Revolution, Repression and Re-election in 2005: China's Response to Political Developmens in Central Asia", *Chian and Eurasian Quarterly*, Cilt. 4, Sayı. 1, 2006.

Chufrin, Gennady, "The SCO: Chnaging Priorities", *International Affairs*, İlkbahar 2003.

Chung, Chien-peng, "China and the Institutionlization of the Shanghai Cooperation Organization", *Porblems of Post- Communism*, Cilt. 53, Sayı. 5, Eylül- Kasım 2006.

Colins, Kathleen, “ Economic and Security Regionalism among Patrimonial Authoritarian Regimes: The Case of Central Asia”, *Europe Asia Studies*, Cilt.61, Sayı.2, Mart 2009.

Collins, Kathleen, “ Economic and Security Regionalism among Patrimonial Authoritarian Regimes: The Case of Central Asia”, *Europe Asia Studies*, Cilt.61, Sayı.2, Mart 2009.

Collins, Katleen, “ Economic and Security Regionalism among Patrimonial Authoritarian Regimes: The Case of Central Asia”, *Europe Asia Studies*, Cilt. 61, Sayı.2, Mart 2009.

Culter, Robert M, “Economics and Security in Central Asia”, <http://www.fas.harvard.edu/asiactr/haq/200101/0101a001.htm>, Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2008.

Çolak, İhsan, “Değişen Stratejiler Işığında İran-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Yeni Gelişmeler”, *Avrasya Dosyası*, Cilt. 5, Sayı. 3, 1997.

Demir, Ali Faik, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde İslam ve Etnisite”, içinde Ertan Efeğil, Pınar Akçalı (der.), *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Kasım 2003.

Demirağ, Yelda, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Geline Nokta ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlemesi Gereken Dış Politika Stratejisi”, <http://www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp> , 22 Temmuz 2006.

Demirtepe, Turgut, “Orta Asya'da Radikalizm ve Terör”, *The Journal Of Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=5>.

Devlet, Nadir, “Bağımsızlığının 10. Yılında Türk Dünyasında Rusya Faktörü”, Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (der.), *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk*

Cumhuriyetleri, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Hollanda, 2002.

Dokuzlar, Bircan ve Yılmaz, Hasan ve Pala, Cenk, "Çin'in Orta Asya Enerji Politikası", *Avrasya Dosyası*, Türk Dünyası- Çin Özel Sayısı, Cilt.12, Sayı.1, 2006.

Efegil, Ertan ve Çolak, Yılmaz, "Geçiş Sürecinde Orta Asya: Liderlik, Milliyetçilik ve Demokrasi", içinde Ertan Efegil, Pınar Akçalı (der.), *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2003.

Erol, Mehmet Seyfettin, "İran'ın Orta Asya Politikası: Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu ya da Ava Giden Avlanır", *Stratejik Analiz*, Cilt. 3 Sayı. 28, Ağustos 2002.

Erol, Mehmet Seyfettin ve Kamalov, İlyas, "Rusya-Çin: Mişka ve Dragon'un Enerjik Aşkı", *Stratejik Analiz*, Haziran 2006.

Eshanova, Zamira, "Central Asia: Diplomatic Visits Highlight US-Russian Competition", *RFERL*, 5 Aralık 2003.

Fawcett, Louise, "Exploring Regional Domains: A comparative History of Regionalism", *International Affairs*, Cilt. 80, Sayı. 3, 2004.

Gelbras, Vilya, "Chinese Migration to the Russian Far East" içinde Tsuneo Akaha (der.), *Human Flows across National Borders in Northeast Asia, Seminar Proceedings*, United Nations University, Tokyo, Japonya, Kasım 20-21, 2002, Monterey, CA: Centee for East Asian Studies, Monterey Institute of International Studies, Ocak 2003.

Gleason, Gregory, "Inter-State Cooperation in Central Asia form the CIS to the Shanghai Forum", *Europe-Asia Studies*, Cilt. 53, Sayı. 7, 2001.

Görmüş, Evrim, "Klasik ve Yeni Asyacılık: Bölgesel Bir Örgütlenme Modeli", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl.8, Sayı.30, Ağustos- Ekim 2006.

Gunnarsson, Malin, "Regionalism and Security- Two Concepts in the Wind of Guozheng, Yu, *The Russian Far East in Sino- Russian Relations*, Changchun, Çin Halk Cumhuriyeti, 2000.

Haftendorn, Helga, "Doğu-Batı Çatışmasının Sonunda Uluslar arası Düzene Bölgesel Girişimlerin Katkısı" içinde Karl Kaiser, Hans-Peter Schwarz, *Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası*, Sinemis, Ankara, 2005.

Hansen, Flemming Splidsboel, "The Shanghai Co-operation Organisation", *Asian Affairs*, Cilt. 39, Sayı. 11, Temmuz 2008.

Hatipoğlu, Esra, "Yeltsin (1990-1999) ve Putin (2000-) Döneminde Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası", Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (der.), *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Hollanda, 2002.

Hatipoğlu, Esra, "Yeltsin (1990-1999) ve Putin (2000-) Döneminde Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası", içinde Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (der.), *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Hollanda, 2002.

Henze, Paul, "Ulusal İç Muhalefetin Görünümü ve Yarattığı Sorunlar: Tarihsel ve İşlevsel Karşılaştırmalar", S. Enders Wimbush, *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Yeni Forum Yayınları, İstanbul, 1988.

Hettne, Björn, "Globalisation, Regionalism and Security: The Asian Experience", *The Journal of Development Research*, Cilt.14, Sayı.1, Haziran 2002.

Hubel, Helmut, “Dünya Politikasındaki Bölgesel Kriz Merkezleri”, içinde Müjdat Kayayerli (der.), *Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası*, Sinemis Yayınları, Ankara, 2005.

Huntington, Samuel P, “Demokrasinin Üçüncü Dalgası”, (Çev: Eralp Yalçın), *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Larry Diamond – Marc F. Plattaner (der.), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

Jianwei, Wang, “China’s Multilateral Diplomacy in The New Millenium” içinde Yong Deng ve Fei-ling (der.), *China Rising: Power and Motivation in Chinese Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2005.

Jones, Gareth ,“Türkiye’nin B Planı Mı?.. Türkler Orta Asya’yı Yeniden Keşfediyor”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=439>, 10 Ağustos 2005.

Kelly, Robert E., “Security Theory in the “New Regionalism”, *International Studies Review*, Sayı.9, 2007.

Keneş, Bülent, “İran Küçük Kazançlarla Büyük Tehlikelerin Eşiğinde...”, *Zaman*, 02 Ekim 2002.

Kim, Samuel S., “Regionalization and Regionalism in East Asia”, *Journal of East Asian Studies*, Sayı.4, 2004.

Kocaoğlu, Timur, “Özbekistan ile Türkistan’daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu”, içinde Alaaddin Yalçınkaya (der.), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Bağlam, İstanbul, 1998.

Kodaman, Timuçin, “Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile Rekabeti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.13, Sayı.1, 2008.

Kona, Gamze Güngörmüş, “Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri: Strateji Modelleme ve Olası Senaryolar”, *Stradigma*, Ağustos 2003.

Laçiner, Sedat, “Orta Asya ve Türkiye”, USAK Web Sayfası, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=43&type=3>, 18 Mayıs 2005.

Lanteigne, Marc, “The Development of the Shanghai Co-operation Organization as a Security Community”, *Pacific Affairs*, Cilt. 79, Sayı. 4, Kış 2006-2007.

Levy, Clifford J., “Its Population Falling: Russia Beckon Its Children Home”, *The New York Times*, 21 Mart 2009.

Libman, Alexander, “Regionalisation and Regionalism in the Post- Soviet Space: Current Status and Implications for Institutional Development”, *Europe-Asia Studies*, Cilt.59, Sayı.3, Mayıs 2007.

Lo, Bobo, “A Fine Balance- The Strange Case of Sino-Russian Relations”, *Institut Français des Relations Internationales*, Nisan 2005.

Lo, Bobo, “The Long Sunset Of Strategic Partnership: Russia’a Evolving China Policy”, *International Affairs*, Cilt. 80, Sayı. 2, 2004.

Lorenz, David, “Economic Geography and the political economy of Regionalisation: The Example of Eastern Europe”, *American Economic Rewiev*, Sayı.82, 1992.

Maersheimer, John J., “The False Promise Of International Institutions”, *International Security*, Cilt. 19, Sayı. 3, Kış 1994/1995.

Mann, Poonam, “Fighting Terrorism: India and Central Asia”, *Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA*, Cilt. 16, Sayı. 11, Şubat 2001.

Matthew Oresman, "Challenges to the Sino-Russian Relationship", <http://asianresearch.org/articles/2461.html>, 1 Ekim 2005.

Maunk, Allister, "The Great Indian Chessboard", *Global Challenges Research*, <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=289>, 8 Ocak 2005.

Mearsheimer, John J., "Back To The Future: Instability In Europe After The Cold War", *International Security*, Cilt.15, Sayı. 4, Yaz 1990.

Menon, Richard, "In the Shadow of the Bear: Security in Post- Soviet Central Asia", *International Security*, Cilt. 20, Sayı. 1, Yaz 1995.

Milner, Howard, "International Theories of Cooperation Among Nations: Strengths and Weaknesses", *World Politics*, Cilt.44, Sayı.3, 1992.

Mitrany, David, "Functional Co-operation As The Road To Peace", Evan Luard (der.), *Basic Texts In International Relations: The Evolution Of Ideas About International Society*, Macmillan, Houndmills, 1992.

Munakata, Naoko, "Regionalisation and Regionalism: The Process of Mutual Interaction", *Reserach Institute of Economy, Trade and Industry, Discussion Paper*, Tokyo, 2004.

Narine, Shaun, 'State Sovereignty, Political Legitimacy and Regional Institutionalism in the Asia–Pacific', *The Pacific Review*, Cilt. 17, Sayı. 3, 2005.

Neill, Kate O., Balsiger, Jörg, Vandever, Stacy, "Actors, Norms and Impact: Recent International Cooperation Theory and the Influence of The Agent-Structure Debate", *Annual Review of Political Science*, Sayı.7, 2004.

Oğan, Gökçen "Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi Toplanıyor", ASAM Web Sayfası, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1025&kat1=7&kat2=>, 12 Haziran 2006.

Oğan, Gökçen, “Pakistan’da Ekonomik Darboğaz ve Çin’le Yakınlaşma Sinyalleri”, ASAM Günlük Değerlendirmeleri, 22 Ekim 2008.

Oğan, Gökçen, “Rusya’nın Kazakistan Algılamasında Değişiklik Sinyalleri”, ASAM Günlük Değerlendirmeleri, 28 Ocak 2005.

Oğan, Sinan, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nun 10 Yılında Orta Asya’ya 11 Eylül’le Gelen Amerikan Miladı”, *Stratejik Analiz*, Cilt. 2, Sayı. 22, şubat 2002.

Oğan, Sinan, “BDT’de Medeni Boşanma, GUAM ve Beyaz Rusya”, ASAM Günlük Değerlendirme Bülteni, 22 Nisan 2005.

Oğan, Sinan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya- Kazakistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt. 7, Sayı. 4, Kış 2001.

Oğan, Sinan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya- Kazakistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:7, Sayı:4, Kış 2001-2001.

Oğan, Sinan, “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği”, www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=804 - 111k.

Oğan, Sinan, “NGO Devrimleri”, ASAM Günlük Küresel Değerlendirme Bülteni, 29 Aralık 2004.

Oğan, Sinan, “Sezer’in Rusya Ziyaretinden Beklentiler”, *Radikal*, 29 Haziran 2006.

Oğan, Sinan, “Sovyetler Birliği’nin Mirası BDT’de Dağılıyor”, Turksam Web Sayfası, 29 Aralık 2005.

Olcott, Martha Brill, "Kyrgyzstan's "Tulip Revolution", <http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=16710>, 28 Mart 2005.

Özdoğan, Günay Göksu, "Sovyetler Birliğinden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri", Büşra E. Behar, Günay G. Özdoğan..., *Bağımsızlığın İlk Yılları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Öztürk, Osman Metin, "Ön Asya Bağımsız Devletler Birliği", içinde Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, Mehmet Seyfettin Erol (der.), *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği- Muzaffer Özdağ'a Armağan*, ASAM Yayınları, Ankara, 2003.

Pan, Esther, "Sino-Russian Energy Ties", *Council on Foreign Relations*, 5 Nisan 2006.

Portyakov, Vladimir, "The Shanghai Cooperation Organization: Achievements, Problems, Porspects", *Far Eastern Affairs*, Cilt.34, Sayı. 2, 2007.

Purtaş, Fırat, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü", içinde İhsan Çomak (der.), *Rusya Stratejik Araştırmaları –1*, TASAM Yayınları, İstanbul, Temmuz 2006.

Purtaş, Fırat, Şangay Beşlisi'nden Şangay İşbirliği Örgütü'ne: Orta Asya'da Rus-Çin Stratejik Ortaklığı", *2023 Dergisi*, Sayı.33, Ocak 2004.

Robson, Peter, "The New Regionalism and Developing Countries", *Journal of Common Market Studies*, Cilt. 31, Sayı.3, Eylül, 1993.

Rogachev, Igor, "A visit To Strengthen Strategic Partnership", *Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation Department of Information and Press*, 27 Mayıs 2003.

Roy, Allison, "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia", *International Affairs*, Cilt.80, Sayı. 3, 2004.

Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçisi P.V. Stegny'in "Orta Asya Ekseninde Rusya ve Türkiye" Konferansında Yaptığı Konuşma Notları, Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği Web Sitesi, 21-22 Nisan 2003, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Sakwa, Richard, Webber, Marj, "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival", *Europe-Asia Studies*, Cilt.51, Sayı.3, 1999.

Sezer, Aydın, "Orta Asya ile Aramıza Demir Perde mi İniyor?", *Referans*, 23 Haziran 2006.

Shahrani, Nazif, "Central Asia And The Challenge of the Soviet Legacy.", *Central Asian Survey*, Cilt.12, Sayı. 2, 1993.

Snyder, Gary, "Perspects of Sino-Russian Relations", USAWC Alternative Strategy Research Project, Nisan 2003.

Somuncuoğlu, Anar, "Orta Asya'da Birliğin Engelleri", Tusam Web Sayfası, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=480&sayfa=4>, 17 Nisan 2006.

Somuncuoğlu, Anar, "Orta Asya'da Türk- Rus İşbirliğinin Koşulları", TUSAM Web Sayfası, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=340&sayfa=12>, 21 Kasım 2005.

Spechler, Martin S., "Regional Cooperation in Central Asia: Promises and Reality", *Anthropology of East Europe Review*, Cilt. 17, Sayı.2, 1999.

Sungur, Nesrin, "Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları", içinde Büşra E. Behar, Günay G. Özdoğan..., *Bağımsızlığın İlk Yılları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Şen, Cihangir Gürkan, 'Rus, Çin, Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Dönem (mi?): Şanghay Beşlisi, *Stratejik Analiz*, Cilt.1, Sayı.1, Mayıs 2000.

Tanrısever, Oktay F., "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya- Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrininin İflası", Mustafa Aydın (der.), *Küresel Politikada Orta Asya- Avrasya Üçlemesi 1*, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2005.

Tanrısever, Oktay, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya- Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrininin İflası", Mustafa Aydın (der.), *Küresel Politikada Orta Asya- Avrasya Üçlemesi 1*, Nobel Yayınları, Ankara, Mayıs 2005.

Tao, Xu, "On The SCO Under New Situation", *Contemporary International Relations*, Cilt.12, Sayı. 6, Haziran 2002.

Torbakov, Igor, "Moscow Seeks to Take Advantage of Iraq Conflict to Reassert its Leadership in CIS", *EurasiaNet*, 9 Nisan 2003.

Trenin, Dimitri, "Southern Watch: Russia's Policy in Central Asia", *Journal of International Affairs*, Cilt. 56, Sayı. 2, İlkbahar 2003.

Turner, Major Jefferson, "What is Driving India's and Pakistan's Interest in Joining the Shanghai Cooperation Organization?", *Strategic Insight*, Cilt.4, Sayı. 8, Ağustos 2005.

Uslu, Nasuh , "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler", http://strateji.cukurova.edu.tr/TURK_DUNYASI/01.php , 25 Temmuz 2006.

Weitz, Richard, "China- Russia Security Relations: Strategic Parallelism Without Partnership or Passion?", Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Ağustos 2008.

Weitz, Richard, "SCO Fails To Solve Its Expansion Dilemma", *CACI Analyst*, 19 Eylül 2007.

Yalçinkaya, Alaeddin, "Değişen Dünyada Uyum Açısından Türkiye Merkezli Uluslararası Örgütler: KEİ, EİT ve D-8 Örnekleri", içinde İdris Bal (der.), *Değişen Dünyada Uluslar arası İlişkiler*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.

Yalçinkaya, Alaeddin, "Türkistan Terimi, Coğrafi ve Siyasi Sınırları", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği Muzaffer Özdağ'a Armağan*, Cilt.1, (Der.) Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, Mehmet Erol, ASAM Yayınları, Ankara, 2003.

Yüce, Mehmet, "Türkiye Orta Asya'da İkilem Mi Yaşıyor", *Önce Vatan*, 11 Haziran 2006.

Zeb, Rizwan, "Pakistan and the Shanghai Cooperation Organization", *China and Eurasia Forum Quarterly*, Cilt. 4, Sayı. 4, 2006.

Zheng, Yu, "Sino-Russian Relations: The Issue Of Chinese Emigration", *Proceedings of International Seminar: Human Flows across National Borders in Northeast Asia*, Monterey, 2003.

Zheng, Yu, "Sino-Russian Relations: The Issue Of Chinese Emigration", *Proceedings of International Seminar: Human Flows across National Borders in Northeast Asia*, Monterey, 2003.

İNTERNET KAYNAKLARI

“Bush Pakistan’da Operasyona Onay Verdi Mi?”, *NTVMSNBC*, 11 Eylül 2008.

“Central Asia: How To Contain Islam?”, *ICG Report*, 1 Kasım 2003.

“Iran Makes Move To SCO, *Presstv*, 24 Mart 2008.

“Islam in Central Asia Religion, Politics and Moderation”, *The Economist*, 17-23 Mayıs 2003.

“İran ve Bölge Siyaseti”, <http://yesil.org/teror/iranbolgesi.htm>, 07 Mart 2005.

“İran ve Bölge Siyaseti”, <http://yesil.org/teror/iranbolgesi.htm>, 07 Mart 2005.

“Joint Declaration of Putin and Hu Jintao”, http://www.ln.mid.ru/brp_4.nsf., 27 Mayıs 2003.

“Medvedev’s China Visit To Carry Forward Cihina- Russia Relations”, *Xinhua*, 22 Mayıs 2008.

“Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle İlişkiler”, *Diplomatik Gözlem*, 21 Kasım 2005.

“Russia’s Drive To The East”, *Commentary*, No.90, Ocak 2007.

Şanghay Beşlisi Deklarasyonu, www.sectesco.org, 26 Nisan 1996.

“Türkiye’nin Orta Asya İkilemi”, *BBC Türkçe*, 2 Haziran 2006.

“Will U.S. Policy Backfire İn Central Asia?”, *IWPR*, 17 Mayıs 2005.